

SBEED

**Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü e-Dergi**

**Haziran - June
2021**

*The Journal of Social Science Institute
of Mersin University*

**Cilt/ Volume 4
Sayı / Issue 2**

Sahibi	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU (MEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına)
Editör	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU
Editör Yardımcısı	Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU Prof. Dr. Kemal BİRDİR Prof. Dr. Ayşe AZMAN Prof. Dr. Aslıhan DOĞAN TOPÇU Prof. Dr. İsmail İŞCEN Prof. Dr. Candan ÜLKÜ Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN Doç. Dr. Levent YAYLAGÜL Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yabancı Dil Editörü	Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURTOĞLU ZORLU
Türk Dil Editörü	Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ
Dergi Sekreteryası	Arş. Gör. Güleycan AKTAŞ Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN
Logo Tasarımı	Prof. Yusuf GÜVEN, Öğr. Gör. Ayşegül TUĞUZ SAĞLAM
Dergi Tasarımı & Mizanpaj	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU
Yayın	Yerel süreli e-yayın ISSN: 2602-4608 Haziran 2021 Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue:2
Adres	Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Fakültesi Binası, Kat:2, Çiftlikköy Kampüsü, 33343, Yenişehir / Mersin Tel: 0324 361 00 01 /17611 Faks: 0324 361 02 87 e-posta: sbedergi@mersin.edu.tr

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Suavi Ahipaşaoğlu (Cumhuriyet Üniv.)
Prof. Dr. Canan Parla (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Açalıya Allmer (Dokuz Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Muna Yüceol Özözen (Çukurova Üni.)
Prof. Dr. Maria Rosa Anttognazze (King's College London)
Prof. Dr. Abuzer Pınar (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Azman (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Hanife Dilek Batıslam (Çukurova Üniv.)
Prof. Dr. Cemal Sakallı (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Nazlı Bayram (Yaşar Üniv.)
Prof. Dr. Fulya Sarvan (Akdeniz Üniv.)
Prof. Dr. Fatma Cana Bilsel (ODTÜ)
Prof. Dr. Bahar Taner (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Hamdi Brova (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Orhan Tekelioğlu (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Alev Bulut (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Aslıhan Doğan Topçu (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Fatih Cin (Çukurova Üniv.)
Prof. Dr. Nadir Engin Uzun (İstanbul Okan Üniv.)
Prof. Dr. Serap Çabuk (Çukurova Üniv.)
Prof. Dr. Candan Ülkü (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. A. Celil Çakıcı (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Ali Yakıcı (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Cemile Çelik (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Azmi Yalçın (Çukurova Üniv.)
Prof. Dr. İsmail H. Demirdöven (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet İsmail Yağcı (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Ali Deran (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
Prof. Dr. Faruk Yücel (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Durukan (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Aysun Yüksel (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Fikret Dülger (Çukurova Üniv.)
Doç. Dr. Pınar İbe Akcan (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. İclal Ergeç (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Ertan Eğribel (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Nezihe Figen Ersoy (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Murat Ferman (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Zeliha Göker (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan Gürsoy (Washington State University)
Prof. Dr. Murat Hançer (Univ. Of Central Florida,)
Prof. Dr. Lars Johanson (Johannes Gutenberg University)
Prof. Dr. Orhan İçöz (Dokuz Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Üniv.)
Prof. Dr. Nevzat Kaya (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Kızılırmak (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. O. Avşar Kurgun (Dokuz Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Önal (Çukurova Üniv.)
Doç. Dr. Gürkan Akdağ (Mersin Üniv.)
Doç. Dr. Yılmaz Akgündüz (Dokuz Eylül Üniv.)
Doç. Dr. Oğuz Alp (Anadolu Üniv.)
Doç. Dr. Bülent Arı (Mustafa Kemal Üni.)
Doç. Dr. Hasan Gül (Samsun 19 Mayıs Üniv.)
Doç. Dr. Mehmet İnce (Mersin Üniv.)
Doç. Dr. İhsan Kamalak (Mersin Üniv.)
Doç. Dr. Yakup Karabacak (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan Karakaş (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Ufuk Özcan (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. Veli Kargı (Mersin Üniv.)
Doç. Dr. Uysal Yenipınar (Mersin Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç (Pamukkale Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Arıca Akkök (Ankara Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi H. Ertuğ Ergürer (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniv.)

**Cilt:4 Sayı:2
Hakemleri**

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU
(İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih BAYRAMOĞLU
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM
(Çukurova Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah METİN
(Niğde Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan EGE
(Mersin Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Birsen ERAT
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER
(Harran Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ
(KTO Karatay Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
(Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serdar YAMAN
(Şırnak Üniversitesi)

Prof. Dr. Nizam ÖNEN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Dr. Davud KAPUCU
(Hava Kuvvetleri Komutanlığı)

Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ
(Mardin Artuklu Üniversitesi)

Dr. Derya SEVİNÇ
(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Dr. Nurcan KOSTAK
(Sakarya Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Künye 1

Danışma Kurulu 2

Sayı Hakemleri 3

İçindekiler 4

Sunuş
Editörden 5

Makaleler 6- 109

-ARAŞTIRMA MAKALELERİ-

1950 SONRASINDA TÜRKİYE -YUNANİSTAN SORUN SAHALARI ve GELİŞMELER 6- 40
TURKISH-GREEK PROBLEMS and DEVELOPMENTS AFTER 1950
Osman YALÇIN

KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİNİN FİNANSAL PERFORMANSA ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ 41- 57
THE EFFECT of CORPORATE GOVERNANCE PRINCIPLES on FINANCIAL PERFORMANCE: A PANEL DATA ANALYSIS
Hakan TUFAN, İlhan EGE

BORSA İSTANBUL ÇİMENTO ŞİRKETLERİNİN PAY GETİRİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ 58- 68
INVESTIGATION of the FACTORS that IMPACT STOCK RETURNS of BORSA ISTANBUL CEMENT COMPANIES
Ecem ÖZHAN, Serkan KANDIR

19. YÜZYILDA SİLİFKE KÖPRÜSÜ'NÜN TAMİRİ ve İÇEL'İN KALKINMA ÇABALARINDAKİ KATKISI 69- 85
THE REPAIR of the SILIFKE BRIDGE in the 19TH CENTURY and ICHEL'S CONTRIBUTION to DEVELOPMENT EFFORTS
Ayhan YALÇIN

İBNİ HALDUN'A GÖRE DEVLETİN ÇÖKÜŞÜNÜN ANALİZİ: ADALET DAİRESİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME 86- 93
ANALYSIS of the STATE'S COLLAPSE ACCORDING to IBNI KHALDUN: AN EVALUATION in the CONTEXT of the JUSTICE DEPARTMENT
Cumali BOZPINAR

-DERLEME MAKALELER-

NİTEL BİR VERİ TOPLAMA ARACI: ODAK (FOCUS) GRUP TEKNİĞİNİN UYGULANIŞI ve GEÇERLİLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA 94-109
A QUALITATIVE DATA COLLECTION TOOL: A STUDY on the APPLICATION and VALIDITY of FOCUS GROUP TECHNIQUE
Cem GÜLCAN

**Editörden
Sunuş**

Merhaba,

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin Haziran 2021 sayısında da alana katkı sağlayacak nitelikte makaleleri sizlerle buluşturmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayıda değerlendirilen dokuz makaleden dördü araştırma, biri de derleme olmak üzere beş makale hakemlerden onay alarak dergimizde yer aldı.

Osman Yalçın, "1950 Sonrasında Türkiye -Yunanistan Sorun Sahaları ve Gelişmeler" başlıklı çalışmasında, Türkiye-Yunanistan arasında zaman zaman dostluk köprüleri kurulabilse de bunun devamlı olmadığı ve mevcut sorunların ortadan kaldırılmasına çözüm getirmediğini dile getirmiştir. Yalçın, çalışmasında Ege Denizi, Kıbrıs, FIR Hattı, kıta sahanlığı ve Batı Trakya'da yaşanan olumsuz gelişmeler gibi önemli meseleleri inceleyerek, Türkiye ve Yunanistan'ın sorunlarını kendi aralarında çözmelerinin barışın devamı için değerli olduğunu ifade etmiştir.

"Kurumsal Yönetim İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: Panel Veri Analizi" başlıklı çalışmalarında Hakan Tufan ve İlhan Ege, kurumsal yönetim ilkeleri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile ortaya çıkarmak amacıyla, Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (BISTXKURY) 2009-2016 yılları arasında devamlı yer alan firmaları, kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu bağımsız değişkenleri bağlamında incelemiştir. Çalışmanın sonucunda kurumsal yönetim notunun finansal performansı pozitif yönlü etkilediği belirlenmiştir.

Ecem Özhan ve Serkan Kandır, 2010: 2 - 2018: 12 döneminde BİST 100 ve Konut Fiyat Endeksi değişkenlerinin paylarının Borsa İstanbul'da işlem gören 15 çimento şirketinin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırdıkları "Borsa İstanbul Çimento Şirketlerinin Pay Getirilerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi" başlıklı çalışmalarında, BİST 100 endeksinin çimento şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu sonucuna varmışlardır. Konut Fiyat Endeksi'nin çalışmaya konu olan şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi daha sınırlı kaldığı çalışmanın sonucunda elde edilen bir diğer bulgudur.

"19. Yüzyılda Silifke Köprüsü'nün Tamiri Ve İçel'in Kalkınma Çabalarındaki Katkısı" başlıklı çalışmasında Ayhan Yalçın, Silifke Taş Köprüsü'nün 19. yüzyılda gündeme gelen ve uzun bir süreci kapsayan onarımı ile ilgili çabaları, arşiv kayıtları üzerinden ve yine birinci el kaynak niteliğindeki eski fotoğraflarla destekleyerek incelemiştir.

İbni Haldun'un bir devletin çökmesine ilişkin açıklamalarının esas olarak adalet dairesi bağlamında üretim ilişkileri yoluyla açıklanabileceğinin ortaya konduğu "İbni Haldun'a göre Devletin Çöküşünün Analizi: Adalet Dairesi Bağlamında Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmasında Cumali Bozpınar, İbni Haldun'un adaletle ilişkin görüşlerini, kapitalizm öncesi yapılarıdaki üretim ilişkilerinin geleneksel ilişkilerde gömülenmesi çerçevesinde değerlendirmiştir.

Cem Gülcan, "Nitel Bir Veri Toplama Aracı: Odak (Focus) Grup Tekniğinin Uygulanışı ve Geçerliliği Üzerine Bir Çalışma" başlıklı derleme çalışmasında, nitel araştırma paradigması olarak, özellikle de Sosyal Bilimler alanında sıklıkla kullanılan, kullanıldığı kadar da geçerliliği bilim çevrelerince tartışma konusu olan Odak (Focus) Grup tekniğini incelemiştir.

Bu sayımızı sizlere ulaştırmak için ekibimiz yine çok yoğun ve özverili çalıştı. Editör yardımcımız Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN'e, dergi sekreteryasını yürüten Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN ve Arş. Gör. Güleycan AKTAŞ'a, Yazım ve Dil Editörümüz Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ'ye çok teşekkür ediyorum. Elbette yayın kurumumuz ve hakemlerimize de zaman ve emeklerini esirgmeden sundukları katkılar nedeniyle teşekkür ediyorum. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere.

Editor Prof. Dr. Y. Gürhan Topçu

1950 Sonrasında Türk -Yunan Sorun Sahaları ve Gelişmeler

Turkish-Greek Problems and Developments After 1950

Osman YALÇIN*

ÖZ

Tarih, düşmanlık üretme bilimi olmadığı gibi, değişen gündem içinde milli hassasiyetlerin unutulmasına da seyirci kalmamaktadır. Ülkeler, varlıklarını, barış ortamında ve bir ahenk içinde karşılıklı saygıyla ve hukuki zeminde sürdürebilme seviyesini henüz yakalayamamışlardır. Bu nedenle, ne zaman bir kriz ve gerginlik çıksa yol gösterici rehber, tarih olmaktadır. Türkiye-Yunanistan arasında da zaman zaman dostluk köprüleri kurulabilmekteyse de bunun devamlı olmadığı ve mevcut sorunların ortadan kaldırılmasına çözüm getirmediği görülmektedir. Ege Denizi, Kıbrıs, FIR Hattı, kıta sahanlığı ve Batı Trakya'da yaşanan olumsuz gelişmeler, önemli meselelerdendir. Diğer taraftan Batılı ülkelerin yanlı politikaları her zaman Yunanistan'ın amaçlarına hizmet etmiştir.

Yunanistan kurulduğu günden itibaren Türkiye'ye karşı ilişkilerinde oldukça istikrarlı olmuştur. Bu istikrarın özü ise; Türkiye'nin güçlü olduğu dönemlerde stabil kalırken, Türkiye'nin sorunlarla karşılaştığı zamanlarda Türkiye aleyhine politika geliştirme biçimindedir. Yunanistan, bu politikası ile pek çok Türk toprağını işgal etmiştir. Oysa Türkiye, Yunanistan'a zor durumlarında daima destek vermiştir. Coğrafyanın bir kader olduğu gerçeği dikkate alındığında, Türkiye ve Yunanistan'ın sorunlarını kendi aralarında çözmeleri barışın devamı için değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Ege Denizi, Kıbrıs, FIR Hattı, Kıta Sahanlığı, Türkiye.

ABSTRACT

History is not a science of producing hostility, nor is a passive factor in losing the national sensitivities in the changing agenda. The countries have not yet attained the level of being able to sustain their existence in a peaceful environment and in harmony with mutual respect and legal grounds. For this reason, when a crisis and tension arises, it is the history which guides. Though friendship bridges could be established between Turkey and Greece from time to time it was not enduring and far from eliminating the existing problems. The negative developments in the Aegean Sea, Cyprus, FIR Boundary, the Continental Shelf and Western Thrace are among important issues. On the other hand, the Western non-objective policies have always served the purposes of Greece.

Since its foundation, Greece has been fairly stable in its relations with Turkey. Greece adopted status quo when Turkey was strong, while it adopted policies against Turkey when Turkey was in trouble. Following this policy, it has occupied many Turkish territories, whereas Turkey gave a helping hand to Greece whenever it was in trouble. Considering the fact that the destiny of geography, Turkey and Greece are valuable for the continuation of the peace issues to resolve between themselves.

Keywords: Aegean Sea, Cyprus, FIR Boundary, Continental Shelf, Turkey.

Giriş

* Doç. Dr., Rumeli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği, osman.yalcin@rumeli.edu.tr- osmanyalcin3334@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6259-6490.

Tarih bilimi, halkların milli karakterinin ortaya çıktığı günden bu yana, elde edilen bilgilerin kıyaslamasına olanak sağlayan önemli bir arşiv sahası olmuştur. Bir milletin geçmiş dönemlerde gösterdiği davranış kalıpları, performans, duygu durumu ve yaklaşımlardan yararlanılarak hangi şartlarda, nasıl bir refleks vereceği öngörülebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin istihbarat örgütlerinin bu konuda oldukça önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bu yaklaşım ile komşu ülkeler arasındaki ilişkilerin analizi yapılabilen ve istenildiği takdirde bu tecrübelerden yararlanılarak krizler çıkarılabilmektedir. Hatta bu krizler vesilesiyle tarafların ekonomik kaynaklarını harcama alanları belirlenebilmektedir. Bu durum ise tarih biliminin birçok bilim ile ortak yönlerinin günümüzü şekillendirmede etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Türk heyeti barış görüşmeleri için Lozan'a giderken, kendilerine Ankara Yönetimi tarafından 14 maddelik taviz verilmeyecek temel hususların direktifi verilmişti.¹ Bunlardan beş madde Yunanistan ile ilgiliydi. Bu maddeler arasında yer alan adaların durumu günümüze kadar da iki ülke arasında devam eden sorunlardan biri olmayı sürdürmüştür.

Yunanistan, kuruluşundan beri sebepleri farklı olmakla birlikte birçok problem ile karşılaşmıştır. Yunanistan'ın, Türkiye'den başka diğer komşuları ile başta Makedonya konusu olmak üzere temel sorunları bulunmaktadır. Keza Türkiye, Yunanistan'ın savaşta olduğu dönemlerde dostluk köprülerini daima açık tutmuştur. Örneğin gıda sorununa katkı sağlamak için destek olmuş ve zor durumunda dostane bir komşuluk ilişkisi yürütmeye önem vermiştir. Türkiye, bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı yıllarında verilen komşuluk desteğinin bir göstergesi olması bakımından, Yunanlı çocuklara gıda ve barınmada destek olmuştur.²

Türkler ve Yunanlar yaklaşık bin yıldır aynı coğrafyada beraber yaşama ve Yunanların bağımsızlığı sonrasında ise komşu devletler olarak yine ortak sorunları paylaşma mecburiyetini hissetmeleri yönleriyle komşu ülkelerdir. Ne var ki, Yunanistan daha kuruluş sürecinde daima Avrupa ülkelerinin desteği ile varlığını sürdürmeye çalışan ve milli politikalarını bu eksen üzerine inşa etme mecburiyetinde olan bir devlet olmuştur. Türkiye ise kriz dönemlerinde bu birliktelikten daima tedirgin olan ve genelde zarar gören ülke konumunda olmuştur. Halen Türkiye-Yunanistan arasında kökleri eskiye dayanan ve çözüm üretilmeyen pek çok sorun bulunmaktadır. Bunların başlıcaları arasında; Batı Trakya Türklüğü sorunları, Kıbrıs Sorunu, hâkimiyeti konusu tartışmalı Ege Adaları, Lozan Antlaşması'na aykırı olarak Ege adalarının silahlandırılması, Ege Hava Sahası (FIR Hattı) ve Yunanistan'ın karasularının sözde 12 mile çıkarma konuları yer almaktadır. Yine bu çalışmada yer almayan ama iki ülke arasında sürmekte olan Batı Trakya Türklerinin sorunları, göçmenlerin kontrolü, ruhban okulu ve tarihi eserlerin bakımı gibi pek çok sorun bulunmaktadır. İki ülke arasında 1950 yılı sonrasında devam eden sorunlar bu çalışmanın konusudur. 1950 sonrasında ele alınmasının nedeni, 1945 sonrasında Soğuk Savaş ile birlikte dünyanın iki kampa ayrılması sonucu iki ülkenin uyuşan çıkarları olmuştur. İki ülkenin kendi aralarındaki sorunlara rağmen 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'nun iki ortağı olarak önemli bir paktın üyeleri olmaları önemliydi. Yine Balkan coğrafyası Batı ve Doğu ittifakları arasında bir tehdit alanı durumundaydı. Tito liderliğindeki Yugoslavya'nın güvenliğine ve SSCB tehdidine karşı durabilmesine Batılı ülkeler önem vermekteydi. Bu maksatla, 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Ankara Antlaşması ile yeni bir Balkan Paktı imzalanmıştır. 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'nın Bled kentinde bu üç ülkenin resmi olarak dostluk ve askerî işbirliği antlaşması imzalaması üzerine Balkan Paktı resmîyete kavuşmuştur. Bu pakt öncesi, 1952 yılı içinde Türk Başbakanı Adnan Menderes ve takiben Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan ziyareti ile vizelerin kaldırılması sonrasında iki ülkenin ilişkileri

¹ Baskın ORAN (Edt.), Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 525-528.

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon; 30.01, Kutu: 40, Dosya: 240, Sıra:16; (Ek-1: Yunan Çocuklarının Türkiye'ye Getirilmesi).

güçlenmiştir. ABD, iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmasını dönemin şartları itibariyle desteklemiştir.³ Diğer taraftan 1960'lı yıllardan itibaren iki ülkenin de Avrupa Birliği'ne üye olma istekleri bölgede işbirliğinin artması yönüyle önemliydi. Aynı coğrafyada yer alan iki ülkenin, dünyanın siyasal yapılanmasında ve tehditler karşısında geleceklerini gördükleri yer farklı olmamıştır. Bunun yanında iki ülkenin kendi aralarında da bazı sorunları var olmaya, zaman zaman iki ülkeyi sıcak bir çatışmanın eşiğine getirmeye devam etmiştir. Bu sorunlar aşağıda incelenmiştir.

Dünyanın kutuplaşmaya başladığı dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde istenmeyen bazı sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlardan biri günümüze kadar tartışması devam eden ve birçok insanın büyük zararlara uğramasına neden olan 6-7 Eylül 1955'te yaşanan üzücü olaylardır. Bu olaylar Atatürk'ün Selanik'teki evine bombalı saldırı düzenlediği yönündeki asılsız iddia üzerine başlamış ve İstanbul'da zengin Rumların varlıklarına zarar veren bir sokak hareketine evrilmiştir. Bu olaylar 29 Ağustos 1955 tarihinde başlayan ve olumsuz neticelenen Londra Konferansı sonrasında meydana gelmiştir. Yapılan son araştırmalar, bir İngiliz Konsolosluğunda 1954 yılında yazılan bir raporda, "Türklerle Yunanların arası çok iyi. Atatürk'ün evine bir bomba atsak ortalığı ne kadar karıştırırız acaba?" şeklinde bir ifadenin olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁴

Dönemin Türk hükümeti bu durumdan büyük rahatsızlık duymuş; Başbakan Adnan Menderes, 1955 yılında Yunan Başbakanı Feldmareşal Aleksandros Papagos'a gönderdiği mesajda zararların karşılanacağını ve yaşananlardan duyduğu büyük teessürü bildirerek iki ülkenin Balkanlardaki ve NATO'daki işbirliğinin güçlü olarak sürmesi temennisinde bulunmuştur.⁵ Türkiye'nin aldığı bir takım tedbirlerle zararlar telafi edilmiş olmakla birlikte dünyada oluşan algının düzeltilmesi için uzun yıllara ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde oluşan bu olumsuz algı, doğal olarak Kıbrıs Meselesi konusunda da olumsuz bir yaklaşımın gelişmesine etki etmiştir.

1. Türkiye-Yunanistan Arasında Yaşanan Sorunlar Kapsamında Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından 1571 yılında Venedik Devleti'nden alınmıştır. Sokullu Mehmet Paşa'nın Venedik elçisine, "Siz bizim donanmamızı yakmakla sakalımızı kestiniz, biz ise Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik. Kesilen sakal daha gür çıkar ama kesilen kol geri gelmez." sözü oldukça meşhurdur.⁶ Bu dönem aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun lojistik yeterliliği ve ekonomik gücü bakımından da önemli kazanımlarının olduğu zamanlardı. Donanmanın tamamlanması konusu iki üst seviye paşa ve amiral arasında gündeme geldiğinde, aralarında geçen konuşma oldukça önemlidir ve dönemin durumunu yansıtmaktadır.

Osmanlı donanması ağır bir yenilgi almış ve leventlikten gelen Kılıç Ali Paşa, kaptan-ı derya olmuştur. Devlet, yenilginin izlerini bir an önce silmeye çalışmaktadır. Ancak Kaptan Paşa bunun kısa sürede gerçekleşeceğinden pek ümitli değildir. Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, bir gün kaptan-ı derya olan Kılıç Ali Paşa'ya hitaben şöyle demiştir:

Paşa Hazretleri sen henüz bu Devlet-i Aliye'yi bilmemişsin. Şunu bil ki, bu devlet ol devlettir ki murat ederse cümle donanmasının lengerlerini (demir) gümüşten, resenlerini (ip) ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte suubet

³ Oran, a.g.e., s.586-594; Derya SEVİNÇ, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 60, Bahar 2017, s.173-175.

⁴ Murat Köylü, Türk Siyasi Tarihi 1789-1980, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2017, s.488-491; ORAN, a.g.e.,s.601; Derya SEVİNÇ, Demokrat Parti Dönemi Türk-Yunan İlişkileri (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012, s.46-52,88-94; SEVİNÇ, ... Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama, s.178.

⁵ BCA, Fon: 030.10, Kutu:37, Dosya: 266, Sıra:06 (Ek-3:Başbakan Adnan Menderes'in Yunan Mevkidaşına Mesajı).

⁶ Korel Haksun, Tarihten Notlar 2, II.Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.87.

çekmez ve herhangi geminin halatını ve yelkenlerini yetiştiremezsen bu minval üzere benden al.

Bu kesin tavır karşısında vaziyeti kavrayan Kaptan Paşa, Sokullu'nun elini öpmüş; "Hakikaten bildim ki donanmayı siz tekmil edeceksiniz."⁷ demiştir. Nitekim beş ayda iyi bir örgütlenme ile iki yüzden fazla kadırga ve mavna imal edilmiş ve denize indirilmiştir.⁸ Goffery Parker'ın eserinde geçtiğine göre İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı'nda, Haçlı Donanması ele geçirdiği Osmanlı denizcilerini sabırla idam ettiğiinden, Osmanlı donanması yetenekli insan gücünü kaybetmiştir. Yine aynı eserde yer aldığına göre Osmanlı donanması profesyonel insan gücünü kaybedince, 1572'de denize indirdiği iki yüz gemide, hapisanede bulunan mahkûmları istihdam etmek mecburiyetinde kalmıştır. Para, mal ve benzeri değerler yerine konulabilmiş ancak kaybedilen yetişmiş insan unsuru bir daha ikmal edilememiştir. Zaman kavramı, en önemli harp prensibidir. Osmanlı İmparatorluğu, İnebahtı Deniz Savaşı'nda insan gücünü kaybetmesi ile Akdeniz'deki üstün konumunu kaybetmiştir. Kıbrıs'ın fethi sonrasında Sokullu Mehmet Paşa'nın Venedik elçisine söylediği söz, siyaseten çok değerli bir duruştur. Gerçekte ise İnebahtı Deniz Savaşı, Osmanlı teknolojisinin arzu edilen seviyede olmaması bakımından önemli bir ikazdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ta kurmuş olduğu sistem, dönemine göre oldukça insani ve ada halkını kucaklayıcıydı. Nitekim fetih sonrası ağırlıklı olarak Karaman-Mersin bölgesinden iskân edilen Türkler ile adanın demografik yapısında çeşitlilik oluşmuştur. Uygulanan vergi politikaları ve Kıbrıs'ın merkezi bir yerde olması kısa süre içerisinde hayatın canlanmasına imkân sağlamıştır.

Sanayi Devrimi her alanda olduğu gibi sömürgecilik anlayışını da etkilemiştir. Gücü elinde tutan ülkeler, ürünlerini pazarlamak, daha çok üretmek, ana kıtalarındaki halkın refah seviyesini artırmak, siyasal olarak öne çıkmak gibi değişik gerekçeler ile faaliyetlerini artırmışlardır. Fransız İhtilali sonrasında milliyetçilik akımı, dinsel ve mezhepsel olarak Osmanlı halklarını da olumsuz etkilenmiş ve Osmanlı halkları bu gelişmelerin tesirinde kalmışlardır. Fransa, Mısır'a 1798 yılında asker çıkarmış, burada kendi egemenliğini kurmak istemiştir. Ne var ki, İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'dan vazgeçmemiştir. Napolyon'un yenilmez vasfı, Akka Kalesi önlerinde Cezzar Ahmet Paşa isminde bir Türk generali karşısında ağır bir yara almıştır. Şüphesiz bu başarıda Fransa esas alınarak eğitim verilen Nizam-i Cedid askerlerinin önemli katkısı olmuştur.⁹

Napolyon'un yenilgisi ile Osmanlı, Mısır'a yeniden hâkim olmakla birlikte bir süre sonra Mehmet Ali Paşa Vak'ası ile karşılaşmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın, Fransa ile olan ilişkisi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, Fransa'nın Mısır'a ilgisini sürdürmesine neden olurken, bu gelişmeler İngiltere tarafından Hindistan'ın emniyeti sebebiyle daima endişe ile karşılanmıştır. İngiltere bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun telakki etmiştir. Şüphesiz bu oyunda en önemli gelişme Süveyş Kanalı'nın açılması olmuştur. Kanalin açılmasında, Fransa önemli hale gelirken; zaman içerisinde İngiltere, kanaldaki hisselerin önemli bir kısmını almayı başarmıştır. İngiltere Başbakanı Disraeli, 1876 yılında İsmail Paşa'dan Süveyş Kanalı hisselerini satın alırken, Hindistan'ın güvenliğinin teminatının Mısır ve Süveyş değil bilakis İstanbul olduğunu söylemiştir. Kanalda söz sahibi olmak; Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanmasına olduğu kadar Doğu Akdeniz'de güçlü olunmasına da katkı sağlamıştır.¹⁰ Kıbrıs'ta üs edinilmesi veya burada asker konuşlandırılması ise Doğu Akdeniz için önemli bir karakol vazifesi görmekteydi. İngiltere, Mısır'ı, Hidivliği

⁷ Haksun, Tarihten Notlar-2, İstanbul, Kastaş Yay., 2004, s. 86.

⁸ Haksun, Tarihten Notlar-2, s. 86, 87; Osman Yalçın, Türk Hava Gücü Kuruluşu İlk Seferleri ve Yükselişi 1911-1950, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.435, 436.

⁹ Fahir ARMAOĞLU, 19.Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914), TTK, Ankara,1997, s.57-59; [https://islamansiklopedisi.org.tr/cezzar-ahmed-pasa,\(E.T.:24.05.2021\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/cezzar-ahmed-pasa,(E.T.:24.05.2021)).

¹⁰ ARMAOĞLU,a.g.e.-2010, s.267,337,356, 405-407.

borçlandırmak suretiyle kendine bağımlı hale getirmiş ve borçlarını tahsil etmek maksadıyla Mısır'ı işgal etmiştir. Mısır'ı elinde tutan ülkeler genel olarak Kıbrıs'ta söz sahibi olmak istemiştir. Nitekim İngiltere bunun için fazla beklemeye ihtiyaç duymamış, Süveyş Kanalı'nın hisselerini satın almakla etki alanını genişletmiştir.¹¹

Kıbrıs, MÖ 8. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar 15 defa el değiştirmiştir. Osmanlı idaresine kadar olan 500 yıllık sürede din adamlarını seçme hakkı bile verilmemiştir. Ancak Osmanlı dönemi Kıbrıs'ın en uzun süreli huzur içinde geçen dönemi olmuştur. Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesi sonrasında, Kıbrıslı Rumların hayalden öte geçemeyecek olan Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihya politikası kapsamında Yunanistan ile birleşmek için faaliyet başlatılmıştır. Buna, Rusya'nın destekçi olduğu görülmekteydi. Yunanlar, 1850'li yıllardan itibaren Kıbrıs'a göçü desteklemişlerdir. Bu tarihte 40.000 olan Rum sayısı yüzyıl içinde 10 katına çıkmıştır. Oysa aynı tarihte Yunanistan'da nüfus artışı %10'dur. Yunanların bu girişiminde en büyük destekçileri İngiliz yönetimi olmuştur.¹²

19. yüzyıl sonuna kadar Kıbrıs, oldukça düzenli ve huzurlu bir Türk yurdu olma vasfını korumuştur. Süveyş Kanalı'nın açılması ile ada önemli hale gelmiştir. Kıbrıs, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, destekleri sebebiyle İngiltere'ye geçici olarak bırakılmıştır. 1882'de Mısır'ın işgal edilmesi sonrasında ise stratejik konumu devam etmiştir. Ancak İngiltere Kıbrıs'ı, Osmanlı Devleti'ne hiçbir zaman iade etmemiş, Birinci Dünya Savaşı başlayınca ilhak ettiğini açıklamıştır. Lozan Barış Antlaşması ile bu durum resmîyet kazanmıştır.¹³ Kıbrıs Adası, tarihin her döneminde Anadolu'nun güvenliği bakımından stratejik bir yer olarak görülmüştür. Osmanlı idaresi dönemin şartlarının da zorlaması ile orada bulunan Türklerin haklarının korunması şartıyla aday, geçici olarak İngilizlere bırakmış bulunuyordu.

Bu dönemde kaybedilen önemli bir diğer ada Girit'tir. Osmanlı İmparatorluğu dağılma döneminde Akdeniz'de bulunan stratejik adaları, isyanlar ve güçlü devletlerin tazyiki ile kaybetmeye başlamıştır. Yüzyıllardır Türk yurdu olan ve nüfusunun yarısı da Türk olan Girit'in yüz yıllık bir süreçte Türksüzleştirilmesi, önemli bir örnektir.¹⁴

Kıbrıs'ın yönetimini elinde tutan İngilizler, Rumların şiddet hareketlerini önlemekte başarısız olmuşlardır. Adadan çekilmeleri yönünde yerel baskı gittikçe artmıştır. Zamanla bu süreci kendi politikasına eklemleyen Yunan yönetimi, Türkiye'nin barışçıl politikasına ve komşuluk ilişkilerine uygun olmayan bir politika takip etmiştir.

Kıbrıs'ın tarihine bakıldığında Yunanistan'ın Megali İdeası'nın¹⁵ (Büyük Düş) bir parçası olarak ele geçirilmesi *Enosis*¹⁶ (*birleşme*) olarak tanımlanmıştır. Kıbrıs'ın asli unsuru olan Türkler buna karşı direnişi oldukça erken zamanda göstermiştir.¹⁷ Türkiye, Yunanistan ile devam eden dostluk ilişkilerinin zarar görmemesi için başlarda tarafsız kaldığı bu sorun karşısında, özellikle 1955 Londra Konferansı'ndan sonra taraf olmak zorunda kalmıştır. Kıbrıs'ın Türklerin güvenliği yanında, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'den kuşatılmasına karşı

¹¹ Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi III.Cilt Islahat Fermanı Devri (1861-1876), TTK, Ankara, s.39-53.

¹² BCA, Fon: 030.01, Kutu:64, Dosya:394, Sıra:29,s. 7,10 (Ek-8:Kıbrıs Raporu).

¹³ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s.83-85

¹⁴ Girit Adası; 1820 yılında 130.000 Türk ve 130.000 Rum yaşamaktaydı. 1880 yılında oran %67 Rum %33 Türk, 1900 yılında %88 Rum %12 Türk, 1911 yılında ise %92 Rum ve %8 oranında Türk yaşamaktaydı. Girit'in elden çıkması ile orada kalan ve Türkiye'ye gelemeyen Türkler İtalyan elçiliğine sığınarak bu ülkenin tebaası olmuştur.¹⁴

¹⁵ "Yunanlıların Megali İdeası; İstanbul'un (Konstantinopolis) merkezini oluşturduğu Bizans-Yunan İmparatorluğu'nun canlandırılması, Doğu Roma İmparatorluğunun topraklarının Yunan Krallığı'na katılması düşüncesidir." Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, Mayıs 2008, Ankara, s.108,

¹⁶ "Enosis, Yunan Megali İdea'sının değişmeyen hedeflerinden biridir ve adanın Yunanistan'la birleşmesi anlamına gelmektedir." Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı," ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), s.13-26.

¹⁷ Derviş Kilinçkaya (Edt.), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Hacettepe Üniv.AİİTE, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2008, s.444.

önemli bir çıkış noktası olduğu, İngiliz ve Yunan sorumlulara hatırlatılmıştır.¹⁸ İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere, savaştan başarılı çıkan ülkelere olmasına rağmen, savaş süresinde gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Fransa ve İngiltere artık ikinci sınıf bir devlet kategorisine düşmüştür. Bu sebeple İngiltere; Britanya'nın yani ana kıtasının 104¹⁹ katı olan sömürge alanlarından çekilmeye başlamış, eski gücünü kaybetmiştir. Bu dönemde, geniş sömürge alanlarında yeni devletler kurulmaya başlamıştır. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz birlikleri de adada sayısal olarak sınırlandırılmıştır. Bu süreçte Rumlar, Yunanistan'a katılma taleplerini açıktan dile getirmeye başlamıştır.²⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünyada bir kutuplaşma yaşanmış; savaşın tarafları kendi gelecekleri için, bazı ülkeler de baskı ile Doğu ve Batı bloklarında yer almıştır. Türkiye bu savaşa, tarafların yoğun baskısına rağmen girmemiştir. Savaş sonrası kurulan BM'de yer almasına rağmen askerî kamplarda yer almamıştır. Ne var ki SSCB'nin Türkiye üzerindeki talepleri ve konjonktürel durum, Türkiye'nin Batı ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmesini gerektirmiştir. SSCB tehditleri karşısında dönemin Meclis Başkanı Kazım Karabekir Paşa'nın beyanatu, Türkiye'nin yeni dünya düzeni içinde kendini nerede gördüğünü ifade etmesi bakımından da önemlidir. Karabekir Paşa, boyun eğilmeyeceğini ve gerekirse savaşılacağını ifade etmiştir.²¹

ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde kongrede, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında yaptığı konuşmada "ABD dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklar tarafından sarf edilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım." ifadelerini kullanmıştır. Bu açıklamalar, Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik Truman Doktrini'nin gelişmesi ile neticelenmiştir. Daha sonra Batılı ülkelerin istememesine rağmen Türkiye, ABD askerî uzmanlarının raporları ve askerî gerekçelerinin etkisiyle Marshall Yardımı'na da dâhil edilmiştir.²² Bu gelişmelerin olduğu bir zamanda, Amerikan Kara Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Omar N. Bradley, 1948 yılında verdiği demeçte "Türkiye, Batı dünyası savunma hattının dışındadır." demiştir.²³

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler incelenirken bunun 20. yüzyılda ortaya çıkan ve kısa zamanda insanlığın hayatının büyük bölümünde yer alan havacılıktan ayrı incelenmesi mümkün değildir. Hava gücü Kıbrıs sorunu ile bütünleşmiş gibidir. Havacılık kısa sürede ülkelerin arasında dostlukları veya rekabeti etkileyecek kadar önemli hale gelmiştir. Türk-Yunan ilişkilerinde de bu durum yalın olarak ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili iki olaya çalışmada yer verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerginlik ve çatışma dönemlerinde

¹⁸ Murat Köylü, Türk Siyasi Tarihi 1789-1980, s.488-491; Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayii Tarihi, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016,s.277-282; Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010, s.641.

¹⁹ İngiltere'nin bugünkü toprak büyüklüğü ile en geniş olduğu dönemin kıyaslaması ile tespit edilen bir rakamdır.

²⁰ Armaoğlu, a.g.e.-2010, s.515-522.

²¹ Nasuh USLU, Türk-Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.18,19; Rifat UÇAROL, "İkinci Dünya Savaşı "Misak-ı Milli" ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek için Direnişi", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, Gnkur.Bsm., Ankara, 1999, s.539; T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945), Dış İşleri Yay., Ankara,1973,s.250-270.

²² S.Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996,s.143; Erdiç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001), İmaj Yayınevi, Ankara, 2001,s.121; Hasret Çomak, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)", Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997), Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998, s.468,469; Osman Yalçın, 20. Yüzyılda Teknolojik Gelişmelerin Politikaya Etkilerinin Harp Tarihi Ekseninde Analizi, Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (World Journal of Human Sciences), 2021- 1, s.160-165; Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci" Turkish Studies - 8/5 Spring 2013, Ankara-Turkey, p. 919-95.

²³ BCA, Fon: 030.01, Kutu: 64, Dosya: 394, Sıra: 29,s.11(Ek-8:Kıbrıs Raporu).

Türk ve Yunan havacılar karşılıklı ziyaret ile iki ülkenin ilişkilerinde olumlu ve sıcak bir ortam yaratmıştır. Atatürk zamanında başlayan yumuşama politikası ve karşılıklı ziyaretler; antlaşmalar ve Balkan Paktı ile iki ülke arasında dostane ilişkileri geliştirmiştir.

Yunanların “10. Yıl Kutlamaları”na iştirak etmesine, bir Türk hava filosu da 1934 yılında mukabelede bulunmuştu. Yunan Hava Nazırı'nın, 3 Kasım 1934 tarihli mesajında, Yunan havacılara gösterilen hüsnü kabulden duyulan memnuniyet ve bu vesileyle başta havacılar olmak üzere bütün Türk subaylarına, Yunan milleti ile Yunan havacıların kardeşane hürmet ve saygıları iletilmiştir.²⁴ Türk hava filosunun 1934 seferi başka bir çalışmada incelendiğinden burada yalnız anılmakla iktifa edilmiştir.

İngiltere'nin Kıbrıs'ta etkinliğinin azaldığı dönemlerde yaşanan bir olay, Kıbrıs tarihinde yer almaktadır. 1949 yılında Kıbrıs ile ilgili bir gelişme de Türk Hava Kuvvetleri'ne ait 12 uçağın dört uçaktan oluşan üçlü kol (her biri dört uçaktan oluşan ve aynı zamanda gökyüzünde seyreden üç uçuş hali) halinde İngilizlerin daveti üzerine adayı ziyaret etmesidir. Bir kolu Hv. Plt. Tuğg. Hamdullah Suphi Göker komutasında olan uçak filosunun diğer iki koluna Hv. Plt. Yzb. Selahattin Aktaş ve Hv. Plt. Yzb. Cevat Tuna komuta etmiştir. Türk heyetin Kıbrıs seyahati Lefkoşe'de çıkan “Halkın Sesi” radyosunda “Kahraman Türk Havacıları Bağrımıza Bastık Yaşasın Türk Kartalları Hoş geldiniz Türk Hava Kuvvetleri Filosu” şeklinde yer almıştır. Diğer taraftan Rumlar barışçıl duygularla yapılan bu olayı farklı değerlendirmiş, Türklerin Hatay'a girişi hatırlanarak kısa süre sonra Türk ordusunun adaya gireceği zannı ile bazı Rumlar adayı terk etmiştir.²⁵ Ada, bu tarihte Türklerin etkisinde ve kontrolünde değildir ve Türk filosu adaya davet üzerine misafir olarak gitmiştir. Rumların bu eylemlerinde farklı kazanımları hedefledikleri açıktır. Barışın sürmesine azami hassasiyet duyulan bir zamanda Türkiye'nin uluslararası alanda zor duruma düşürülmesi ihtimali de bunlardandır.²⁶

Kıbrıs'ta Rumların Yunanistan'a katılma isteklerinin giderek yüksek sesle dillendirilmeye başlaması ve buna Yunanistan'ın da taraftar olması sonucunda, Kıbrıs'ın durumu Türk kamuoyunda da yer almaya başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye basın ve milletvekillerinin Kıbrıs ile ilgili Türkiye'nin tavrını sormaları üzerine cevabı, Kıbrıs sorununun henüz Türkiye için mevzubahis olmadığı, adanın İngiltere denetiminde kaldıkça da böyle bir sorundan bahsetmenin anlamlı olmadığı biçiminde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere Yunanistan ile sorun yaşamamak için mesafeli yaklaşmıştır.²⁷ Bu sorunun iki ülke arasında mevcut iyi ilişkileri bozmasına neden olması istenmemiştir. Yunanistan 1951 yılında Kıbrıs'ın kendisine iadesini İngiltere'den resmen talep etmiştir. Kıbrıs bir sorun olarak Yunanistan tarafından 16 Ağustos 1954 tarihinde BM Genel Kurulu'na taşınmıştır. Ancak, Yunanistan'ın talebi burada kabul görmemiştir.²⁸

Yunanistan'da Komünist Markosçular, Kıbrıs'ı İngiliz yönetiminden arındırarak burasını Batılıların elinden alma ve adada Batılıların durumunu zayıflatma düşüncesindeydi. Bu gelişme, 1950'li yıllarda adanın gündeme gelmesine neden olan bir diğer nedendir.²⁹ 1950'li

²⁴ BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 215, Dosya: 717, Sıra: 8 (Ek-4:Yunan Hava Nazırının Türk Hava Subaylarına Mesajı); Davud KAPUCU-Erdal KORKMAZ, Osmanlı'dan Cumhuriye'e Askerî Hava Seyehatleri (1909-1939), Karakum Yayınları, İstanbul, 2020,s.115-120.

²⁵ Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler 4, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2005, s.63-65; Osman Yalçın, "Durağanlaşan Türk Harp Sanayiinin Kıbrıs Meselesi ile Yeniden Yapılanması ve F-16C/D Örneği", TurkishStudies-History, 15(4), 2020, s.1252.

²⁶ Osman YALÇIN,"1914-1950 Arası Türk Askerî Havacılığının Barışa Katkı Sağlayan Hava Seferleri, Yurt Dışında Bir Uçak Kazası ve Cenaze Merasimi", Turkish Studies-History, 16(1), s.64. <https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.48697>.

²⁷ Mehmet Gönübol-A.Haluk Ülman-A.Suat Bilge-Duydu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.340.

²⁸ Mehmet Gönübol-Duygu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.266.

²⁹ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, 17.Baskı, İstanbul, 2010, s.639.

yıllarda Türk yönetimi Yunanlarla ilişkileri, ziyaretlerle korumaya özen göstermiştir. Bunlardan biri Başbakan Adnan Menderes'in Yunanistan ziyaretidir. Türk Başbakan bu ziyaretinde, İstanbul Rum Patrikliğine bağlı Çavuş (Vladaton) Manastırı'nı ziyaret etmiş ve Manastır yetkilisi tarafından 15 Temmuz 1952 tarihinde yazılan teşekkür metninde duyulan memnuniyet ifadeleri yer almıştır.³⁰ Yine aynı yıl Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuştur ve bu ziyaret Sovyetler Birliği'nin Moskova Radyosu'nda ağır bir şekilde eleştiri konusu olmuştur. Haberde, ziyaret, Amerikan savaş kundakçılarının planı olarak anlatılmaktadır. Eleştiride, kurulması planlanan Atlantik ordusuna asker bulmak için pek çok Amerikalının Türkiye ziyaretinde bulduklarına yer verilerek, ordu için asker ve hava üssü ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı iddia edilmiştir.³¹

Türkiye, dünyadaki gelişmeler ve muhtemel Sovyet tehdit algısı sebebiyle, Batı ittifakının sağ kanadının bir diğer parçası olan Yunanistan ile ilişkilerini güçlü tutmak istemiş, barışın ve müttefiklik ruhunun korunmasına önem vermiştir. 1952 yılında Yunanistan'da ise Kıbrıs'ın ilhakı için Atina ve Pire'de halk gösterileri olmuştur. Kıbrıs ve Atina ruhani reisliklerinin de bu sürece destek verdikleri yönünde istihbarat bilgileri alınmıştır. Bu tarihte milletvekili olarak Meclis'te bulunan, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli komutanlarından biri ve Cumhuriyet döneminde Afyon milletvekili olan Ali İhsan Sabis³² 15 Eylül 1952 tarihinde, Demokrat Parti Grup Başkanlığına bir müracaatta bulunarak, konuyla ilgili bazı sorular sormuştur. Ali İhsan Sabis'in soruları şunlardır:

- a. Adada yaşayan Türklerin emniyet, refah ve statülerinin değişmemesine yönelik alınan tedbirlerin durumu,
- b. Kıbrıs'ın savunmasına yönelik alınacak tedbirler,
- c. Kıbrıs'ın asıl sahibinin Türkiye olduğu gerçeğinden hareketle bu konudaki söz hakkının dikkate alınıp alınmadığı,
- d. Girit'in kaybı ve Balkan Savaşlarında karşılaşılan oyunların tekrarına meydan verilmemek için alınan tedbirler ve ilgililere konuların anlatılması hususu,
- e. Yunan balıkçıların, Türk kıyılarından balık avlamalarından kaynaklanan Türk balıkçıları aleyhine durum ile Yunan balıkçıların, balıklarının Türkiye tarafından satın alınıp alınmadığı,
- f. Süngercilik konusunda alınan tedbirler³³

Bir arşiv raporunda, Kıbrıs'ta uygulanan yöntemin Girit'te uygulanan yöntem ile aynı olması, "Enosis için Son Adım" başlığında çözümün on Türk köyünün yakılıp yıkılarak kalanların da kendiliğinden Kıbrıs'ı terk etmesi, yalnız işe başlamak için ruhani ve politik liderlerin tavsiyesinin alınması gerektiği bilgisi yer almıştır.³⁴

Paris Konferansı'nda alınan karar gereğince, Oniki Ada, Yunan topraklarına katılmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ın da Yunan topraklarına ilhakı ihtimali ile Ege'den sonra Doğu Akdeniz'den

³⁰ BCA, Fon: 030.10, Kutu: 5, Dosya: 25, Sıra: 9 (Ek-6:Başbakan Adnan Menderes'in Ziyaretine Teşekkür Mektubu).

³¹ BCA, Fon: 030.10, Kutu: 102, Dosya: 6395, Sıra: 3 (Ek-7:Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Ziyareti).

³² Ali İhsan Sabis: Son olarak 6'ncı Ordu Komutanıdır. Görevini 17 Şubat 1919 tarihinde Menzil Müfettişi Albay Ahmet Cevdet'e bırakır. İstanbul'a gelmek için trenle yola çıkar, trende 30 subay ile 500 er bulunmaktadır. Ayrıca bir İngiliz subay ile 16 İngiliz er de bulunmaktadır. İngilizlerin görevi Paşa'nın yolda İstanbul'a dönmeyip vatanın içlerine çekilme endişesidir. Ali İhsan Paşa, yolda Harbiye Nezaretine telgraf çeker ve İngilizlerin kendini tutuklayabileceklerini bildirir. Nitekim öyle de olmuş ve Sirkeci İstasyonu'na geldiğinde gözaltına alınmış, takiben Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu durum Erzurumluları çidene çıkarmış, Erzurumlu Hüseyin Avni ULAŞ'ın tertibiyle bir miting yaparlar ve Temmuz ayında da Erzurum'da da bir kongre yapılması kararlaştırılır. Sabis Paşa, 8 Şubat 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta "Mahalli Milis Teşkilatı" kurulmasını önermektedir. Tevfik Ercan, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3.Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1999, s.141,147. Ali İhsan Sabis'e atfedilen "Balkan Savaşlarında Niçin Münhezim Olduk? isimli eser Osmanlı askerî yapısını ve sorunlarını açıklayan oldukça önemli bilgileri içeren bir çalışmadır. Kur.Alb.Dr. Hasip Saygılı tarafından yeniden düzenlenerek ve ilave iki makale yapılarak İlgi Kültür Sanat yayınları tarafından basımı yapılmıştır. (OY.)

³³ BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu:44, Dosya: 286, Sıra: 12 (Ek-5: General Milletvekili Ali İhsan Sabis'in Soruları).

³⁴ BCA, Fon: 030.01, Kutu: 64, Dosya: 394, Sıra: 29, s.4; (Ek-8:Kıbrıs Raporu).

de kuşatılma gerçeği ile yüzleşmiştir. Rumlar 1955 yılında adada yaşayan İngilizlere ve Türklere yönelik baskı ve tedhiş harekâtına başlamışlardır. 1955 yılında Kıbrıs'ta bir oldubitti olması ihtimaline karşı Türk hükümeti, şayet Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması gündeme gelirse, adanın eski sahibi olan İngilizler tarafından Türkiye'ye iadesinin gerektiğini açıklamıştır.³⁵

Türkiye bakımından Kıbrıs, İngiltere'nin kontrolünde olan, Türk ve Rumların beraber yaşadıkları bir toprak parçası olarak kabul edilmekteydi. Esasen Lozan Antlaşması ile bu yapı kabul edilmiştir. Ne var ki Yunanlar ve Rumlar Enosis'i gerçekleştirme hususunda çaba içindeydiler. 1960'lı yıllarda, Kıbrıs Türklüğüne karşı gösterilen şiddet ve mezalimler bu planın bir parçası olmuştur. Bu maksatla kurulmuş olan EOKA³⁶ örgütü 21 Aralık 1963 katliam planını hazırlamış ve uygulamıştır. Bu planın uygulanmasında, Türk toplumu içinden insan devşirmeye çalıştıklarını da burada belirtmek gerekir. Diğer taraftan EOKA kendine inanmayan Rumları da öldürmekten çekinmemiştir. Tarihe, Christmas Haftası Olayları olarak geçen hadisede Rumlar, Yunan desteği ile hazırlanmıştır. Burada amaçları katliam yaparak korku salmak ve garantör devletlerin müdahale hakkı doğunca da olayı Birleşmiş Milletler'e taşımak suretiyle anayasayı askıya alarak Kıbrıs'taki Türk varlığına son vermektir.³⁷ Zamanla İngiltere bu desteğinden pişmanlık duymuş olmasına rağmen, yaşanan şiddet hadiselerinde sorumluluğu vardır.

Türkiye'de, Kıbrıs Meselesi daha ziyade basın organları tarafından gündeme getirilmiş ve siyasi iradenin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ta ilk yıllarda yaşanan gerginliğin politik girişimlerle barışçıl eksende çözülmesine çaba sarf etmiştir. Bunun sebepleri ise İngiltere'nin, statükonun korunması yönündeki tavrı, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında Batılı ülkeler ile işbirliğini geliştirme arayışları yanında NATO'ya üye olması ve yeni kurulmuş olan Balkan İttifakı'nın zarar görmemesi beklentisidir.³⁸

Türkiye bu bakımdan yalnız bir ülkeydi. Bir de Kıbrıs sorunun çıkması, güçlükleri daha da artırmaktaydı. Kıbrıs'ta Rum ve Yunanlar tedhiş eylemleri yapıyor, Türkleri katlediyorlardı. Rum idaresinin kısıtlamaları, basını olaylara nüfuz etmekten uzak tutuyordu. Bütün bunlara rağmen basın araçları, olayları yanlı ele almış ve gerçeklerin duyurulmaması için dünyaya doğru olmayan bilgiler vermiştir. Örneğin Rumların saldırısı ile 10 Türk hayatını kaybederken bir Rum veya Yunan görevli de hayatını kaybetmiş ise basında olayın gerçekleşmesi, saldıranların kimler olduğu, kayıpların kimlere ait olduğu bildirilmeden, haber "Dünkü kanlı çarpışmada 11 kişi öldü." ya da "Yunanlarla Türkler gene çarpışmaya başladı." diye verilmiştir.³⁹

Kıbrıs sorunun gündeme geldiği ve Türkiye'nin de taraf olmaya başladığı bir dönemde, Türkiye'yi etkileyen bir gelişme yaşanmıştır. "Patrik Athenagoras'ın Megali Idea taraftarlığından, Kıbrıs'taki terörün İstanbul'daki Rumlar tarafından finanse edildiğine kadar pek çok ağır itham yer almaktaydı. Basında yayınlanan hakaretler, Türk halkının Rumlara öfke ve tepki duymasına sebep olmuştur."⁴⁰ Atatürk'ün doğduğu evin bombalandığı haberleri basına yansıyınca, 6-7 Eylül 1955'te istenmeyen hadiseler yaşanmıştır.⁴¹ Olayların faileri bulunamamış, Türkiye dünya kamuoyunda sıkıntıya düşmüştür. Dönemin hükümeti hadiselerin yatışması sonrası, malları yağmalanan ve olaylardan zarar gören Rumlara tazminatlar ödemiş; ayrıca vergi muafiyeti, ucuz inşaat malzemesi tedariki ve banka borcu olanlara kolaylık gibi haklar sağlamış ve yardım kampanyaları ile zararların telafisi için tedbirler almıştır.⁴² Ancak

³⁵ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)" Akademik Bakış Cilt 6 Sayı 11, Kış 2012, Ankara, 2012, s.90-98; Sevinç, "... Türk-Yunan İlişkileri", s.93-98

³⁶ Kıbrıs'ın, Yunanistan'a ilhakı (Enosis) için uğraşan Kıbrıslı Rum silahlı örgütü.

³⁷ BCA, Fon: 030.01, Kutu: 64, Dosya: 394, Sıra: 29, s.2-7; (Ek-8:Kıbrıs Raporu).

³⁸ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.639-645; Sevinç, "... Türk-Yunan İlişkileri", s.54-61.

³⁹ BCA, Fon: 030.01, Kutu: 64, Dosya: 394, Sıra: 29, s.11-13 (Ek-8:Kıbrıs Raporu).

⁴⁰ Şerif Demir, Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları, s.39-45, (E.T.:22.05.2021)..

⁴¹ Rıdvan Saka, Mttps://www.academia.edu/40555577, Çok Partili Hayat ve Demokrat Parti, s.12, (E.T.:22.05.2021).

⁴² Şerif Demir, Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları, s.39-60.

hadiselerin sebepleri arasında, Kıbrıslı Rumların, Kıbrıs'ı ilhak için harekete geçmelerinin ve adadaki Türkleri yok etmek istemelerinin olduğu unutulmamalıdır. Bu elim hadiselere Kıbrıs ile ilgili gelişmelerin sebep olduğu bilinmektedir.

Kıbrıs sorununun kronikleşmesi ve İngiltere-Türkiye-Yunanistan arasında bir çözüme varılamaması sebebiyle, 1957 yılında NATO taraflara arabuluculuk teklif etmiştir. İngiltere ve Türkiye teklifi kabul etmiştir. Yunanistan'ın biraz daha mesafeli davranmasına rağmen görüşmeler yapılmış ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁴³

Türkiye, Kıbrıs sorununu ilk başlarda dönemin şartları gereği fazla dikkate alamamıştır. Sovyet tehdidi karşısında Batı ülkeleriyle ve yine bu kapsamda Yunanistan ile ilişkilerin güçlü olmasına dikkat etmiştir. Ne var ki, Enosis'in giderek hayat bulmaya başlaması ve burada yaşayan Türklere yönelik tedhiş hareketleri sonrasında durum Türkler ve Türkiye aleyhine olumsuz yönde değişmeye başlamıştır. Türkiye tam bu esnada bütün iyi niyet çabalarına rağmen Yunanların, Doğu Akdeniz'den de Türkiye'yi sarmaya başladığı gerçeği karşısında Kıbrıs sorununa taraf olmak zorunda kalmıştır. TBMM'de Türkiye'nin taksim konusunda değişen politikasının tartışıldığı bir dönemde 28 Aralık 1956'da Başbakan Adnan Menderes; "Türk Hükümeti, taksim meselesini oradaki soydaşlarımızın Türk bayrağı altında yaşamalarını temin edecek ve Kıbrıs Türkiye için herhangi bir tehdit sahası olmaktan tamamen çıkacaktır." şeklinde bir beyanda bulunmuştur.⁴⁴ Başbakan Adnan Menderes sonraki zamanlarda konuyla ilgili yapmış olduğu açıklamalarda yine iki hususa değinmiştir. Bunlardan biri adada bulunan Türk halkının istemediği bir bayrağın altında yaşamayacağı, ikincisi ise Türkiye'nin Doğu Akdeniz'den tehdit edilemeyeceği gerçeğinin bilinmesidir. Hiçbir Türk hükümetinin bu iki hassasiyete müdahale ettirmeyeceğini açıklamıştır. Kıbrıs sorunu, takip eden yıllarda tartışılmaya devam edilmiştir. Tartışmaların ulusal ve uluslararası alanda sürdüğü bir zamanda yapılan açıklamada; bu görüşmelerde bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması benimsenmiştir. Türkiye bu görüşmeye kadar, "Adanın Taksimi" fikrini savunurken, burada ayrı bir devlet kurulmasını benimsemiştir. Türk ve Yunan heyetler aldıkları kararın İngiltere ile de paylaşılması için Londra'ya gitmişlerdir. 19 Şubat 1959'da Londra'da yapılan görüşme ve sonrasında, Zürih'te alınan kararlar doğrultusunda Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁵

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Türk ve Rum kesimlerin, kendilerini ilgilendiren konular için Toplum Meclisleri; ortak sorunları için ise başkanlık sistemine dayanan bir yapı kurmalarına karar verilmiştir. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'nın Rum, yardımcısının Türk olması; yedisi Rum, üçü Türk olan on kişilik bir Bakanlar Kurulu oluşturulması; elli üyeli Temsilciler Meclisi'nin %30'unun Türklerden olması; Türk ve Rumların davasına bakmak için karma mahkemeler kurulması; güvenliğin ise taraflarca ortak olarak sağlanması kararlaştırılmıştır. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih Antlaşması, 18 Şubat 1959 tarihinde Londra Antlaşması ile karara bağlanmıştır. Bu antlaşmalar, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında imzalanmış ve bu üç devlete "garantör devlet" statüsü verilmiştir. 16 Ağustos 1960 tarihinde fiilen kuruluşu gerçekleştirilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin beklenen faydayı karşılamadığı ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra Rumlar, devletin sistemini işlemez hale getirmiştir. Rumların nihai hedefi, adayı Yunanistan'a ilhak etmek olduğu için kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde devlet düzeni işlemez hale getirilmiştir.⁴⁶ Rumların nihai hedefleri belli olduğundan hangi sistem kurulursa kurulsun bundan memnun olmaları esasen mümkün değildi.

⁴³ Mehmet Gönlübol-Duygu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.355.

⁴⁴ Mehmet Gönlübol-Duygu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, s.355-360.

⁴⁵ Mehmet Gönlübol-Duygu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, s.355-360; Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.93,94.

⁴⁶ Mehmet Gönlübol-Duygu Sezer, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, 1996, s.365-371.

Rumların planı, Türkiye tarafından yakinen takip edilmiştir. Makarios, Türkiye'nin Enosis oldubittisini kabul etmeyeceği gerçeği karşısında "Akritas Planı"⁴⁷ adında yeni bir plan hazırlayarak Enosis'i başka bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Akritas Planı, yürürlüğe girmeden ifşa edildiğinden, Rum tarafı 1963 yılında anayasanın değiştirilmesini talep etmiştir. Talep, doğal olarak Türkiye tarafından reddedilmiştir. Rumlar bu gelişme üzerine Türklere yönelik tedhiş hareketlerine başlamışlardır. Detayından çalışmanın devamında bahsedilecek olan, 21 Aralık 1963'te bir Türk kadının öldürülmesi ile başlayan olaylar, gelişmeleri içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Türk Hava Kuvvetleri olayların büyümesi üzerine Kıbrıs üzerinde uçuş yaparak, Türkiye'nin kararlılığını ortaya koymuştur. 1964 yılında Kıbrıs'ta yaşanan en önemli gelişme, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın muhtemel bir müdahaleden bahsetmesi üzerine Amerika'nın tepki göstermesi ile olmuştur. Türkiye, kolektif güvenliğin milli çıkarlardan ayrı tutulması gerektiği gerçeği ile bu olay üzerine yüzleşmiştir. Bu olaylar sonrasında milli çıkarların korunması için alınması gereken tedbirler kapsamında yeni çözüm arayışlarına yönelinmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren Sovyetler Birliği tarafından kuşatılmak istenmiş ve 1953 yılına kadar defalarca Rusya'nın notasına ve tehdidine maruz kalmıştır. Bu süreçte Batı güvenlik şemsiyesine dâhil olmuş olmasına rağmen, müttefiklerin bir kriz esnasında Türkiye'yi savunma durumlarına olan güven Johnson Mektubu ile birlikte yerini şüpheye bırakmıştır. Artık ABD'nin 15 yıl öncesine göre Türkiye'ye karşı desteği açık değildir.⁴⁸ Kıbrıs meselesi kapsamında yaşanan süreç bunu doğrulamıştır. Nitekim Türkiye bu endişeleri sebebiyle Kıbrıs Meselesi'ne temkinli yaklaşmış ve yeni bir sorun çıkmaması için gayret etmiştir.

ABD Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964 tarihli mektubunda; Kıbrıs'a olası bir Türk müdahalesi konusunda SSCB'nin Türkiye aleyhine girişeceği olası bir harekâta, Türkiye'nin, dostlarına kendisini korumak için düşünme fırsatı vermediğini belirtmiştir. Mektubunun devamında, bu sebeple Türkiye'ye NATO tarafından savunulma garantisi verilemeyeceğini, ayrıca Amerikan silahlarının bu harekâta kullanılmasının kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Johnson, mektubunda 1947 yılına ait anlaşmayı hatırlatmakta ve bunun Türkiye tarafından da bilindiğini belirtmekteydi.⁴⁹ Johnson mektubunun önemli bir yönü de Türkiye'nin Amerika'dan almış olduğu silahların Kıbrıs'ta kullanılmayacağını açık olarak ifade edilmesiydi. Mektupta Amerikan silahlarının Türkiye'nin bağımsızlığına yönelik bir saldırı olması halinde kullanılmak üzere verildiği ve bu durumun Türk yetkililerce de bilindiğinin açık olarak defalarca ifade edildiği belirtilmiştir.⁵⁰

Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964 tarihinde verdiği cevapta, Kıbrıs'a çıkarma hareketinin şimdilik tehir edildiğini ancak bunun Türkiye'nin Kıbrıs Adası üzerindeki garantörlük haklarına hanel getirmeyeceğini de özellikle belirtmiştir. Johnson mektubuna Türk

⁴⁷ **Akritas Planı:** Kıbrıs'ta açılan Patris Gazetesi'nin 21 Nisan 1966 tarihli sayısında yayınlanarak ortaya çıkan ve EOKA Liderlerinden İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in kod adıyla adlandırılan plandır. Kıbrıs Halkına self determinasyon hakkı tanınması istenmektedir. Bunun sağlanması amacıyla içeride ve dışarıda yapılacak işleri açıklamaktadır. Kıbrıs sorunun uluslararası alanda çözülemediğinden bahisle, Devlet'in işlemesine engel olarak gördükleri anayasa maddeleri ile engel olan antlaşmaların ortadan kaldırılması, Türklerin bu düzenlemeye karşı çıkmaları halinde alınacak askerî tedbirleri içeren hususlar planının bir parçasıdır. Oran, **a.g.e.**,s.723,724.

⁴⁸ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci", *Turkish Studies Volume 8/5 Spring 2013*, Ankara-Turkey, 2013, s.924-944; Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Amerikan İlişkileri", *İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul, 2012, s.107,108 .

⁴⁹ Osman YALÇIN, "Durağanlaşan Türk Harp Sanayiinin Kıbrıs Meselesi ile Yeniden Yapılanması ve F-16C/D Örneği", *TurkishStudies-History*, 2020, 15(4),s.1256, <https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.46872>; Yalçın, "...Türk-Amerikan...", s.103-105; İdris Bal, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkileri", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, (Edt.:Mustafa Bıyıklı),Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008,s.371-376.

⁵⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1945-1999)*, s.99-100; Yalçın, "... Türk-Amerikan İlişkileri", s.100-105.

tarafın verdiği cevapta, mektubun yazılışı tarzının ve muhtevasının Türkiye için hayal kırıcı olduğu ve Kıbrıs'ta büyük bir mezalim icra edilmekte olduğu ifade edilmiş; hukuka uygun olarak muhtemel bir müdahalenin söz konusu olacağı açık olarak belirtilmiştir. Başbakan İsmet İnönü, 21 Haziran 1964'te, Başkan Johnson ile görüşmek üzere Amerika'ya gitmiştir. 22-24 Haziran 1964 tarihleri arasında yapılan görüşmede, sorunun barışçı yollarla çözülmesi gerektiği üzerine anlaşma yapılmıştır. Başbakan İnönü, dönüşte Londra ve Paris'e de uğramış ve yapmış olduğu görüşmede Türkiye'nin yanında yer alıp almayacaklarını İngilizler ile görüşmüştür. İngilizlerin, adadaki kendi üslerine saldırı olmadıkça bir harekâta sıcak bakmadığı anlaşılmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'in ise Enosis'ten yana tavır aldığı anlaşılmıştır. Böylece Kıbrıs'ta akan kanın devam edeceği ve Türkiye'nin Rumların gittikçe artan tazyikleri karşısında yalnız olduğu gerçeği bir kere daha teyit edilmiştir.⁵¹

Kıbrıs sorunu, Temmuz 1964 tarihinde Cenevre'de yeniden Amerikan Eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcileri arasında görüşülmeye başlanmıştır. Acheson Planı da denilen görüşmelerde, Türkiye'ye Kıbrıs'ın kuzeydoğusunda Karpaz Yarımadası'nda egemen bir bölge verilmesi, Türklerin yoğun olarak oturdukları birkaç bölgede özerk Türk yönetimleri kurulması önerilmiştir. Görüşmelerin devam ettiği bir zamanda Kıbrıs'ta Rumların eylemlerinde artış başlamıştır. Kıbrıs'ta yaşanan Rum fecaati karşısında Türkiye, 8 Ağustos 1964'te 36 uçak; 9 Ağustos 1964'te 64 uçak olmak üzere toplamda 100 Türk savaş jetinin katılımıyla hava harekâtı yapmıştır. Bu harekât esnasında Plt. Yzb. Cengiz Topel'in uçağı düşmüştür. Pilot sağ kurtulmasına rağmen Rumlar tarafından ele geçirilmiş ve işkence ile şehit edilmiştir. Basında yer alan haberlere göre, Rumların havadan kuşatılmasının yanı sıra Türk Deniz Kuvvetleri'ne ait 30 gemi de Akdeniz'e açılmıştır.⁵² Bu gelişmeler, Kıbrıs'ta yaşanan elim hadiselerin daha da derinleşmesine sebep olmuş ve Türkiye gelişmelerden daha fazla endişe duymaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonrasında Acheson Planı'nda, Türkiye lehine bazı değişiklikler yapılmış ancak Türkiye bunu kabul etmemiştir. Görüşmelerde, Türkiye tarafından ortaya atılan federasyon fikri de kabul edilmemiştir.⁵³

Cenevre Görüşmeleri'nden sonuç alınamaması Yunanistan'ı daha cüretkâr hale getirmiştir. Adaya General Grivas ve Yunan askerî gönderilmiş ve Oniki Ada tahkimata başlanmıştır. 1964-1967 yılları arasında Birleşmiş Milletler askerî çıkarma harekâtının uygun olmayacağını açıklarken, çözüme yönelik bir öneri getirememiştir. NATO zirvesinden ise Türkiye-Yunanistan arasında görüşme önerisi çıkmıştır. Türkiye, Türk halkına havadan yiyecek ve yardım malzemesi göndererek Makarios'un Türkleri kuşatma direncini kırmıştır.⁵⁴ Türkiye'nin, Batı dünyasından destek görmemesi, Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmasına olanak vermiştir. Bu gelişme üzerine Sovyetler Birliği, adada iki toplumun varlığını kabul ederek, Türkiye'nin tezine daha yakın bir anlayışı kabul etmiştir. Yunanistan'da 1967 yılı başlarında askerî darbe gerçekleşmiş ve Türkiye ile 9-10 Eylül 1967'de Dedeoğaç Görüşmeleri yapılmıştır. Ancak bundan da Yunan tarafının Enosis isteği sebebiyle bir sonuç alınamamıştır.

1967 yılında Kıbrıs'ta Rauf Denktaş'ın Türkiye'ye gitmesi ve Makarios'un adaya dönmesi halinde tutuklanacağı ilan edilmiş ve Denktaş'ın, 31 Ekim 1967'de adaya girerken yakalanması ile yeni bir dönem başlamıştır. Gelişmeler Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkileri gerginleştirirken halklar arasında iş birliği yapma iradesine ağır bir darbe vurmuştur. Yunanistan, adaya yeni göçmenler göndermiş, asker sayısını artırmıştır. General Grivas

⁵¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1945-1999)*, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s.95-103.

⁵² Cumhuriyet Gazetesi 09 Ağustos 1964; Tercüman 10 Ağustos 1964; Uçarol, **Siyasi Tarih**-2006,s.102,103; Ek-2 (Basında 1964 Türk Hava Harekâtı)

Uçağın düşmesi iki şekilde izah edilmektedir. Birincisi uçak tarafından bırakılan bombanın uçağa yakın patlaması ile tesirinden düştüğü hususu bir diğeri ise Rumlar tarafından düşürüldüğüdür.

⁵³ Emin Kurt, *Kıbrıs Şehidi Hv.Pl. Yzb. Cengiz TOPEL ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı*, Hv.Bsm.ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 2007, s.1-100.

⁵⁴ İlk defa 1916 yılında Kut'ül Ammare daha sonra Berlik ablukasında Batılı ülkeler tarafından uygulanan bu yöntem havacılığın milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde oynadığı bir başka önemli roldür. (O.Y.)

komutasındaki Rum güçler, 15 Kasım 1967'de Geçitkale ve Boğaziçi'nde Türklere yönelik katliama başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine adada bulunan TSK birimleri alarına geçerken Türk uçakları da ada üzerinde ikaz amaçlı uçuşa başlamıştır.⁵⁵

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi savaşın eşiğine getirmiştir. 17 Kasım 1967'de toplanan TBMM, hükümete savaş yetkisi vermiştir. Türk hükümeti, Yunanistan'a sert bir nota vererek, adada yer alan 20.000 civarındaki Yunan askerinin geri çekilmesini, Oniki Ada'da süren tahkimatın kaldırılmasını, General Grivas'ın görevden alınmasını, Türklerin zararının karşılanmasını ve adada bir daha olay olmaması için gerekli önlemlerin ivedilikle alınmasını istemiştir. Gerginleşen gelişmeler bir savaş riskine doğru şekillenmeye başlamıştır. Yunanistan Türkiye'nin notasını reddetmiş ve bu gelişme üzerine uluslararası boyutta gelişen soruna çözüm bulmak için ABD Başkanı Johnson, Cyrus Vance isminde bir özel temsilcisini göndermiş, bu temsilci ile Türkiye ve Yunanistan arasında görüşmeler yapılmıştır. Yine NATO Genel Sekreteri Manlio Brosio ile BM Genel Sekreteri U-Thant'ın özel temsilcisi Jose Rolz Bennet, Lefkoşe ve Atina'da arabuluculuk yapmışlardır. Yunanistan'ın yetkili makamları 29 Kasım 1967'de Türkiye'nin isteklerinin tamamını kabul ettiğini bildirmiştir. 28 Aralık 1967'de "Geçici Türk Yönetimi" kurulmuş, başkanlığına Dr. Fazıl Küçük, başkan yardımcılığına ise Rauf Denктаş seçilmiştir. Bu durum Atina ve Lefkoşe'de şaşkınlıkla karşılanmıştır. Olumlu bir sonuç elde edilememesi sebebiyle sorunların sürekli ve köklü bir halde çözümü için "Geçici Türk Yönetimi" adındaki "geçici" ibaresi 24 Nisan 1972'de kaldırılmıştır. 1970'li yılların başlarında adadaki sorunların çözümü için "beşli görüşme" yapılması gündeme gelmiştir. Bu beşli; Ankara, Atina, Rum ve Türk tarafları ile Birleşmiş Milletler'den oluşmuştur. Ancak Türkiye ile Yunanistan arasında çözülemeyen kıta sahanlığı sorunu sebebiyle 02 Nisan 1974'te görüşmeler kesilmiştir. 11 Haziran 1974'te başlayan görüşme bu defa da Rumlar arasında yaşanan gerginlik sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.⁵⁶ 1974 yılına kadar adada aşırı silahlanma, Enosis Planı, Türklere yönelik tedhiş ve öldürme hadiseleri yaşanmış ve toplumlar arası ilişkiler kopmuştur.

15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a karşı EOKA'cılar Rum Milli Muhafız Gücü'nü de yanlarına alarak bir ihtilal yapmışlar ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" yerine "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti"ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Mahi Gazetesi'nin başyazarı Nikos Sampson, yeni cumhurbaşkanı ilan edilmiştir. Gelişmeler oldukça endişe vericidir. Türkiye Cumhuriyeti duruma sert tepki göstermiştir. Başbakan Bülent Ecevit, İngiltere Başbakanı H. Wilson ile bir görüşme yapmışsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. Yunanistan'a durumun normalleştirilmesi yönünde verilen notaya da olumsuz cevap gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine 20 Temmuz 1974 sabahında, Türkiye, Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmak üzere çıkarma yapmıştır. 20-22 Temmuz 1974 tarihleri arasında üç gün süren askerî harekâtın ilk evresi BM'nin ateşkes çağrısı ve Yunanistan'ın koşulsuz ateşkesi kabul etmesi ile sona ermiştir.⁵⁷ Taraflar arasında adada mevcut durumun çözümüne yönelik görüşmeler Türkiye-Yunanistan-İngiltere arasında Cenevre'de sürmesine rağmen Yunanların uzlaşmaya yanaşmaması sebebiyle sorun bir çözüme kavuşmamıştır. Türkiye, 25 yıldır süren Kıbrıs sorununu nihai bir çözüme kavuşturmak amacıyla ve adadaki askerî harekâtın mevcut durumu ile Türk toplumunun güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde yeniden askerî harekât başlatmıştır. Harekât sona erdiğinde adanın %38'i Türk denetimine geçmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk Hava Kuvvetleri'nin yüksek performansı ve hava görevlerini zamanında

⁵⁵ Armaoğlu, a.g.e.2010, s.948-956; Davud Kapucu, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches, 2020 4(2), s.85-87; Cihat Göktepe, "Kıbrıs Meselesi'nde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)", <https://www.ayk.gov.tr,s.1408>; Deniz Kurt- Yavuz Pehlivan-Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri Cilt:III, Hv.Bas.ve Neş.K.lığı, Ankara, 2020, s.102..

⁵⁶ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.106-108

⁵⁷ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.570-580.

yapması, kesintisiz bir hava hâkimiyeti sağlaması ile başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Harekât esnasında beş personel, on uçak, bir helikopter kaybedilmiştir. Barış Harekâtı'nın birinci aşamasında 819 hava görevi, ikinci aşamasında 211 hava görevi yapılmıştır. Hava Kuvvetleri'nin toplam görev çıkışı (sorti) 1.030 sorti olmuştur. Bu hususun, kara unsurunun zayıflığının minimumda kalmasına büyük etkisi olmuştur.⁵⁸ Bu durum, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştiren 6. Kolordu Komutanlığı'nın komutanı Korgeneral Nurettin Ersin ve ona bağlı birlik komutanları tarafından ifade edilmiştir. Harekât ile Rum ve Yunan tarafın, 1950'li yıllardan itibaren savunma için hazırlık yaptığı açık olarak ortaya çıkmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye Cumhuriyeti tarihi bakımından oldukça önemlidir. Cumhuriyet tarihinde hava, kara ve deniz kuvvetlerinin koordineli olarak icra ettikleri ilk sınır ötesi harekât olmuştur. Barış Harekâtı'nda, 500 civarında asker şehit olmuştur. Yine Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından icra edilen ilk sınır ötesi harekât olması bakımından Kıbrıs Barış Harekâtı'nın özel bir yeri vardır. Şüphesiz, kaybedilen on civarında uçağın ve oluşan maddi hasarların telafi edilmesi mümkündür. Ancak telafisi olmayan asıl kayıplar beş yetmiş hava personeliydi. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda, Türk Hava Kuvvetleri'nin yapmış olduğu harekât ile elde edilen kazanımlar oldukça önemlidir.⁵⁹

Kıbrıs sorununun çözüme kavuşmamasında Türkiye'nin, harekât süresinde yapmış olduğu uygulamalar dikkatle incelenmelidir. Birinci Barış Harekâtı tüm dünyada olumlu karşılanmıştır. Birinci harekât yapılırken Silahlı Kuvvetler'in, ordunun gerçeklerine ve askerlik sanatının gereğine göre harekât yapma konusunda kısıtları olmuştur. Hükümetin prensip ve direktifleri doğrultusunda bir harekât yapıldığı için, elde edilen arazi oldukça sınırlı olmuş, askerî birlikler namüsaait bir şekilde sıkışık bir alanda kalmıştır. Ne var ki, İkinci Barış Harekâtı'nda dünya kamuoyu derhal Türkiye aleyhine dönmüştür. Oysa birinci harekâttan sonra ikinci harekât, askerî bakımdan ve Kıbrıs'ın yapısı gereği bir zorunluluktur. Birinci harekâta yaklaşık %4'lük kesim alınırken, ikinci harekâta ele geçirilen toprak %34 olmuştur. Toplamda adanın %38'i kontrol altına alınmıştır. Bu durum, burada yaşayan Türk toplumunun güvenliğinin sağlanması ve Rum toplumunun da kendi içinde bütünlüğünün kurulması bakımından bir zorunluluktur. Barış Harekâtı'ndan günümüze 47 yıl geçmiş ve bu süre içerisinde taraflar arasında birçok görüşme yapılmıştır. Ne var ki Yunan ve Rumların istediği sonuç farklı olduğundan görüşmeler sonuca ulaşamamıştır. Görüşmelerde, Türkiye'nin ve Türklerin kazanımlarının geri alınması hedeflenmiştir.

Kıbrıs sorunu, Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı sayesinde, önemli ölçüde Kıbrıs Barış Harekâtı ile belirli bir düzeye çekilmiş, akan kan durmuş ve Türklerin güvenlik endişesi mevcut hâlde sona ermiştir. Nihai hedefi Enosis olan Rumlar ve Yunanlar tarafından ise bu durum fırsatların kaçırılması olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, Yunanistan'a karşı barışçıl bir politika yürütmekle birlikte, Yunanların ve Rumların, Türkiye karşıtı politikalarına karşı, askerî seçenekler dâhil, bölgede yeni oldubittilere meydan vermeyeceğini göstermek zorunda kalmıştır.⁶⁰

Kıbrıs Barış Harekâtı, sorunların diplomatik yönde çözümüne de zemin hazırlamıştır. Ancak tarafların görüşmelerinden kesin bir sonuç çıkmamıştır. Bu süreçte yaşananlar şöyle olmuştur: 13 Şubat 1975'te "Kıbrıs Türk Federe Devleti" kurulmuştur. Taraflar arasında görüşmeler kesintili de olsa sürdürülmüş ama bir sonuç almak mümkün olmamıştır. Rum tarafı Türklerin ayrı bir devlet olmasını kabul etmediğinden, çözüme yönelik herhangi bir gelişme

⁵⁸ Hv.K.K.lığı, "Yeniden Yapılanma Dönemi(1952-1983)", Hava Kuvvetlerinin 90. Altın Yılı, Sayı 338, Ankara, 2000, s.66-68; Gnkur.ATASE Bşk.lığı, Cumhuriyetin 60. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Ankara, 1984, s.41; Osman Yalçın, Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi), Gazi Üniv.Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.237-240; Kurt-Korkmaz, a.g.e. C-III,s.142.

⁵⁹ Davud Kapucu, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches 2020 4(2), s.89-95.

⁶⁰ Osman Yalçın, T.H.H.S.T.Türk Hava Harp Sanayii Tarihi, s.278,279.

olmamıştır. Türk tarafı sorunun çözüme kavuşmaması karşısında, 15 Kasım 1983 tarihinde “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti”ni kurmuştur. Bir açıklama ile Bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurulduğu tarih önünde dünyaya ilan edilmiştir. Rauf Denktaş kurucu cumhurbaşkanı olmuştur. Kurulan bu yeni ve bağımsız devlet, Türkiye Cumhuriyeti ve Bangladeş tarafından tanınmış; ancak Batılı ülkeler bu duruma tepki göstermiştir. BM Genel Kurulu’nda, kararın geri alınması oylanmış; bir olumsuz, bir çekimser ve 13 kabul oyu çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Denktaş, bir konuşma yaparak kararı, “Tek yanlı, kabul edilemez, peşin hükümlü.” olarak değerlendirmiştir.⁶¹ Kıbrıs meselesinde ortaya çıkan önemli bir gerçek de haklı olunmasına rağmen uluslararası alandaki önyargıların değiştirilememesidir.

Bir diğer husus da Avrupa Birliği’nin konuya olan yaklaşımıdır. AB, Kıbrıs’ı sınırlarının ulaşması gereken bir yer olarak görmektedir. Akdeniz’in doğusunda bu suretle etkinlik kazanılmak istenmektedir. Bu nedenle Rumlar daima desteklenmiş, hukuken yanlış olmasına rağmen Rum kesimi birliğe alınmıştır. Annan Planı’na Rumlar hayır, Türkler evet demesine rağmen Avrupa’nın bakışında bir değişiklik olmamıştır. 2011 yılı başında Alman Başbakanı Merkel’in Kıbrıs’a yapmış olduğu ziyaret oldukça dikkate değer geçmiştir. Merkel, daha önce Türklerin çözümün tarafı olduklarını söylemesine rağmen bu ziyarette Türkleri çözümsüzlükle suçlayabilmiştir.⁶² Anlaşılan odur ki, liderler gerçeklerden ve toplumların haklarından öte kendi coğrafyalarının çıkarını dikkate almaktadırlar. Bu husus zaten bilinmeyen bir siyaset değildir. Sonuçta Türkler, büyük baskı ve şiddete maruz kalmışlar; Türkiye kuşatılmak istenmiştir. Türkiye’nin, sorunun çözümü için sarf ettiği bütün barışçıl çabalarına, rağmen Yunanistan’ın nihai hedefi Enosis olduğundan çözüm arayışları sonuca ulaşmamıştır. Türkiye, garantörlük haklarını kullanarak bölgede barışı yeniden egemen kılmıştır. Bu durumda “Kıbrıs kimin sorunudur?” sorusu hala önem taşımaktadır.

2. Ege Adalarının Yakın Dönem Tarihi

Yunanistan, Ege Denizi’ndeki adalara fırsatları kullanarak kolaylıkla sahip olmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında iki ülke arasında yaşanan önemli bir gerginlik sebebi, Ege Denizi’ne Yunanistan’ın tamamen egemen olma politikası ve bu fiili oldubittiye Türkiye’nin tepki göstermesi olmuştur.

Yunanlar, uzun yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu’nun idaresinde yaşadıkdan sonra bağımsızlıklarını elde ederek Yunanistan’ı kurmuştur. 1829 Edirne Antlaşması sonrasında, Yunanistan’ın kurulması aşamasında bazı Ege adaları Yunanistan’a verilmiştir. Yunanistan burada bazı adalara yerleştikten sonra diğer adaları da ele geçirmek için çalışmıştır.

Konumuz günümüz Yunanistan-Türkiye sorun sahaları olmasına rağmen, kuruluşundan bu yana Yunanistan’ın Türkiye’ye yönelik politikasının öz itibarıyla anlaşılması önemlidir. Bu bakımdan Yunanistan’ın Ege Denizi’nde, 190 yıllık politikaları ile elde ettiği sonuçlar dikkate değer niteliktedir. Yunanistan, kuruluşundan itibaren askerî bir performans göstermeden; 1830, 1881, 1913 ve 1947 tarihlerinde Türkiye aleyhine sürekli toprak kazanımında bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile savaşmış olmasına rağmen Berlin Antlaşması’nın 24. maddesi ile Teselya’yı Yunanistan’a vermek durumunda kalmıştır.⁶³ 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonunda Yunanistan da barış masasına sınır düzenlemeleri kapsamında dâhil edilmiştir.⁶⁴ Ancak sorunun iki ülke arasında çözümlenmesi Berlin Antlaşması’nda imza altına alınmış, sorunun çözülememesi halinde büyük devletlerin garantörlüğü antlaşmada yer almıştır. Yunanistan bütün Epir ve Teselya’nın bu kapsamda kendisine verilmesini istemiştir. Bu talep Osmanlı devleti tarafından kabul edilmemiştir. Sorun küçük çaplı çatışmaya kadar

⁶¹ Armaoğlu, a.g.e.-2010,s.1140-1145..

⁶²<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/merkel-kibristaki-cozumsuzlugun-sorumlusu-turkler-16735716..>
E.T.:11.02.2021).

⁶³ Arzu Terzi, Osmanlı-“Yunan Sınır Anlaşmazlığı Etnasında Bir Dahili İstikraz Teşebbüsü”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Prof.Dr.Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı,S.12, İstanbul, 1998, s.358-361.

⁶⁴ Arzu Terzi, Osmanlı-“Yunan Sınır Anlaşmazlığı Etnasında Bir Dahili İstikraz Teşebbüsü”, s.357.

büyümüş ve Avrupa devletlerinin araya girmesi ile 24 Mayıs 1881 tarihinde Teselya ve Epir'in Narda Kasabası'nın Yunanistan'a verilmesi kararı ile antlaşma yapılmıştır.⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde iki ülke arasında meydana gelecek bir savaş ihtimaline karşı Kurmay Albay Mehmet Şakir Beyi, Ege adaları hakkında mevcut durumun tespiti ve alınması gereken tedbirleri değerlendirmesi maksadıyla inceleme yapmak üzere görevlendirmiştir. Albay Mehmet Şakir Bey, adaları incelemiş, nüfus dağılımı, kolluk kuvvetleri, ekonomik durum, halkın aidiyet duygusu, Yunanistan'ın Osmanlıya yönelik faaliyetini içeren bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmadan anlaşıldığına göre adaların, Müslüman Türk nüfusu %2-10 arasında değişmektedir. Halkın Osmanlı'ya aidiyet duygusu kalmamıştır. 80.000 nüfuslu Sakız Adası'nda idareciler dâhil 1.500 Türk, 37.000 nüfuslu Rodos'ta 3.000 Türk, 125.000 nüfuslu Midilli'de 15.000 Türk, 32.000 nüfuslu Limni'de 3.000 Türk yaşamaktaydı. Albay Mehmet Şakir incelemelerinde Rodos'un yakınlarındaki Sömbeki Adası'nın, devlete en fazla bağlı olan ada olduğu bilgisini alarak Paskalya'nın ilk günü Sömbeki'ye gelmiştir. Burada halkı ellerinde birer Yunan bayrağı ile top, tüfek ve tabanca ateşleyerek kutlama içinde bulunduğunu belirtmiştir. Hatta papazların isteği ile oluşturulan bir kuleye, Yunan Kraliçesi'nin resminin asıldığı haberini almıştır.⁶⁶ Ege adalarının elden çıkışında yaşanan olaylar; dönemin politik, iktisadi, askerî ve diplomatik alandaki olumsuz gelişmeleriyle doğrudan ilgilidir. Nitekim Albay Mehmet Şakir yapmış olduğu değerlendirmede, adaların 10-15 kişilik zaptiye kolluk gücü ile güvenliğinin sağlandığını; halkın bu insanları bir kayığa bindirerek adadan göndermesi ve Yunan bayrağının çekilmesi halinde yapılacak fazla bir şey kalmayacağını ifade etmiştir. Öneri olarak adalara asker gönderilmesi ve asker sayılarının artırılmasını teklif etmiştir.

Balkan Savaşları sonunda fiilen Oniki Ada, Bozcaada, Gökçeada ve Meis dışındaki adalar Yunanistan'ın eline geçmiş ve bu durum Lozan Antlaşması ile kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti-İtalya arasında meydana gelen Trablusgarp Savaşı sonrasında Oniki Ada'nın geçici olarak İtalya'da kalması kararlaştırılmıştır. Ancak İtalya bu adaları, Türkiye'ye teslim etmemiş; Lozan Antlaşması ile bu fiili durum kabul edilmiştir.⁶⁷ İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya'nın, Akdeniz'de güç merkezi olma ve Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya politikası İngiltere'nin çıkarları ile çelişiyordu. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Ege adaları ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Savaş yıllarında adalar bir dönem Almanların eline geçmiştir. Almanlar, Türkiye'yi savaşa çekebilmek için adaları pazarlık konusu yapmıştır. Almanların çekilme sürecinde yine Türkiye'ye Oniki Ada'nın verilmesi gündeme gelmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, İngiltere buradan askerî operasyon yapılacağı ve adaların kullanılacağı gerekçesiyle bu duruma karşı çıkmıştır. Türkiye ise bu zaman diliminde her şartta tarafsız kalmak istediği için kudreti olmasına rağmen bir krizin tarafı haline gelmek ve savaşın tarafı olmak istememiştir. Yunanistan'ın çıkarları da İngiltere ile örtüştüğünden amaç birliği meydana gelmiştir. Savaş sonrasında Oniki Ada, Yunanistan'a devredilmiştir.⁶⁸

2.1. Lozan Antlaşması ve Sonrasında Adaların Durumu ve Silahsızlandırılması Konusu

Lozan Antlaşması'nda sınır konusu tartışılmıştır. Türk-Yunan sınırı; Trakya ve Kuzey Ege adaları olarak iki kısımda toplanmaktadır. Sınırlar konusu, ülke ve askerlik sorunlarını görüşmekle görevli Birinci Komisyon'da tartışılmıştır. Türk tarafın görüşünü İsmet Paşa, 22 Kasım 1922 tarihli toplantıda ifade etmiştir. Türk tezine göre; Doğu Trakya'da, Meriç'in

⁶⁵ Ali Fuat Örenç, "Berlin Konferansı Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzkerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", Sayı 10, Yıl:5/2006, İÜ. AİTE Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, İst.Ünv.Yay., İstanbul, 2006, s.168-174.

⁶⁶ Ali Fuat Örenç, "Berlin Konferansı Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzkerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", s.175-195

⁶⁷ Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 6. Baskı, Adalet Matbaacılık, İzmir, 1998, s.365,366.

⁶⁸ Hazal Papuççular, Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.194-2018.

Karadeniz'den çıkıp denize döküldüğü yer yani 1913 yılı sınırı esas alınmalıdır. Kuleliburgaz-Mustafa Paşa ve Karaağaç Türkiye'de kalmalıdır. Batı Trakya'da ise halkoyu ile karar verilmelidir. Yunan tarafı, Meriç Irmağı'nı sınır kabul etmekle birlikte, Batı Trakya'da Türkiye'nin söz hakkı olamayacağını savunmuştur. Türkiye, 1913'te terk ettiği Batı Trakya'yı geri alamayacağını anlamış ve Trakya sınırı, Meriç'in akım yolu olarak Lozan'ın 2. maddesinde belirtilmiştir. Trakya sınırının her iki taraf için de otuzar kilometre askersizleştirileceği belirtilmiştir.⁶⁹

Türk tarafının, adaların geçmişte Türklerin elinde olduğu, Anadolu'nun bir parçası olduğu ve güvenlik açısından da Türkiye'ye ait olmasının gerekli olduğu tezine karşı Venizelos halkın çoğunun Rum olduğu ve son askerî hareketin adalardan değil İzmir'den yapıldığı tezini sunmuş; adaların Türkiye dışında bir devlette olmasının Türkiye'nin güvenliği için sorun olmadığını savunmuştur. Türkiye, adaların Yunanistan'ın yayılmacı emellerine karşı silahsızlandırılması ve burada ayrı bir siyasi yapı kurulması gerektiğini savunmuştur. Görüşmeler neticesinde, 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması da dikkate alınarak; İmroz ve Bozcaada dışında Kuzey Ege adaları Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak bu adaların silahsızlandırılması ve burada askerî birimler oluşturulmaması şartı getirilmiştir. Türklere verilen adalarda, can ve mal güvenliği yerel halktan oluşan bir birimce sağlanacaktır. Görüşmelerde bir Milletler Cemiyeti üyesinin atanması fikri söz konusu olmuştur. Ancak Türkiye bunu kabul etmemiş ve bu yerel yönetim de hiçbir zaman uygulanmamıştır.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İtalya'nın yenilgisi sonucu koşulsuz teslim olması istenmiştir. Tam bu esnada New York'ta toplanan Oniki Ada temsilcileri Yunanistan ile birleşmek istediklerini açıklamışlardır. 28 Ekim 1940-26 Nisan 1941 tarihleri arasında Yunanistan, Almanya tarafından işgal edilmiştir. 8 Eylül 1943 tarihinde İtalya ateşkes istediği zaman Oniki Ada Valisi, İngiltere'ye katıldığını açıklamıştır. Bu gelişme üzerine İtalya ve Alman askerleri arasında üç ay süren bir çatışma sonunda adaların hâkimiyeti Almanlara geçmiştir. Almanlar, Ege Denizi'nde hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Oniki Ada'yı, Türkiye'nin savaşa girmemesi için bir koz olarak ellerinde tutmaya özen göstermişlerdir. 1944 yılında Almanlar, savaşı kaybetmeye başlamış, bunun üzerine adaları Türkiye'ye vermeyi teklif etmişlerdir. Türkiye ise İngiltere'ye durumu bildirmiştir. İngiltere de adaları kendisinin işgal edeceğini belirtmiştir. Adalar 1945 yılı başlarında İngiltere tarafından işgal edilmiş ve 8 Mayıs 1945'te burada İngiliz askerî yönetimi kurulmuştur.⁷¹

İngilizlerin adalarda askerî yönetimi kurmasından beş gün sonra Yunanistan adalar üzerinde hak iddia etmiş ve adaların kendisine verilmesi için girişimde bulunmuştur. İngiltere, adaların yönetiminin her safhasında Yunanistan'a görevler vermiş ve Yunanlar 1945 yılında fiilen adalar üzerinde askerî varlıklarını tesis etmeye başlamışlardır. İngiltere ise yaptığı açıklamada Oniki Ada, Rodos ve Meis'i Yunanistan'a vermeyi planladıklarını; ancak nihai durumun barış antlaşması sonrası belli olacağını belirtmiştir. 25 Nisan 1946 tarihinde Paris'te toplanan ve Türkiye'nin temsil edilmediği konferansta, İngiltere'nin önerisi ile adalar Yunanistan'a verilmiştir. Yine Paris'te, İtalya ile 10 Şubat 1947'te imzalanan barış antlaşmasınının 14. maddesiyle Meis ve Oniki Ada Yunanistan'a verilmiştir.⁷²

⁶⁹ Esra S.Değerli, "Lozan Konferansı Sürecinde Türkiye'nin İzlediği Dış Politika ve Lozan'dan Kalan Dış Politika Meseleleri", Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2, (Edt.:Mustafa Bıyıklı),Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008,s.144-147.

⁷⁰ Melek Fırat, Türk Dış Politikası Cilt 1. 1919-1980, (Edt.Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.326-329; Sertaç Hami Başeren-Ali Kurumahmut, Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar, SAEMK, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s.112; Rifat UÇAROL, Siyasi Tarih (1789-2010), 8. Basım, DER Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.528,529.

1913 Londra Antlaşması ile Girit adası dışındaki adaların eleceğinin kararını 6 büyük devletin vermesi kararlaştırılır. Bu devletler Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışındaki adaları Yunanistan'a verirler. (OY).

⁷¹ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.119, 120

⁷² Oran,a.g.e.,s.582-584; Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.120-122.

Lozan Barış Antlaşması'nın 12. maddesine göre; "Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin... 13 Şubat 1914 günü Yunan Hükümetine bildirilen karar, işbu antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve on beşinci maddede yazılı olan adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak koşulu ile doğrulanmıştır." Yine Lozan Antlaşması'nın 13. maddesinde, "Barışın korunmasını sağlamak amacı ile Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında aşağıdaki önlemlere saygı göstermeyi yükümlenir." denmiş ve "Bu adalarda hiçbir deniz üssü ve hiçbir istihkâm kurulamayacaktır." hükmü getirilmiştir. Bir diğer dayanak, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 4. maddesi hükmüne göre, "Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları" askerden arındırılacaktır. Sözleşmenin 6. maddesinde ise, askerden arındırma şartları ve statü belirlenmiştir. Yine 1947 yılına ait Paris Barış Antlaşması'nın 14. maddesi ile XIII. eki uyarınca Oniki Ada'nın en ileri biçimde askerden arındırılması öngörülmektedir. Bu adalarda her türlü askeri üs, tesis ve tahkimat yasaklanmakla kalmamakta, ayrıca, askeri eğitim ve silah üretimi de yasaklanmaktadır."⁷³

Kıbrıs sorunun ortaya çıkmasından itibaren Yunanistan; Ege Denizi'nde bulunan ve 1947 Paris Antlaşması ile Türkiye'ye geçen Rodos ve Oniki Ada'yı antlaşmanın hilafına silahlandırmaya başlamıştır. Türkiye, gelişmeler üzerine Yunanistan'a 29 Haziran 1964, 7 Nisan 1969 ve 4 Nisan 1970 tarihlerinde nota vermiş; 1974 yılında Yunanistan'ın girişimini uluslararası alanda da gündeme getirmiştir.⁷⁴ Yunanistan, adaların silahlandırılmadığı konusunda Türkiye'yi temin etmeye çalışmış ve askerî varlığın artırılması ile şartların değiştiğini ve Yunanistan'ın güvenliği gerekçesiyle tedbir alındığını savunmaya başlamıştır. 1947 Paris Antlaşması'nın ise Türkiye'yi ilgilendirmedeğini iddia etmiştir.⁷⁵

Son olarak Limni Adası'nın Yunanistan tarafından silahlandırılması ve Yunanistan'ın NATO tatbikatlarında Limni'nin dâhil edilmediği hiçbir tatbikata katılmayacağını açıklaması başka bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ise Limni'nin statüsünün değiştirilmesine müsaade edilmeyeceğini açıklamıştır.

2.2. Kıta Sahanlığı ve Yunanistan'ın Karasularını On İki Mile Çıkarma Girişimi

Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bir başka sorun, Yunanistan'ın, kıta sahanlığını 12 mile çıkarma girişimidir. Lozan Antlaşması ile Ege Denizi'ndeki karasuların genişliği üç mil olarak belirlenmiştir. Bu limiti Yunanistan 1936, Türkiye 1964 yılında altı mile çıkarmıştır. Yunanistan'ın zaman zaman karasularını altı milden 12 mile çıkaracağını açıklamasına, Türkiye şiddetle karşı çıkmıştır. Yunanistan bu kararını, Türkiye'nin taraf olmadığı 1982 yılında imzalanan 3. Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayandırmak ve hukuki bir zemine oturtmak istemektedir. Burada her devletin karasularını belirleme hakkına sahip olduğu ve bu miktarın 12 mili aşamayacağı belirtilmektedir. Oysa bu kararın tek taraflı olamayacağı ve her yerde de uygulanamayacağı açıktır. Kaldı ki, 12 mil azami bir rakamdır. Dolayısıyla doğal bir hak olarak görmek mümkün değildir. Türkiye doğal olarak bu duruma tepki göstermiştir. Nitekim 8 Haziran 1995 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) bulunan tüm parti temsilcilerinin ortaklaşa hazırladığı bildiriyle Yunanistan'ın Ege'de karasularını 6 milin ötesine çıkarması halinde, bu durumun savaş sebebi sayılacağı ilan edilmiştir.⁷⁶

Oniki Ada, Yunanistan'a verilmiş; ancak bu adaların silahlandırılmayacağı, burada askerî üsler kurulamayacağı hatta Lozan Antlaşması'ndan değişik olarak adaların çevresindeki bitişik adaların da silahtan ve askerden arındırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu antlaşma ile

⁷³ http://www.turkishgreek.org/ikili_iliskiler/uyusmazliklar/ege-denizine_iliskin_uyusmazliklar/adalarin_silahlandirilmas_sorunu, (E.T.:24.05.2021).

⁷⁴ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.122.

⁷⁵ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.588.

⁷⁶ Armaoğlu,a.g.e.-2010,s.999.

Yunanistan, Ege'de bulunan büyük adalara sahip olmuştur. Bozcaada ve Gökçeada ise Türkiye'nin önemli adaları durumundadır. Türkiye, Anadolu sahilinde bulunan 104 küçük adaya sahip olmakla birlikte bunların 84 tanesinin yüzölçümü 1 km²'nin altındadır. Gökçeada, Bozcaada ve Uzunada 25 km²'nin üzerinde; 17 ada ise 1-25 km² arasındadır. Yunanistan, Ege adalarına kuzeyden güneye bir yay gibi sahip olduktan sonra burada Türkiye'nin varlığını yok saymaya başlamıştır. Bu durum ise Ege sahillerinden uzaklaştırılmak istenen Türkiye için kabul edilmez bir durum olarak ortaya çıkmış ve Yunanistan'ın girişimlerinin engellenmesi için tedbirler alınmaya başlanmıştır. Mevcut durumda Ege Denizi'nin %49'u uluslararası sular, %43,6'sı Yunan karasuları ve %7,4'ü Türk karasularıdır. Türkiye'nin, Yunanistan'ın isteğini kabul etmesi halinde Ege'de karasuları varlığı %8,5 olarak sınırlanacak; Yunan karasuları %64,1'e yükselirken, uluslararası sular ise %37,3'e düşecektir. Yunan tezinin kabulü halinde Türkiye, Ege Denizi'ne çıkamayıp Anadolu topraklarında sıkışıp kalmak zorunda kalacaktır.⁷⁷

Türkiye, Ege'de karasuların 12 mile çıkmasını yukarıda belirttiği üzere hareket alanının oldukça kısıtlanacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Kara ve deniz ulaşımında meydana gelecek olumsuzluklar da dikkate alındığında Türkiye 12 mili savaş sebebi sayacağını 1976 yılında açıkça ilan etmiştir.⁷⁸

Ege'de kıta sahanlığı sorunu 1960'lı yıllardan itibaren bazı önemli krizlere neden olmuştur. Yunanistan, Ege Denizi'nde 1961 yılından itibaren bazı firmalara petrol arama izni vermeye başlamıştır. İlk zamanlarda, Ege'nin kuzey ve batı kıyılarını kapsarken, Yunan ruhsatları daha sonra Türk tarafını da kapsamaya başlamıştır. Yunan görüşüne göre Türk-Yunan sınırı Anadolu yakası ile Anadolu'ya en yakın Yunan adalarının tam ortasındaki hattan geçmektedir. Bu durumda Ege Denizi, tamamen Yunan etkisi altında kalmaktadır. Dolayısıyla bu durum Türk-Yunan sorunun temelini oluşturmaktadır. Sorunun başlangıcı Ege kıta sahanlığı sınırları ve bu sınırların saptanması anlaşmazlığıdır.

Türkiye'nin, Ege'nin bazı alanlarında petrol araması için "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı"na ruhsat vermesini ise Yunanistan 7 Şubat 1974'te protesto etmiştir. Bu gelişme üzerine ülkeler arasında notalar verilmeye başlanmıştır. Sorunu, Yunanistan, 1958 Cenevre Antlaşması'na bağlamış ve adaların da kıta sahanlığı olması gerektiğini, Türkiye'nin kıta sahanlığın ise yalnız Anadolu kıyılarından ibaret olduğunu iddia etmiştir. Türkiye ise Cenevre Antlaşması'nı imzalamadığından bunu kabul etmemiş ve adaların, Anadolu'nun uzantısı olması sebebiyle kıta sahanlığının olamayacağını; Ege Denizi'nin geniş deniz yatağında Türkiye'nin de hakları olduğunu savunmuştur. Yunanistan, en doğuda bulunan adalara göre kıta sahanlığı tespitini istemektedir. Türkiye ise Ege'nin kendisine ait özelliği nedeniyle orta bölgeden bir hat çizilerek buna göre bir antlaşma yapılmasını istemektedir.⁷⁹ Kıta sahanlığı ile ilgili olarak ülkeler arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır.⁸⁰ Sovyetler Birliği de adaların kıta sahanlığı olmayacağını savunmuştur. Benzeri sorunlar Arjantin ile İngiltere'nin arasında sorun teşkil eden ve 1982 yılında savaşa sebep olan Falkland (Malvinas) Adaları⁸¹ ve İngiltere ile Fransa arasında sorun olan Manş Takımadaları konusunda da yaşanmıştır. İngiltere, adalarla Fransa sınırı arasında bir kıta sahanlığı olmasını savunurken; Fransa iki ülke arasında ortak bir hat olmasını savunmuştur. Konu, Uluslararası Hakem Mahkemesi'ne taşınmış ve mahkeme Fransa'yı haklı bulmuştur. Görüldüğü gibi Türkiye iddialarında yalnız değildir. Dünyada birçok benzer uygulama Türkiye'nin savunduğu şekilde cereyan etmiştir. Yunanistan, benzer şekilde görüşmelerin yapılmasını kabul etmemekte ve Ege'de fiili bir durum oluşturmak istemektedir.

⁷⁷ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.128; Armaoğlu, a.g.e.-2010, s.1002.

⁷⁸ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.128.

⁷⁹ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s. 580-582.

⁸⁰ 1920'de yapılan uluslararası bir antlaşma ile Norveç'in kuzeyinde yer alan Svalbard Takımadaları bu ülkeye verilmiştir. Ancak adaların silahlandırılmaması ve çevre ülkelerin adaların doğal kaynaklarından eşit olarak yararlanması karar altına alınmıştır.

⁸¹ Oktay Zaif, Hava Harp Tarihi, HHO Dekanlığı, İstanbul, 2009, s.257-265.

Bu gelişme üzerine Türkiye 1974 tarihinde “Çandarlı”, 1976 yılında sorunların devam etmemesi üzerine “MTA Sismik-1” ve “Hora” isimli gemilerle Ege’de Maden Teknik Arama Enstitüsü (MTAE) uzmanlarının görev aldığı çalışmalar yapmıştır. Ancak Türk çalışanlar, Yunan deniz ve hava unsurları tarafından sürekli taciz edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine, BM Güvenlik Konseyi 25 Ağustos 1976’da aldığı bir karar ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların görüşmeler yolu ile çözülmesini tavsiye ederken, Uluslararası Adalet Divanı 11 Eylül 1976’da aldığı bir karar ile Türkiye’nin, Ege’de petrol arama girişiminin durdurulması talebini reddetmiştir. Bu gelişmeler ile Yunanistan Ege Denizi üzerinde tek başına hak iddia edemeyeceği gerçeğini kabullenmek zorunda kalmıştır.⁸² Türkiye’nin zor zamanlarında sürekli bir yayılmacı politika izleyen Yunanistan, barış dönemlerinde manevralarında başarılı olma gücünü kaybetmiştir.

Türkiye, 12 mil kararını kabul etmeyeceğini, birçok uluslararası platformda açıklamıştır. Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan gelişmeler uluslararası birçok platformda gündeme gelmiştir. Ege kıta sahanlığı ve FIR Hattı sorunlarını çözmek için 17 Mayıs 1975’te Roma’da dışişleri bakanları, 31 Mayıs 1975’te Brüksel’de başbakanlar toplanarak Brüksel Deklarasyonu’nu imzalamış ancak bir gelişme sağlanamamıştır.⁸³

3 Kasım 1976 tarihinde iki ülke arasında yeniden diyalog kurulmuştur. 11 Kasım tarihinde Bern’de Ege konusunda Türk-Yunan ön anlaşması imzalanmıştır. Bundan sonra Avrupa’nın muhtelif şehirlerinde toplantılar yapılmıştır. 11 Mart 1978’de Türk ve Yunan Başbakanları Montreux’de bir araya gelerek sorunun çözümü için aralarında görüşmelere ve görüşmelerin sürdürülmesine karar vermelerine rağmen beklenen sonuç alınamamıştır. 19 Aralık 1978 tarihinde, Lahey Adalet Divanı, Yunanistan’ın talebini değerlendirmiş ve yetkisizlik kararı vermiştir.⁸⁴

2.3. Yunanistan’ın NATO Askeri Kanadından Ayrılması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Yunanistan, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında NATO’nun askerî kanadından ayrılmıştı. 13 Eylül 1974 tarih ve 1152 sayılı Notam ile Ege üzerinde sivil hava trafiği Yunanistan tarafından engellenmiş durumdaydı. Türkiye ise 4 Ağustos 1974 tarih ve 714 sayılı Notam ile Ege’yi kuzey-güney ekseninde ortadan bölerek Türkiye sınırlarına 50 mil kala hava araçlarının bildirim yapması gerektiğini deklere etmiştir. Yunanistan, Haziran 1977’de yeniden NATO’nun askerî kanadına dönmek için müracaat etmiştir. Türkiye tarafından bu talebi önce kabul edilmemiştir. İki ülkenin Ege üzerindeki hava sahasından kaynaklanan sorunlarının çözülmesi için ABD’nin etkili olduğu NATO’nun Başkomutanı General Haig tarafından yapılan girişimler sonuç vermemiştir.⁸⁵

1979 yılında NATO Başkomutanlığına General Rogers’ın atanması ile birlikte taraflar arasındaki görüşmelerde bazı gelişmeler olmuştur. Her iki ülke de notamlarını geri çekmiştir ve Ege üzerinde sivil hava uçuşları yeniden başlamıştır. Türkiye’nin vetosunu çekmesiyle Yunanistan 20 Ekim 1980 tarihinde yeniden NATO askerî kanadına kabul edilmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin 1981 yılı sonunda yapılan Yunan seçimlerini kazanan Papandreou liderliğindeki PASOK’un iktidara gelmesiyle yeni bir süreç içerisine girdiği görülmektedir.⁸⁶

3. Türkiye-Yunanistan Hava Sahası (FIR- Flight Information Region) Sorunu

⁸² Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1945-1999), s.125,126.

⁸³ Armaoğlu,a.g.e.-2010,s.1000.

⁸⁴ Oran,a.g.e.,S.750-756: <https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/hukuk.istanbul.edu.tr> (E.T.:22.05.2021).

⁸⁵Armaoğlu,a.g.e.-2010,s.1003,1004; <http://www.turkishgreek.org/> ikili ilişkiler/uyusmazliklar/ege-denizine iliskin uyusmazliklar/adaların silahlandırılmas sorunu, (E.T.:24.05.2021).

⁸⁶ Armaoğlu,a.g.e.-2010, s.1003,1004.

FIR bir kelime grubu kısaltması olup “Flight Information Region” yani “Uçuş Bildirim Bölgesi” anlamına gelmektedir. Havacılığın gelişmesiyle birlikte sivil havacılığın belirli bir nizam içerisinde yürütülmesi ve uçuş güvenliğinin sağlanabilmesi öne çıkmıştır. Uluslararası alanda ortak düzenlemelerin yapılması amacıyla 1944’te Chicago Sözleşmesi ile Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization-ICAO) kurulmuştur. Sözleşme ile sivil havacılığın güven içerisinde sürdürülmesi için FIR olarak isimlendirilen denetim alanları oluşturulmuş ve 1952’de İstanbul’da ICAO tarafından düzenlenen toplantıda alınan bir kararla, Ege’deki FIR sorumluluğu Yunanistan’a verilmiştir. Ancak Yunanistan’ın, FIR’ı zamanla bir hava egemenliği olarak görmesi, doğal olarak Türkiye’nin tepki göstermesine neden olmuştur. Bu durum 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında iki ülke arasında yeni bir soruna dönüşmüştür.⁸⁷ Yukarıda bahsedildiği gibi Yunanistan 1936 yılında karasularını üç mil yerine altı mil olarak düzenlerken, 1964 yılında Türkiye de karasularını üç milden altı mile çıkarmıştır.⁸⁸

Türkiye-Yunanistan arasındaki önemli bir sorun 1974 yılında gündeme gelen Ege hava sahası sorunu olmuştur. 1950 yılına kadar İtalya’nın doğusu ile Türkiye’nin doğusu arasındaki hava sahasının sorumluluğu Türkiye’ye aittir. 1950 yılında İstanbul’da toplanan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) Ege Denizi’nin ortadan ikiye bölünmesini, FIR Hattı’nın doğu kısmının Türkiye’ye, batı kısmının ise Yunanistan’a verilmesini önermiştir. Ne var ki, Türkiye bu konuyu önemsememiş ya da önemini anlayamamıştır. Bu gelişme üzerine, FIR Hattı Anadolu karasularından geçirilerek 1952 yılında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Konseyi’nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁹ Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında, 6 Ağustos 1974’te 714 sayılı yeni bir FIR Hattı tespit ederek Türkiye sınırlarına 50 mil kala yabancı uçakların kimlik bilgisi vermesi gerektiğini tüm dünyaya deklere etmiştir. Bu gelişme üzerine Yunanistan da 16 Ağustos 1974 tarihli 1066 sayılı ve 13 Eylül 1974 tarihli 1152 sayılı notamlar ile Ege Denizi’nin hava sahasını tamamen kapatmıştır. Dolayısıyla Türk askerî ve sivil uçaklarına da kapatmış bulunuyordu. Bu durum yeni bir soruna neden olurken, 1975 yılında yine garip bir uygulama ile Yunanistan diğer ülkelerin de kabul etmeyeceği yeni bir sorun daha çıkarmıştır.⁹⁰

Yunanistan 1931 yılında, o tarihte karasularının genişliği üç deniz mili olmasına karşın, ulusal hava sahasını 10 deniz mili olarak deklare etmiştir. Yunanistan daha sonra 1936 yılında karasularını günümüzde uyguladığı altı deniz miline çıkartmıştır. Bu nedenle Yunanistan’ın ulusal hava sahasının 10 deniz mili olduğu iddiasının uluslararası hukuk çerçevesinde savunulabilir bir yanı bulunmamaktadır. Yunanistan’ın altı deniz mili genişliğinde olan karasuları ile 10 deniz mili olarak deklare ettiği yeni karasuları ve ulusal hava sahası arasında kalan dört (7.,8.,9. ve 10. deniz mili) saha, uluslararası hava sahasıdır. Yunanistan’ın 10 deniz mili genişliğindeki hava sahası iddiası uluslararası alanda ve Türkiye tarafından tanınmamaktadır.⁹¹ Bu talebe, Türkiye dâhil hiçbir ülke uymamıştır. Ancak Yunanlar, Ege’deki adalarında 7 ve 10 mil arasına giren uçakları protesto etmeye başlamış ve zaman zaman Ege üzerinde sıkıntılı dönemler yaşanmıştır.⁹² Oysa Yunanistan 1936 ve Türkiye 1964 yılında karasularını altı mil olarak kabul etmiştir.⁹³ Diğer taraftan Gök Vatan’ın yerden başlayan sınırlarının, karasularının sınırının bittiği yerden yukarı doğru olması her şeyden önce aklın bir

⁸⁷ [https://www.tarihbilimi.gen.tr/fir-hatti-sorunu-nedir/\(E.T.:12.02.2021\)](https://www.tarihbilimi.gen.tr/fir-hatti-sorunu-nedir/(E.T.:12.02.2021)).

⁸⁸ [https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-ucularina-dokunuyor-gorus/\(E.T.:12.02.2021\)](https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-ucularina-dokunuyor-gorus/(E.T.:12.02.2021)).

⁸⁹ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.580-585; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih- 2010*, s. 127,582,583.

⁹⁰ Armaoğlu, a.g.e.-2010, s.999-1001.

⁹¹ <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (E.T.:22.05.2021).

⁹² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1945-1999)*, s.127; [http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/hava-sahas-ve-fir-sorunu/\(E.T.:12.02.2021\)](http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/hava-sahas-ve-fir-sorunu/(E.T.:12.02.2021)).

⁹³ Melek Fırat, *Türk Dış Politikası Cilt 1. 1919-1980*, s.352-356.

gereğidir. Egemen ve bağımsız bir devletin, komşu ülkelerin karasularının ilerisinde yani uluslararası alana yönelik bir hava sahası iddiasını kabul etmesi mümkün değildir. Nitekim sınır olmayan devletler de bu durumu uluslararası alanda kabul etmemektedir.

4. Ege Denizi'nde Arama-Kurtarma Sorumluluk Sahası Sorunu

Denizlerde arama kurtarma faaliyeti konusunda yapılan ilk düzenleme, 1979 tarihli Denizde Arama Kurtarmaya İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir (Hamburg Sözleşmesi). Uluslararası Sivil Havacılığa İlişkin Şikago Sözleşmesi'nin 12. eki, deniz ve hava arama kurtarma sahalarının arasında net bir ayırım yapmakta ve açık denizlerde yürütülen arama kurtarma faaliyetleri çerçevesinde konunun deniz boyutu önceliğine vurgu yapmaktadır.⁹⁴ Adalar denizinde yaşanan bu sorunun temelinde, Yunanistan'ın hava egemenlik sahasındaki uluslararası bir geçerliliği ve karşılığı olmayan yaklaşımı bulunmaktadır. Türkiye bu yaklaşım karşısında daha hızlı ve pro-aktif bir yaklaşım ile 2000'li yıllardan itibaren arama-kurtarma filolarını ve donanımlarını personel eğitimi de dâhil olmak üzere geliştirmiştir.

Uluslararası hukuka göre, bir ülkenin karasularının genişliği aynı zamanda o ülkenin ulusal hava sahasının genişliğini belirlemektedir. Bu bakımdan, karasularının bitiminden itibaren dört mil ilerisinin Yunan hava sahasını oluşturması pratikte mümkün değildir. 7-10 deniz mili arasında seyir yapan bir gemiden kalkan bir helikopter, Yunan hava sahasını işgal etmiş olacaktır. Helikopterin konuşlandığı savaş gemisi uluslararası sularda seyrederken, gemiden kalkış yapan ve geminin üstünde bulunan bir hava aracı Yunan hava sahasını ihlal etmiş olacaktır. Dolayısıyla burada buna bağlı olarak meydana gelen bir diğer sorun arama-kurtarma durumunda meydana gelebilecek durumlardır. Karasularının bitimi olan yerden 10. mile kadar yaşanacak bir hava kazasına veya denizde yaşanacak bir olaya havadan izinsiz olarak başka bir ülkenin arama-kurtarma araçlarının ulaşması veya müdahale etmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bu olayların tek taraflı deklare edilmesi hukuki olarak kabul edilemez. Uluslararası hukuk ve komşu ülkelerin mutabakatı ile sonuç alınması kaçınılmazdır. Yunanistan'ın 1931 yılına dayanan 10 deniz mili genişliğindeki hava sahası iddiası ne uluslararası alanda ne de Türkiye tarafından tanınmaktadır.

Günümüzde ülkelerin savunma yapacakları vatan kavramı yüzyıl öncesine göre genişlemiştir. Gökyüzüne doğru genişleyen bu savunma alanı, anavatan ve mavi vatan sathını kapsayan bir zeminden başlamak suretiyle üst sınırları teknoloji geliştikçe uzayın derinliklerine doğru ilerleyen Gök Vatan'a tekabül etmektedir. Şüphesiz her ülkenin kendi Gök Vatanı'nı savunması, buradaki imkân ve fırsatları milli toplumları lehine kazanıma dönüştürmesi süreci gelecekte çok daha önemli olacaktır. Ancak bu faydanın hava ve uzay hukukuna uygun ve insanlığın ortak faydasına aykırı tarafı olmamalıdır.

Sonuç

Yunanistan, Batılı ülkelerin desteği ile Osmanlı topraklarında kurulmuştur. Kurulduğu günden itibaren planlı ve uzun süreli bir politika sürdürmeyi başarmıştır. Yunanistan kurulduğu günden bu yana Yunan toprakları Türkiye aleyhine üç kattan fazla genişlemiştir. 1830 yılındaki yüzölçümü 47.516 km² olan Yunan toprakları bugün 131.990 km²'dir.⁹⁵ Yunanistan, coğrafi olarak Türkiye'nin komşusudur ve bu gerçeği değiştirmek mümkün değildir. Yunan halkının yaşam tarzı, sanatı, kültürü, beslenme anlayışı ve toplumsal gelişmeleri geçmişteki ortak yaşamın bir gereği olarak Türk halkına benzerdir. Şüphesiz Türklerin yüzyıllar süren idaresi, bir zorlama olmamasına karşın bölge halkları üzerinde izler bırakmıştır. Bunu yemek kültürleri, sanatsal değerleri, dilleri, halı motifleri ve bakır işlemlerinde mümkündür.⁹⁶ Tarihi hakikatleri ve üzerinde yaşanan coğrafyayı değiştirmek mümkün değildir. Coğrafyanın kader olduğu

⁹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, (E.T.:23.05.2021).

⁹⁵ Harp Akademileri, Ege Ada, Adacık ve Kayalıklarının Coğrafi-Tarihi-Hukuki Durumu ve Uygulanan Politikalar, HA Yay., İstanbul, 1996, s.102; Nurettin Türsan, Yunan Sorunu, 3.Bsk., Ankara, 1987, s.40-42.

⁹⁶ Hayat Tarih Mecmuası, "Yunanistan Notları", Sayı :6, Temmuz 1967, s.48,49.

gerçeğinden hareketle, iki ülkenin üçüncü ülkelere müdahale hakkı tanımadan kendi sorunlarını barışçıl ve hakkaniyete uygun olarak çözmeleri bölgesel barış için değerli ve önemlidir.

Zaman zaman her ülkenin kendi içinde veya birbirleriyle sorunları olmuştur. Bu nedenle ekonomide, dış politikada, iç politikada uygun tarzların tespiti ve hayata geçirilmesi gerekir. Türkiye, bulunduğu coğrafyanın bir gereği olarak teknoloji üreten, ürettiği teknolojiyi uluslararası alanda sertifikaya eden ve teknik alanda takip edilen bir ülke olduğu zaman, 17-20. yüzyıllar arasında yaşamış olduğu sorunlarla baş etme imkânı elde edecektir. Son yıllarda bu alanda gösterilen kararlılık da bu durumun önemli bir sorun olduğunun ilgilileri tarafından anlaşıldığını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923'ten günümüze, barışçıl bir politika takip etmiş ve barışa katkı sağlamıştır. Türkiye'nin tarihi birikimlerinden, verimli bir biçimde ve bilimsel eksenli olarak yararlanmayı sürdürmesi durumunda, bölge ve dünya barışına katkı sağlamaya devam edeceği açıktır.

1950'li yılların ortalarına kadar çeyrek yüzyıl Türkiye-Yunanistan ilişkileri olumlu bir seyir izlemiştir. Kıbrıs'ın, Yunanistan'a ilhak edilmesi projesine karşı Türkiye, adadaki Türklerinin emniyeti ve kendi güvenliği için soruna taraf olmuştur. Türkiye'nin barışçıl çabalarına rağmen Kıbrıslı Rum örgütleri adada ortak yaşamı imkânsız hale getirmişlerdir. Türkiye, 1950'li yıllardan 20 Temmuz 1974 tarihine kadar her türlü diplomatik girişimde bulunmuş, şiddetin olduğu dönemlerde askeri gücünü kullanacağını emarelerini göstermiştir. Bu çabalara rağmen Rumlar, 15 Temmuz 1974 tarihinde bir darbe ile adada fiili durum oluşturmuşlardır. Türkiye, bu de facto durum karşısında Barış Harekâtı'nı yapmaya mecbur kalmıştır. Nitekim 1974 yılından beri de adada Rumlar ve Türkler barış içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Yunanistan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında NATO'dan çıkmıştır ancak Türkiye komşuluğun ve ortak bir coğrafyada yaşamının bir gereği olarak Yunanistan'ın 1980 sonrasında yeniden NATO'ya girmesine engel olmamıştır.

Yunanistan bakımından Türkiye; beş kat toprak büyüklüğü, yedi kat nüfus büyüklüğü ve 500 yıllık ortak tarihi ile pek çok alanda işbirliği yapabileceği büyük ve önemli bir komşu ülkedir. Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerinin Yunanistan'a olumlu etkileri 1928 sonrasında 25 yıl süresince görülmüştür.

Lozan Antlaşması ile karasuları taraflar için üç deniz mili olarak belirlenmiştir. Yunanistan bunu 1936'da altı mile çıkarmıştır. Türkiye, iyi komşuluk ilişkileri kapsamında bu duruma karşı tepki geliştirmemiştir. 1964 yılında Türkiye de karasularını 6 mile çıkarmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ise Yunanistan karasularını 12 mile çıkarmak istemiştir. TBMM, 8 Haziran 1995'te tüm partilerin imzaladığı bir bildiri yayınlamaya kararlılığını ortaya koymuş ve bunun üzerine Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Çalışmada bahsedilen 190 yıllık Yunanistan politikası genel hatları ile Türkiye'nin istikrar durumuna göre şekillenmiştir. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi komşularına karşı, barışçıl politikalar takip etmiş, yaşanan dramalarda komşu ülke halklarına karşı her türlü insani desteği vermekten imtina etmemiştir. Esasen geçmiş asırlarda bölgenin egemen imparatorluğu olarak etki alanında yaşayan toplumlara karşı, müşfik ve büyük devlet refleksi göstermesinin kurumsal hafızasının sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Coğrafyanın kaderleri olduğu gerçeği ile iki devletin sorunlarını çözmede kendi inisiyatifleri ile hareket etmeleri, bölgede barışın sürdürülebilirliği bakımından dikkate alınması gereken bir husustur. Türkiye'nin Ege'de, Yunanistan lehine statükoyu bozacak ne bir milimlik vereceği toprak ne de bir damla suyun kapsadığı alan nispetinde denizi vardır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 16 Şubat 1925 tarihinde söylediği kabul edilen; "İstikbâl göklerde dir." direktifi, ülkelerin kendi Gök Vatanlarında hak ve menfaatlerini koruması, havadan gelecek tehditlere karşı alınacak tedbirlerde ve bunlara karşı yapılacak savunmalarda hava gücünün önemini belirtmesi bakımından hala ilham vermeye devam etmektedir. Atatürk, 1936 yılında yapmış olduğu bir diğer değerlendirmesinde; "Çok emekle kurduğumuz,

canımızla korumaya ant içtiğimiz kutsal yurdun, havadan saldırılara karşı güvenlik altında bulunması demek, bize saldıracakların, kendi yurtlarına da bizim aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir. Bu güveni, her gün, artıracak araç bulmakta, büyük Türk ulusunun, ne göksel bir duyguyu kalbinde taşıdığını her ferdinin vatan için tutuşan gözlerinde okumaktayız.”⁹⁷ demiştir. Bu bakımdan bölgesel barışın korunması ve gelecekte devam etmesi için çaba ve gayretlerin kesintisiz sürdürülmesi yanında caydırıcı yönü kuvvetli bir silahlı kuvvetler, her zaman öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 30.01, Dosya:40, Kutu:240, Sıra:16.

BCA, Fon: 030.10, Kutu: 37, Dosya: 266, Sıra: 06.

BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 215, Dosya: 717, Sıra:8.

BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 44, Kutu: 286, Dosya: 12.

BCA, Fon: 030.01, Kutu: 64, Dosya:394, Sıra: 29.

BCA, Fon: 030.10, Kutu: 5, Dosya: 25, Sıra: 9.

BCA, Fon: 030.10, Kutu: 102, Dosya: 6395, Sıra:3.

Telif ve Tetkik Eserler

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, 17.Baskı, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, TTK, Ankara,1997.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 6. Baskı, Adalet Matbaacılık, İzmir,1998.

Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019

Başeren, Sertaç Hami – KURUMAHMUT, Ali, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, Ankara Üniv.Bsm., Ankara, 2003.

Bal, İdris, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Amerika Birleşik Devletleri’ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkileri”,*Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, (Edt.:Mustafa Bıyıklı),Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008.

Değerli, Esra S., “Lozan Konferansı Sürecinde Türkiye’nin İzlediği Dış Politika ve Lozan’dan Kalan Dış Politika Meseleleri”,*Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, (Edt.:Mustafa Bıyıklı),Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008.

Ercan, Tevfik, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara,1999.

Fırat,Melek, *Türk Dış Politikası Cilt I. 1919-1980*, (Edt.Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹⁷ **Gnkur.Bşk.lığı**, Atatürkçülük, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.200.

- Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Cumhuriyetin 60. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, 1984.
- Gnkur.Bşk.lığı**, Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.
- Gönlübol, Mehmet - Kürkcüoğlu, Ömer, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.
- Gönlübol, Mehmet – Ülman, A.Haluk – Bilge, A.Suat - Sezer, Duygu, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.
- Harp Akademileri, *Ege Ada, Adacık ve Kayalıklarının Coğrafi-Tarihi-Hukuki Durumu ve Uygulanan Politikalar*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1996.
- Haksun, Korel, *Tarihten Notlar-2*, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.
- Kilinçkaya, Derviç(Edt.), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Hacettepe Üniv.AİİTE, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2008.
- Oran, Baskın,*Türk Dış Politikası Cilt:1919-1980*,İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001.
- Türsan, Nurettin, *Yunan Sorunu*, 3.Bsk., Ankara, 1987.
- Kalelioğlu, Oğuz, “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea” Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, Mayıs 2008, Ankara
- Kapucu, Davud, “1974 Kıbrıs Hava Harekâtı”, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches 2020 4(2).
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi III.Cilt Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, TTK, Ankara
- Kapucu, Davud-Korkmaz, Erdal, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939), Karakum Yayınları, İstanbul, 2020.
- Karlık, S.Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996.
- Kaymaklı, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler 4*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2005.
- Köylü, Murat, *Türk Siyasi Tarihi 1789-1980*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Kurt, Deniz - Pehlivan, Yavuz - Korkmaz, Erdal, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri Cilt:III, Hv.Bas.ve Neş.K.lığı, Ankara, 2020.
- Kurt, Emin, *Kıbrıs Şehidi Hv.Plt.Yzb.Cengiz topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü,Ankara, 2009.
- Sabis, Ali İhsan, *Balkan Savaşlarında Neden Mağlup Olduk?*, Yay.Haz. Hasip Saygılı, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945)**, Dış İşleri Yay., Ankara,1973.
- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2001)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1945-1999)*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, 8. Basım, DER Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1945-1999)**, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara,2006
- Oran, Baskın (Edt.), **Türk Dış Politikası CiltI: 1919-1980**,3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yalçın, Osman, *Türk Hava Gücü Kuruluşu İlk Seferleri ve Yükselişi 1911-1950*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Yalçın, Osman, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- Zaif, Oktay, *Hava Harp Tarihi*, HHO Dekanlığı, İstanbul, 2009.
- Sürelî Yayınlar (Dergi, Gazete, Makale ve Tezler)**
- Çomak, Hasret, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD’nin Türkiye’ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri 1(20-22 Ekim 1997)*, Gnkur.ATASE Yay., İstanbul, 1998, s.460-474.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)” *Akademik Bakış Cilt 6 Sayı 11, Kış 2012*, Ankara, 2012.
- Demir, Şerif, Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları,
- Göktepe, Cihat, “Kıbrıs Meselesi’nde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)” <https://www.ayk.gov.tr>
- Hv.K.K.lığı, “Yeniden Yapılanma Dönemi(1952-1983)”, *Hava Kuvvetlerinin 90. Altın Yılı*, Sayı 338, Ankara, 2000, s.63-87.
- Kapucu, Davud, “1974 Kıbrıs Hava Harekâtı”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches*, 4(2), 2020.
- Örenç, Ali Fuat, “Berlin Konferansı Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzkerelerinde Ege Adaları’nın Askerî Durumu (1880-1881)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, Yıl:5/2006, *İÜ. AİTE Dergisi*, İst.Ünv.Yay., İstanbul, 2006, s.167-196.
- Saka, Rıdvan, [Mttps://www.academia.edu/40555577](https://www.academia.edu/40555577), **Çok Partili Hayat ve Demokrat Parti, (E.T.:22.05.2021)**.
- Sevinç, Derya, “**Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama(1954-1960)**”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 60, Bahar 2017.
- Sevinç, Derya, **Demokrat Parti Dönemi Türk-Yunan İlişkileri (1950-1960)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012
- Terzi, Arzu, Osmanlı-”Yunan Sınır Anlaşmazlığı Esnasında Bir Dahili İstikraz Teşebbüsü”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr.Cengiz ORHONLU Hatıra Sayısı,S.12, İstanbul, 1998.
- Uslu, Nasuh, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.18,19; Rifat UÇAROL, “İkinci Dünya Savağı “Misak-ı Millî” ve Türkiye’nin Savaşa Girmemek için Direnişi”, **Altıncı**

Askeri Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, Gnkur.Bsm., Ankara, 1999.

Yalçın, Osman, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, S:21, 2012, *İ.Ü.Edb.Fak. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, s.89-118.

Yalçın, Osman, “20. Yüzyılda Teknolojik Gelişmelerin Politikaya Etkilerinin Harp Tarihi Ekseninde Analizi”, *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (World Journal of Human Sciences)*, 2021- 1, Mersin, 2021, s. 138-172.

Yalçın, Osman, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye’nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci”, *Turkish Studies* Volume 8/5 Spring 2013, Ankara-Turkey, 2013.

Yalçın, Osman, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye’nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci”, *Turkish Studies - 8/5 Spring 2013*, Ankara-Turkey, 2013, s.919-958.

Yalçın, Osman, “Durağanlaşan Türk Harp Sanayiinin Kıbrıs Meselesi ile Yeniden Yapılanması ve F-16C/D Örneği”, *TurkishStudies-History*, 15(4), 2020, s.1243-1265, <https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.46872>.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)*, Gazi Üniv.Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Yalçın, Osman,” **1914-1950 Arası Türk Askerî Havacılığının Barışa Katkı Sağlayan Hava Seferleri, Yurt Dışında Bir Uçak Kazası ve Cenaze Merasimi**”, *Turkish Studies-History*, 16(1). <https://dx.doi.org/10.47846/TurkishStudies.48697>.

Yellice, Gürhan, “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı,” *ÇTTAD*, XII/24, (2012/Bahar)

Cumhuriyet Gazetesi 09 Ağustos 1964.

Hayat Tarih Mecmuası, “Yunanistan Notları”, Sayı :6, Temmuz 1967.

Tercüman Gazetesi 10 Ağustos 1964.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/merkel-kibristaki-cozumsuzlugun-sorumlusu-turkler-16735716> (E.T.:11.02.2021).

<https://www.tarihbilimi.gen.tr/fir-hatti-sorunu-nedir/> (E.T.:12.02.2021).

<http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/hava-sahas-ve-fir-sorunu/> (E.T.:12.02.2021).

<https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-uclarina-dokunuyor-gorus/>(E.T.:12.02.2021).

<https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (E.T.:22.05.2021).

<https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/hukuk.istanbul.edu.tr> (E.T.:22.05.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cezzar-ahmed-pasa> (E.T.:24.05.2021)

<http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/adalar-n-silahland-r-lmas-sorunu> (E.T.:24.05.2021).

EKLER

Ek-1-1: Yunan Çocuklarının Getirilmesi

T. C.
BAŞVEKALET
Münevver Müdürlüğü
Sıra: 7

Şifreyi yazan makam	Hiyaseticumbur U. Kıtblığı - Dolmuş hobbe	Geldiği tarih	21.3.1942
Şifrenin tarihi	21.3.1942	Açılan imzası	Adnan Zafir
Şifrenin numarası		Dişya numarası	155/565

Tüskeş Başvekil Dr.Befik Saydam
A N E R A

0 : 20.3.1942 tarih ve 133 sayılı şifreye .
Arz ettim (ikisi de olur . Belki ikisine de ihtiyç olacaktır .)
emir buyurdular . Tasarilerimle arz ederim .

R. Ounbur Umur Kıtblı
K . Deleç

030 01 40 240 16

Ek-1-2: Yunan Çocuklarının Getirilmesi

T. C.
BAŞVEKALET
Münevver Müdürlüğü
Sıra: 7

20.3.1942
Şifre tal.

Hiyaseticumbur Umur Kıtblığı
İstanbul

I - Türkiyeye getirilecek bin Yunan çocuğu için yapılan şartımlarda ne imzırde ve ne de diğer bir şekilde masbut ve asgeri iki yüz elli yatak alır bir bin bulmak imkını hasıl olmadığın Şubet Vekilietı bildiriyor . Buna mukabil İstanbula eliyen imkını hayırla deniz limanı Şifresinde'ne boğ duren ve kullanılmayan eski Rum Papa Maktebi varlır . Lütfen bu binlerden hangisini tenzip buyurdıklarımı istisna ederek bildir- menizi rica ederim .

Başvekil
Dr. Befik Saydam

Şifre eden
A.Z.

030 01 40 240 16

Ek-2-1: Basında Kıbrıs Hava Harekatı (1964)

Ek-2-2: Basında Kıbrıs Hava Harekatı (1964)

Ek-3: Başbakan Adnan MENDERES'in Yunan Mevkidaşına Mesajı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

0 1/955

Türk Yunan Münasebetleri

Türk "ağvekilli sayın bay Adnan Menderes, Yunan Başvekilli Feld Mareşal Papagos'a gönderdiği bir notada iki memleket arasında dostane münasebetlerin yakından yeniden başlayacağını ve Yunanistanın NATO ve Balkan Paketi azaları ile yeniden tam bir iş birliğine başlayacağı umidini ıshar etmektedir.

Sayın Bay Adnan Menderes, geçenlerde Türkiye'de yer alan Yunan alehtar münasipilerden hükümetin derin bir üstünlü duyduğunu yeniden teyit ederek her iki memleket arasındaki ihtilafın tam telafi edilmesi için Türkiye'nin bundan önceki özümlü dileyerek zararları ödeyeceğini bildirmesinin kıfayet etmesinden mütesessir olduğunu söylemektedir.

030 01 | 1722617

Ek-4: Yunan Hava Nazirinin Türk Hava Subaylarına Mesajı

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

T. C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
S. Kısm
Hiz. No.
U. No.

Ankara
1955

Hülasa: 1000

Yunan Hava Nazirinin Atınadan geldiği Telgraf Sureti

Milli Müdafaa Vekili Beyefendi Hz.
Ankara
3/II de Atınadan tel

Mührehaalarımızın Atınaya geri gelmeleri münasebetiyle, iktisadî haklarında gösterilen hararetili kararın kabulden ve ıshar buyurulan derin ve samimi dostluktan dolayı bir temsil eden tayyare sabitlerimizle onların hislerine iştirak eden bütün Yunan tayyarecilerinin derin minnetlerini Zati Devletlerine arzylemeği vasıfe biliriz. Bütün Yunan milletinin hımasıyetine tereddüt olan Yunan tayyarecilerinin kardeşane hizmet ve tazimlerini kabul ve dost Cumhuriyetin hava zabitan ve afradına ve Milli Müdafaa'nın diğer heyeti zabitan ve efradına selamlarının ıblagına münasele buyurulmasını rica ederim.

Hava Nazırı
Jean Ballis

030 10 | 255 917 8

Fon No: 30 10 0 - Kutu No: 255 - Dosya No: 717 - Sıra No: 8

Ek-5: General Milletvekili Ali İhsan SABİS'in TBMM'de Soruları

15-9-1952

D.Parti Grup Yüksek Başkanlığına

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başlıca Bakanlığınca aşağıdaki sorularına Meclis Müessesinde cevap ve ıshahat verilmesini dilerim.

1- 1952 yılında Atina ve Pire de Kıbrıs hakkında bazı münasipiler yapılmış Yunan devlet ve hükümet başkanlarına ısharaat edilmiş ve Kıbrıs ile Atina ruhuna reislerinin bu işlere katılımları duyulmuştur. Orada yaşayan mümin bir Türk kitlesinin daima emniyet ve refah içinde yaşamasına ehemmiyet verilmiş ve statüo'nun delişmesine tarifler olmasının icabedenlere ne zaman ve ne suretle anlatılmış veya anlatılmaktadır?

2- Gerek memleketimizin komünistlere ve moskofların yapmaları müessesel tecavüzlere karşı müdafaa ve gerek nato müdafaa cephesinin sağ kanadını temin hususunda Kıbrıs Adasının mühim bir askeri müdafaa üssü teşkil ettiği aşkâr olduğundan bu ada da statüo'nun delişmesine bir cephesinin müdafaaşın zarar verebilir bir bu ada da böyle bir ıshahat için müdahale yardım eden ve edecek olan Amerikan ve İngiliz sayvama kuvvetlerinin askeri tesislerinin artırılmasına ve bunların emniyetle iş görebilmesine yakından ilgilili olduğundan bu hususta Yunanlı fe-satçıların ve komünist 5.ncü kollarının kuşkırtma hareketlerinin her bir rine karşı cephe almak ve münasip surette cevap vermek, emsaller nasretmek ternek gibi hareketleri ne zaman yaptık veya yapacağız?

3- Emsam bu adanın sakinleri olan Türk Devleti, vaktiyle moskoflara karşı memleketimizi müdafaa yardım için bu adayı muvazaten İngiliz idaresine emanet etmiş mi? Emsam bu adanın sakinleri olan Türk Devleti, vaktiyle moskoflara karşı memleketimizi müdafaa yardım için bu adayı muvazaten İngiliz idaresine emanet etmiş mi? Emsam bu adanın sakinleri olan Türk Devleti, vaktiyle moskoflara karşı memleketimizi müdafaa yardım için bu adayı muvazaten İngiliz idaresine emanet etmiş mi? Emsam bu adanın sakinleri olan Türk Devleti, vaktiyle moskoflara karşı memleketimizi müdafaa yardım için bu adayı muvazaten İngiliz idaresine emanet etmiş mi?

4- Yunanlı balıkçılara sahilimizde balık avlamak müessesesi için yapılmış olan müahakerelerin neticesi nedir? Türk-Yunan işbirliğinin memleketi olarak yapacağımız müessesenin kendi balıkçılarımızın hukukunu kaybetmeye ve bizim kara sularımızda Yunanlı balıkçıların süzme-ları balıkları bize satmalarına meydan verilmiş midir? Süngerçilik ne şekilde almıştır?

Ali İhsan Sabis
General

030 01 | 1722617

Ek-6: Yunanistan'dan Başbakan A. Menderes'e Teşekkür Mektubu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ekselâns Başbakan
Bay Adnan Menderes huzurlarına

Ekselâns,

Istanbul Rum Patrikhaneesine bağlı olan Selânik "Vlatadon" Çavuş Manastırı namına Yüksek Ziyaretinisi ile defa defa derin minuetarğam zatiâllerine arz etmeyi vazife addediyorum.

Bu vesile ile Manastırımızın ziyareti emnasında çekilmiş bir kaç fotoğrafını zatiâllerine gönderiyorum. Manastırımızın bir hatırası olarak kabulunu rica ediyorum.

Manastırımız bu tarihi ziyaretimizin şuuruna büyük dikkat ve sevgi ile muhafaza edecek ve kıymetli sâhbatınız için her daima dualar etmesinden eziyet etmeyecektir.

Derin saygılarımızla
Vlatadon-Çavuş Manastırının İğumenosu

15 Temmuz 1952
Selânik

Archimandritis
Georgios Spiritis

030 01 | 5 25 29

Ek-7-1: Cumhurbaşkanı Celal BAYAR'IN Yunanistan Ziyareti

BAŞBAKANLIK
BASIN-YAYIN VE TURİZM
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Daire: 10000000
BÜFÖ Mİ.
Sayı: 1468

Ankara: 5/12/1952

Başbakanlık
Hususi Kaleme Müdürlüğüne

İz: Sayın Cumhurbaşkanımız Celâl Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti ile ilgili olarak Moskova radyosunun 4/12/1952 günü 18.30 ve 21.30 emisyonunda yayınlanan makale ilişik olarak takdir kılınmaktadır.

Sayın Başbakanımızın yüksek bilgilerine arzına delâletinizi saygılarımla arz ve rica ederim.

Genel Müdür
(Dr. Halim Alıyot)

Yurtun dışındaki Daire ve şube adına yazılmış.

030 01 102 639 3

Ek-7-2: Cumhurbaşkanı Celal BAYA Ziyareti

BAŞBAKANLIK
BASIN-YAYIN VE TURİZM
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Daire: 10000000
BÜFÖ Mİ.
Sayı: 1468

Ankara: 4/12/1952

Moskova radyosu Türkiye 18.30 ve 21.30 Yayını

Sayın dinleyiciler, Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyaretine dair makalesini okuyorsanız:

Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti, Türk ve Yunan basınına dikkatini çekmektedir. Gazeteler, hep Türk-Yunan dostluğundan söz ediyor. Bu işle ilgili olarak güdülen birliklik maksat, Balkanlarda ve bütün Akdeniz bölgesinde barış ve güvenliğe katkı tertiplenmekte olan sukakati göstermektedir. Bayar, bu itibarla Türkiye Yunan dostluğunu sağlamlaştırmak için değil, Ankara-Belgrad-Atina saldırısal blokunu paklaştırarak yolunda Amerika'nın kurduğu planları yerine getirmek için Yunanistan'a gitti. Amerikalı harp kundağcılar tarafından Kuzey Atlantik saldırısal birliğine Balkanlarda bir kol salmak hesapları gırtlantı yapılmaktadır. Türkiye'ye ve Yunanistan'a saldırısal gelişmiş olan Atlantik Birliği silahlı kuvvetleri başkanı Ridgway ve bu yasa sonlarında Belgrad'a, Ankara'ya ve sonra da Atina'ya ziyaret etmiş olan Amerikan ordü bakanı Pace, Yunan-Türk-Yugoslav birliğini kurmak yolunda harıl harıl uğraşmaktadır. Atlantik birliğinin güney Avrupa silahlı kuvvetleri komutanı Amerikalı amiral Garney ve İsmirdeki Atlantik kurması başkanı da bu işte ne rol oynamıyorlar. Yunan-Türk-Yugoslav askeri ittifakı, sedikleri bu yeni saldırısal blokun para hesabına yapılacak olan işte bu Amerikalı generaller ve amiraller kuruyor. Bu askeri ittifakta, Yunan, Türk ve Yugoslav halklarının değil, Amerikalı harp kundağcılarının menfaati vardır. Seferlerde Atina'da görüşmeler yapan Bayar ve Yunan makamları Washington'dan gelen emirleri uyarılarına yerine getirmekten başka bir şey yapmıyorlar. Fransız ajanının bildirdiğine göre, Atina'ya Bayar'dan sonra Ridgway da gelecek. Kuzey Atlantik birliğine dahil bütün Avrupa devletleri silahlıma programını yerine getirmekten çekinmiyorlar. Atlantik ordusunun kurulmasını ileri süren program, geniş halk yığınlarının Amerikan

Ek-7-3: Cumhurbaşkanı Celal BAYAR'IN Yunanistan Ziyareti

BAŞBAKANLIK
BASIN-YAYIN VE TURİZM
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Daire: 10000000
BÜFÖ Mİ.
Sayı: 1468

silahlıma programına katkı koymaması arzması ve bu amaçlarla ittifak ve mal güçlüklerin derinleşmesi yönünde suya düşmüştür. Buna Amerikan basını bile gidiyor.

Top ağsına sürülecek asker arayan Amerikalı kasaclar, değişmiş bulduklarına bu vesiyetten kurtulmak yeltenmişle gimi Yugoslavyaya, Yunanistan'a, Türkiye'ye ne göle bakıyorlar. Bunda yapılacak bir şey yok. Zorlayıcı birliği komünist partiler başka komünist okulları Hükümet, parti kongresine verdiği raporda bu amaçlardan bahsederek, bunlara birer Amerikan emsajesine döndüğünü haklı olarak söylemiştir. Amerikalı harp kundağcılarının düşüncesine bir şey var; Atlantik ordusunun kurulmasındaki güçlüklerde kurtulmak için buna, Yugoslavya, Türkiye, Yunanistanı sürüklemeli. Bundan dolayı Bayar'ın Yunanistan ziyareti, Atlantik saldırısal blokun için asker sevişmekte Türkiye'ye yapılacak Amerikalılara ajantlık yaptığını ne açık gösterir. Kayda değer bir şey de şudur: Yunan-Türk-Yugoslav askeri birliği geliştirilmeden top ağsına sürülecek erler sevişmekte işinde başlıca rol Türkiye'ye atılıyor. Hatırlarda olduğu üzere Ridgway, Türkiye'den Atlantik birliği için 18 tümen istenmiştir, Amerikalı emsajalistlerin saldırısal kundağcılarının yürütme için Ridgway, Türk askerlerini daha emsajcı sayıyor. Bunlar askerdir ve mahfuziyetlere sığınmışlardır, diyor.

Sayın dinleyiciler, görüyorsunuz ki, Amerikalı harp kundağcılarını Türkiye halkına dostluk, dostluk ilişkileri ile aldattıma uğraşıyorlar. Bir Amerikan gaatesi hiç kapılmadan gunlar yapıyor: Bu amaçlarda birliklik Amerika ilgilendiren iki şey var, bunlar gelecekteki harp için yapılacak askeri ve uçak fabrikası. Bundan ötürü Celal Bayar'ın Yunanistan ziyareti dolayısıyla Yunan-Türk dostluğu etrafından Türk ve Yunan gazetelerinde koparılan yazarlarına, Washington'un dayattığı Yunan-Türk-Yugoslav birliğinin asal maksadına girmek için olduğu gün gibi açıklanmıştır.

Bir Yunan gaatesi de Bayar'ın Yunanistan'ı ziyareti ile ilgili emsajcı gaatesiyle tabii olarak şöyle yazmıştı: Halkın Yunan-Türk paklanmasının en ille ile takip etmektedir.

030 01 102 639 3

Ek-7-4: Cumhurbaşkanı Celal BAYAR'IN Yunanistan Ziyareti

BAŞBAKANLIK
BASIN-YAYIN VE TURİZM
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Daire: 10000000
BÜFÖ Mİ.
Sayı: 1468

Yunan-Türk ittifakını geliştirilmesini Amerikalı harp kundağcılarının Yunanistan ve Türkiye'yi tabii kılma maksadına yoluna açtıkları ve onlara harp hesaplarına getirdiği yeni istihbarat ve mahrumiyetleri gösteriyorlar.

030 01 102 639 3

Ek-8-1: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KOMMUNİTEY ARŞİVİ

1964 E4

- 2 -

ugramıştır; şöyle ki: makineli tüfek, bomba ve roketlerle evlerine yapılan taarruzlara karşı; çözümlenmiş tüfekli ile oluşan çözümlenmiş insanın korumaya çalışan insanların ümitsiz fakat kahramanca direnişini asiller ile güvenlik kuvvetlerinin bir çarpışması şeklinde yayınlanabilen bazı gazeteleri oluşturmaktadır. Bu bitaraf olan "birbirlerini insanınsızca öldürüyorlar.. diye yazmakla iktifa etmiştir. Kanlı haftanın üzerinden bir ay geçtiği halde sayıst listesi vermekte ısrar eden Kıbrıs Rum Hükümetinin bu menalı ısrarı ile bile uyumasını beceremeyen bir dünya biziına sayıstamak elden gelmez. Aslında sayıst listeleri kimin, kim tarafından alıpkaya plânlı bir taarruz uğradığını göstereceği için elbette plân sahipleri tarafından açıklanamazdı. Fakat, gazeteci için bunları elde etmek zor değildi. O haftanın sonunda çarpışmaların yüzde doksanının cereyan ettiği başkent Nicosia'da binlerce Rumun takip ettiği "well publicized" bir cenaze töreni ile müsterek duaları uğruna altısı bir çukura gömülen altı Kıbrıslı millî kahraman Rumdan başka ölümleri olduğunu anlamak için daha gazeteci olmsya ihtiyas yoktu. Halbuki, yine o günlerde mahallelerinde çeteci ve polis Rum kuvvetleri tarafından kuşatılmış Türkler kurbanlarının vücutlarını bahçelere gömmekte idiler. (Bu ayrıca - kimin, kime saldırmak kudretinde olduğunu- tek başına ispatlayan açık bir delildir. Bir taraf binlerce kişilik cenaze töreni tertip edebiliirken öbür taraf kapalı otomobillerle bile mezarlığa kadar gidebilmek işkânına sahip değildi.)

Ek - BOKA :
EOKA Kıbrıs Yunanistan'a ilhak etmek gayesi ile Yunanlar tarafından 1955 de kurulusu bir terrorist organizasyondur; 1960 da yerini ex-BOKA organizasyonuna bırakmıştır. (Başları olan eski Yunan Albayası Grivas seccuren Yunanistan'a dönmüş ve esaklı . olduğı halde resmen generalliğe terfi ettirilmişti.) Grivas'ın Kıbrıs'ta kalan bütün yardımcıları bu sefer ruhani liderlerinin başkanlığında millî gayeleri olan ENOSIS (Yunanistan'la birleşme) için çalışmaya devam edeceklerini

030 01 64 394/29

Ek-8-2: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KOMMUNİTEY ARŞİVİ

- 3 -

İlân ettiler. Önce en mahirlerinden biri Mr. Yorgadiis İçişleri Bakanı oldu. Artık çetesini silahlandırmak için İngiliz polisi engeli de yoktu. İğ sadece seksen yıldı plânlı Yunan göçleri sayesinde 40'a 60'dan, 20'ye 80'e düşürdükleri Türk - Yunan nisbetini sıfır'a 100 yapivermeye kalmıştı. (Encyclopedia Americana, 1833, Vol. IV, P.94 "120,000 inhabitants, of whom 40,000 are Greeks.")

Yunan Tarihinden İstifade :
Yunan tarihinde Girit en yakın örnek idi. Tarih de tekerden ibaret değil mi idi? Girit'te 1820 de 130.000 Türk 130.000 Yunan vardı. (Encyclopedia Britannica 11th Edition, page: 419.) Merkezi Atina'da bulunan terror organizasyonlarının sivil türklere yok etmedeki kahramanca gayretleri ile 100'e 100 olan Türk-Yunan nisbeti altmış yıl geçmeden 33'e 100'e indirilmişti; Ondan sonraki yirmi yıl içinde bağımsız Yunan idaresine ulaşılarak 12'ye 100'e düşürülmüştür. (States Men's Year Book, 1931 page 1148.) 1911 de ise nisbet 8 Türk 100 Yunan, (States Men's Year Book, 1913 page 1590.) En sonunda Yunanistan'a ilhak edilen adada bir tane Türk ve Müslüman kalamamak üzere Girit hükümesi kesin ve şerefli. bir Yunan zaferi ile kapanmıştır, şöyle ki; Türkiye'ye gitmek işkânı bulamayanlar İtalyan Elçiliğine sığınarak İtalyan tebaasına geçmişlerdir. (Encyclopedia Britannica 14th Edition page 168.)

Anadolu'ya 40 yıl önceki Yunan saldırısı:
Böylece eski Yunan medeniyetinin sözcü varisi olan bu bir avuç kanlı muhteris için - DOĞU ROMA İMPARATORLUĞUNU ihya edecek rüyalarını gerçekleştirmek yolunda-sıra Anadolu ve Kıbrıs'a gelmiş oluyordu. Birinci Dünya Savaşının sonunda müttfikler tarafından öldü diye etopeli masasına yatırılan Haata Acan Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu topraklarına leş kargaları gibi üşüyen çokşun Yunan askerlerini (Majority .. elde etmek üzere) İsmir'de faaliyet başında görüyoruz. Yunan ordusunun kırkıdört yıl önceki Anadolu macerasını bir Amerikan tarihçisinin eserinden takip edelim: The Post- War World 1918-1934,

Ek-8-3: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KOMMUNİTEY ARŞİVİ

- 4 -

Jackson, page 164'de Ankara'ya taarruzla hazırlanan fah tehiyatlı Yunan ordusunun silahlarının kudreti "and whetted by the assassines of Turkish civilians which they had perpetrated in the year, 1919-1920, since their landing at Saimra, (İsmir),.. olarak vasıflandırılıyor. page 166'da seksten bin kişilik sukmesel silahlanmış Yunan ordusu ile yirmibez bin kişilik "111 equipped. Türk ordusu arasındaki kanlı Sakarya savaşını anlatıyor:

"There have not been many decisive battles in modern history, but the battle of the Sakarya must be counted among them, it showed the world that Turkish nationalism was an invincible force; after the pang of those fourteen days the Turkish Nation was born, 1921.. Ve 1922 Ağustosunda elde edemediği Anadolu'yu şehirleri ile, köylüleri ile yaka yaka kaşan Yunan ordusunun sonu : "...after Ushak the retreat became a rout, ending with the ignominious embarkation of the last troop at Saimra, at the very hour when the Turkish Guard was galloping into the city. A great fire burst out in Saimra.."

Enosis için son adım:
Geçim sıkıntısından yüzde otuzbezi komünist olan Rusları Yunanistan'dan göç yolu ile arttırmak işkânı kalmadığına göre çaresiz Türklere sıfıra indirmek gerekiyordu. Bunun için hepsini öldürmek gibi insanlığa sığmayan davranışlara lüzum da yoktu. "Girit'te de 130 bin Türk'ü nasıl kolayca bertaraf etmiştik. Sadece öldürmece başlıyacaktın. On köyü katletsen, yakasan, yakan doksan köy de kendiliğinden boğalaverirdi. Geçim işkânından mahrum, şehirlerde sıkıntı çökerken bir de orada terror'e başladın mı vatan bütünü ile senin oldu cenektir. Yalnız işe başlamak için ruhani ve politik liderin tavsiyesine uyarak zamanını kollamak lâzımdı.."

İçin 1963 - 64 :
Politikacı Makarios hararetili bir Rus desteği ile yürüteceği davasını, başkan seçimlerine doğru çekinen bir Amerika bulacağı Umidi ile 1963 sonunda ele almanın uygun olacağını kestirmişti.

Ek-8-4: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KOMMUNİTEY ARŞİVİ

- 5 -

Planı:
Önce, Enosis'e engel olan anayasayı değiştirmek üzere öldürerek, yakarak, yakarak Türklere yıldırma girişmek sonra da gararati veren devletlerin vaki olacak kanunî müdahalesini bahane ederek Biricmiş Miletlere baygırmak.

İçin Christmas :
EOKA'cı İçişleri Bakanına hünerini göstermek zamanı gelmiştir. 1963 Aralık ayı içinde Türk polislerinin silahları toplandı. Rum polisleri makineli tüfekler dağıtıldı. Rum gençleri de sivil polis gibi silahlandırıldı. Christmas haftası bu insanızlar için - mesum Orthodox halka saldırıyla suçlandırılarak - Müslüman Türkleri toplu imhaya kalkışmanın en uygun zamanıdır elbette. İmansız kalplerini de hazırlanarak üzere altı yıl önce İngilizlerin öldürmüş olduğu bir çeteci arkadaşlarının anıtına bomba konuldu. Bu tabiidir ki, hain Türklere yapmıştır, derhal ex-EOKA ceyyeti şahlanır ve - Türklere üzerinde son zaferin yakında kazanılacağı ilân eder. Buju ve televizyonlarda ex-BOKA'nın bu tebliğ heyecanlı bir ifadeyle defalarca yayınlanır. Böylece hükümetin resmi yayın organları vasıtasıyla vatandaş Türklere karşı vataidag Rumlar harekete geçirilmek istenir.

Türk mahallesine hâkim yükek otellerin üst katlarında odalar tutuldu, ağır makineli tüfekler yerleştirildi. Yunan ordusunun silahları elbette Yunanistan için çağışan bu kahramanların elinde olacaktır. Son olarak Bakan, Türk jandarma komutanının elindeki jandarma silah deposunun anahtarlarını alır.

Böylece 21 Aralık 1963 gününe varılmıştır.

Makarios ve Keşifler :
EOKA 1955 - 59 yılları içinde kendini destekleyen Rusları sıdırarak için yüzde yakın Kıbrıslı sivil Rum'u öldürmüştü. Bunlar arasında din adamları ve kilisede ayin yapılıırken basılarak öldürülenlere de kolayca rastlanır. Meselâ 1956 ya ait iki aylık NewYork Times koleksiyonunu şğıalım: February 14: "Greek Cypriote Abbot of Chrisorroyitissa assassinated."

Ek-8-5: Kıbrıs Raporu

- 6 -
February 15: "Terrorist slay cafe patron"
March 16: "Two Greek Cypriotes killed by masked men who call them traitors."
March 19: "At Kythrea, 8 miles north of Nicosia four masked members of EOKA strode into St. George Greek Orthodox Church, during a service this morning and killed Monali Pteride 45, as he chanted the Gospel while 40 villagers were sitting."
Fek muhtemeldir ki, yine aynı teröristlerin aynı dava uğruna öldürdükleri üç köyş teröristi aynı gün Rum polislerinin raporuna uygun olarak, muhabirlerce gazetelere yetiştirildi. /slında Rum hükümet başlarının Türkiyeyle olan anlaşmayı fesheceklik ümidiyle insanız EOKA cıların bu keşifleri kurban seçmiş olması ihtimali kuvvetli idi. Ertesi günü de gazetelerde keşifleri sözde öldüren köylülerle yapılan garip bir röportaj yayınlandı. (Cinayet sebebinin köpeklerin keşiflere saldırması olduğu). Bir kere muhasara altındaki Türk köylere yiyecek kamyonları bile girmez iken o köylülerin nasatında işleri zeydi? veya gazeteci röportaj için o köylere nasıl girebilmişti? hele o köylüler nasıl bulabilmişti? sonra bu ne mantıksız hikâye idi? Bütün bunlardan daha garibi ve hüsn vericisi: Yırcıncı /ayılın ikinci yarısında milletlerinin tarihine en şerefli bir sayfayı ekleyen katiller tarafından - evlerinin banyo küvetine sığınmış durumda iken- katledilen Türk anası ve üç yavrusunun resimlerinin altında (açıklama değil savıllı bir kamufle olarak) tu saçma röportaj nehas alınmıştı, (Hür Dünya'nın en büyük dergisi, 10 Ocak 1964).

Christos haftasındaki kurbanların sayısı :
Eütün yayınlarında, geçen yılın son haftasındaki çarpışmalarda iki yüz Kıbrıslı Rum ve Türk'ün ölüşü olduğu üzerinde durulmaktadır. Asıl üzerinde durulacak nokta, bu kurbanlardan Rumlara düşen hissinin hiç mertebesinde değildir. Buna rağmen hiç bir muhabir, Yunan asıllı Mr.Rigos hariç, bunu açıklamaya cesaret edemez. (Mr.Rigos, Special Correspondent of Christian Science Monitor, Nicosia Cyprus). Muhabir, o haftanın sonunda nasıl olsa

Ek-8-6: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GİZLİLİK ARŞİVİ

dünya halkoyundan gizlenmeyeceğini sandığı kayıpları ele almış ve nispetizliğin Yunan vahşetinden değil Yunan kahramanlığından ileri geldiğini izaha çabalamıştı. Mr.Rigos böylece (telâfi yüzünden) gazetesini Türklerin insafsızca taarruz uğramış olduğunu açıklamak tarafizliğı gösteren biricik Amerikan gazetesi yapmıştı. J.Rigos'un haberini 30 Aralık 1963 tarihli gazetesinden okuyalım: " estimated casualties running up to 400-Turks and 60 Greeks listed as casualties. This disparity of losses, which suggests that Greek police and irregulars were better trained but also more numerous than Turks, forcing the Turkish Government to send planes over Cyprus as a warning ". Muhabir kurbanlar içinde ölü sayısını kapalı geçerek soydaşlarının davasına yeterli kadar hizmet ettiğini sanmıştı. Fakat Mr.Rigos şıncıradan hiç bir yerde "disparity of losses" lafının edilmediğini ve dünyanın en büyük gazetelerinin bile, ruhi ve politik lider Makarios ziyat listesi verilmemesinde ısrar etti diye rahatsız "işte iki taraf ta insafsızca birbirlerini öldürdüler" deyip geçiverdiklerini görünce fena halde şaşırıldı, rakam verdiğine pişman oldu. Halbuki Türkler yirmi kat kadar fazla ölü vermişlerdi. Fakat bu rakamlar ve hatta katledilen Türkler içindeki kadın ve çocukların sayısının insanı ürperen yüksekliği bile Rumların vahşetini ifadede aciz kalırlar.

Zehirli Yunan Rüyası, "Doğu Roma İmparatorluğunu İhya"
Öğretmeni ile din adamları Türkiye'nin dostu. olan Yunanistan'dan geldiği veya Yunanistan'da eğitim gördüğü halde bu toplulukta bu insanlar nasıl böylesine vahşi ruhlu olarak yetiştirilmişlerdir? Yüzyıllar boyunca ilk defa o Türklerin idaresinde barışa kavuşup refah içinde gelişen bu insanlar, fırsat ellerine geçince o Türklerle yaşam hakkını bile çok görece kadar kör ve gaddar nasıl olabilmişlerdir?

Geçekten Kıbrıs Finkeli'lerin adada koloniler kurduğu M. J. 8 inci yüzyıldan M.S. 15 inci yüzyıla kadar onbeş defa el de-

Ek-8-7: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GİZLİLİK ARŞİVİ

- 8 -
hürriyeti altında ilk defa olarak yüzyıllar süren bir barış devresine kavuşmuşlardır. (Bak: sayfa 2561, Funk and Wagnalls' Standart Reference Encyclopedia, New York 1962). Türklerin adada tesis ettikleri bu hürriyet havesından istifade edenlerin başında da beş yüzyıldır Kilisesine papaz bile seçemeyen Yunan Ortodoks azınlık yer alıyordu. Bunun için sebebi Kıbrıs'ın dışında, doğrudan doğruya Yunanistan'da aramak gerekir. Çığın ve zehirli Yunan millî politikası 19 uncu yüzyılın ortasında, Yunanlar resmen Doğu Roma İmparatorluğunun varisi ilan ederek tutbika başlamıştır. Yunan Ortodoks Kilisesinin liderleri bu millî politikanın hazırlayıcısı ve yürütücüsü olmakla öğünürler. Gaye mukaddesdir ve bu gayeye erişmek için tatbik edilen metodların kötülüğü tartışılmaz. Hedefe giden yolun üstünde Türkler vardır. Bu insanız Türkler ebedi düşman ilan edilmele işe başlanır. Avrupa'nın Hasta Adamı Türkiye'nin kuvvetli düşmanı Rusya et. büyük destekler. Batı'dan da din istemarı yolu ile destek sağlanır. Halk çopukluktan kalpleri Türk düşmanlığı ile zehirlenerek yetiştirilir. Türkiye'de Türk vatandaşlar olarak yaşayan Yunan Ortodoks halkın da böylece düşman yetiştirilmesi için Türk İcaresinin din ve eğitimde-sağlamış olduğu hürriyetten istifade edilir. Hazırlığın manevi bölümü böylece tamamlandıktan sonra iş kolaydır. Türklerin elindeki topraklarda yaşayan azınlık Yunanlar yavaş yavaş bir bölgeye yaklaşarak doğrudan Yunanistan'dan göçmen gönderilerek ve bölgenin Türk sivilillerini çete baskınları ile yavaş ve cinayet göstermeden katletmeye bağlamak suretiyle o toprak parçasında çoğunluk elde etmek için zamanın Osmanlı İdaresinin kudret saafı da pek sınırlıdır. Bu plan özellikle Anadolu adalarında ve Girit'de henüz başarı ile uygulanmıştır. Çoğunluk elde olunduktan sonra bağışsızlık ve Yunanistan ile birleşmek artık bir gün meselesidir.

Yukarıda verdiğimiz usun vadedi bu plânın yanında, Türkiye-ye karşı savaş yolu ile daha hızlı sonuçlar elde etmek de umutlanmaz. Fakat bunun için kuvvetli müttefikler bulmak veya Türkiye'nin başkaları ile savaşta olduğu zamanı kollamak şarttır. Ne olur- sa olsun Yunan kahramanları millî rüyalarını gerçek yapacaklarına

Ek-8-8: Kıbrıs Raporu

- 9 -
insanlar. Doğu Roma İmparatorluğunu İhya etme gayelerine doğru yürümeye devam ederler. Karalları vellahtlarına Constantin adını boğuna mı? koyarlar. Hedef Constantinopolis'dir. Birinci Dünya Savaşının sonunda da bu Yunan rüyasının gerçekleştirilmesi kal pa- yı kalmıştı. Ne güzel; boydan boya işgal edilmiş, silahları alınmış, orduları dağıtılmış Türkiye'ye Yunan Ordusu kahtanence saldırıyordu. Anadolu'daki Yunan azınlığı bayram yapıyor. Yunan askerleri çoğunluk kazanmak üzere İzmir'de Türk sivilillerinin sayısını azaltmaya çalışıyor. Dekorun eksik kalmaması için kider sürgündeki Constantin'in yeniden kiral olmasına da imkân verdi. Artık Yunan Ordusu bağlarında çekirdekten yetişme asker karalları Batı Anadolu'nun işgalini tamamlayırken Atina'da çoğ- atış kalabalıklar "Constantin to Constantinopolis" diye haykırı- yordu. Bu mutlu hava içinde bile soğuk kanlılığını kaybetmeyen Yunan Ordusu son engeli emek için yeni kurulmuş Millî Türk Hükümetinin Başkenti Ankara'ya hıganla yürümüşü... Fakat temiz inançları politik hırslarla köreltilmiş bu ruhsuz kalabalık bü- yük sayı ve silah üstünlüğüne rağmen yenilmeye mahkûmdu. Nitekim sonunda, Eylül 1922, Yunan Ordusu masum sivililleri katletme gü- nahlarının ağır cezasını çekerek panik halinde Anadolu'yu terk etti. Ne yazık ki, hak etmiş oldukları bu şeman onları uyandırmaya yetmedi. Kaçırıkları bu büyük fırsatın sorumluluğunu gene- rallerine yüklediler; hepsi iki günlük bir mahkeme sonunda idam edildi.

Yunan millî şuarı böylesine zehirliymiş ki... Politika- cıları, erişilmesi ne kadar güç de olsa Constantinopolis hülyası ile bu topluluğu morfinlenekten vaz geçemediler. 12 Mart 1964 günü cenaze töreni yapılan eski Kral Paul'un yerine geçen yeni Kralın 13'üncü Constantin olarak ilan edilebilmesi (Bak: Newsweek, haftalık Amerikan dergisi, 16 Mart 1964) epey dicket çekicidir. Yunan Kralının numarası İstanbul'u başkent seçen Roma İmparatoru Büyük Constantin'den itibaren başlatılmak istemiştir. Yunan millî politikasının hala aynı zehirli beslen- mekte olduğunu son Kıbrıs olayları da açıkça göstermiştir. Poli- ti' maktatlarla yıldırım için de olsa bir topluluğu kütle

Ek-8-9: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİYASİ VE İKTİSADİ ARŞİVİ

- 10 -

halinde imhaya kalkışabilmek, kadınları, ihtiyarları, hastaları yurtdışına göçürme beklere varınca kadar çocukları soğuk kanlı öldürülebilmek canavar ruhlu bile olsalar adı katillerin eseri olmasın. Bu soğuk kanlı katiller ister üniformalı Kıbrıslı Yunan polisi, ister Yunan birliğinin subayı veya askeri, isterse üniformasız polis yardımcısı olsunlar çocuklukta itibaren bu maksatla yetiştirilmiş olmasalar o insanı döndürün cinayetleri işleyemezlerdi. Bu Yunan güvenlik kuvveti mensuplarının ruhları (alesi, okulu, kilisesi el ele çalışmak suretiyle) dikkatle şehrilenmiş olmasa vahşette bu başarıya erişilemezdi.

Yunan Politikasının Anadolu İçin Son Mesajlığı :

İşte bu guarsuzca saldırgan Yunan politikasının kurmasında ve ısrarla tabiki sayesinde Kıbrıs'da, 19'uncu yüzyılın ortasındaki 40 bin kişilik Yunanca konuşan azınlık Yunan göçleriyle yşe yıl içinde on katına çıkıvermişti. (Bak: Encyclopedia Americana, 1893, Vol. 4, page 94). Yunanistan'ın kendi nüfus artış tempusu on yılda yüzde onduru 1951 Sayımı sonucu 7.632.801 1961 Sayımı sonucu 8.357.526 Demek ki, Yunanlar Kıbrıs'da aravatanlarında olduğundan dört kat daha hızlı çoğalmışlardır. Tabii, Yunan plânının bu çoğalmak elde etmek safhasında İngiliz Stübuçe İdaresinin maddî ve manevî desteği büyük olmuştur. Yunanların gönlünü kasamak için Rualarla ypaggelediği yarışmanın yşkânlığı ile böylece Kıbrıs'ı çalın Yunan kalabalığının avucuna teslim eden İngiliz'ler sonradan pişman oldular; ama iş işten geçmişti, artık. Yunanistan Rus ve Yunan kuşatması altında ki Türkiye'nin açık kalabilmiş son deniz ulaştırma yolunu kesen Kıbrıs adasına ol koyma hakkını ilân etmişti, bile. Yine Atina'dan gönderilen gerillacı subayların idaresinde bir terör organizasyonu kurulur. İdare ebeaf düşman Türk'lerin elinde değildir, akeine Rualar kadar kuvvetli Yunan dostu İngilizlerin elindedir. Fakat plânı başından beri desteklediği halde, madem ki dönem İngiliz tam meyve alınacağı sırada bu müzakereyi yapmayı; onlar da dersini almışlardır. Onlar da Ortodoks Yunan Kilisesinin ve Avrupa Büyük Devletlerinin ortak eseri olan modern Yunan milliyetçiliğinin ölçü tanınmaz asiyetlerini bizzat

Ek-8-10: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİYASİ VE İKTİSADİ ARŞİVİ

- 11 -

tadmalıdır. Açıkça ilân olunan İngiliz askeri, sivil kahraman Yunan'lar tarafından arkadan vurularak yok edilir. Hükümet temsilcileri, binaları bombalanır. Hükümet görevlisi Kıbrıslılar, Türk veya Yunan olsun, haindirler, terör yaratmak için insafsızca yok edilirler.

Yunan ve Rus genel kurmayları gayet iyi bilirler ki Kıbrıs ile Türkiye'nin kuşatılması tamamlandıktan sonra bir komünist aşığına karşı Türkiye üzerinde başarılı bir savunma savaşı verebilmek Batı Dünyası için çok güçtür. Amerika'nın Türkiye uğruna nükleer bir savaşı göze alabileceği kadar fedakâr olacağını düşünmek ise abestir. İşte o zaman 1948'de U.S.A. Kara Ordusu Genel Kurmay Başkanı Omar N. Bradley'in " Türkiye Batı Dünyası savunma hattının dışındadır" beyanı gerçek anlamını kazanacaktır. Türk Ordusu'nun da Avrupa Türkiye'ni ve ülkenin kalbi ve göz beğeli İstanbul'u savunabilmesi hemen hemen imkânsızdır.

Ö z u m a n o t u s m i l y o n T ü r k d o s t u m u y a n l a ş s e g m e n i n v e y a e r t e k k e d o s t l u k g ö s t e r m i ş o l m a n n c e z a s a n n ı g e ç e k e c t i r . Y a d a T ü r k i y e b u k a b u s u g ö r m e d e n d a l a n ı ş d o s t l u k u y k u s u n d a n u y a n ı v e r e c e c t i r .

Yabancı Gazetilerle Christmas Haftasındaki Yunan Kuşatması :

Makarios'un başkentinde yabancı gazetecilere ölmü tehdidi il yasadikilen Türk kesimine, İngiliz birlikleri geldikten sonra bile girebilen gazetecilerin sayısı çok değildir. İşte, Kıbrıs Yunan hükümet başları tarafından dikkatle plânlandığı ve insanlıktan usak milliyetçi (üniformalı veya üniformasız) haydutlara tabikine geçildiği artık kendileri tarafından da remen "asi Türklerin ezilmesi" adı ile açıklanan kütle katliamının adı "Christmas" hikâyesidir :

1. The Daily Express of December 28, 1963, reported by Rene Mac Cell and Daniel Mc Geachie)
2. (The London Daily Telegraph of January 14, 1964) The Question of Cyprus, Annex 18
3. (Christian Science Monitor of March 5, 1964) Kıbrıs'da Yunan

Ek-8-11: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİYASİ VE İKTİSADİ ARŞİVİ

- 12 -

ki tilama yüzünden tarlasını, evini, hergeyini bırakarak Başkent-i: Türk kesimine ezilgen Türklerin sayısını ilân eden Kızılcbaç başkanının demecini vermektedir : "Sir Patrick Bonison, Chairman of the British Red Cross and St John Relief Commission of Cyprus said that 16,000 Turks are listed as refugees."

Hür Dünya Basınına Hayret Verici Tutumu :

Hür dünya basını genel olarak inanılmayacak kadar kuvvetli bir basının etkisi altında imişçesine Kıbrıs haberlerini yvarlak sloganlar ve yvarlak rakamların gisi olarak yayınlamakta ısrar etmiştir. Bu şekil bakımından tarafsızlık meyli gibi görünmekte ise de aslında inanılmayacak cinayetleri işlemekte olan tarafın korkuk surette tutulması demektir. Halk zaten 20'inci Yüzyılın ikinci yarısında ve hele başlarında dini bir l derin bulunduğu bir topluluğun görevli emniyet kuvvetlerince böylelerine cinayetler işlendiğine kolay kolay inanamak istemeyecektir. Buna rağmen basının, (dini takvânın veya dış politika görüşmelerinin en uygun günlerini kollayarak Türklerin kendilerini savunma imkânlarının en zayıf olduğu köyleri seçerek, askeri yâğınklar yaparak, buldozer tanklarını uzaklardan o noktaya getirerek, barış kuvvetlerinin gelebileceği yolları barikatlar ile keserek muhasaraya bağladıktan sonra) bir Türk kişiyi yok etmek üzere yapılan yeni bir Yunan taarruzunu "Yunan Kıbrıslılar ile Türk Kıbrıslılar arasında gene çarpışma başladı" sloganı ile verisi ve çarpışma sonucunda köyün halkından 10 sivil Türk, saldıran Yunanlardan bir görevli ölmüşse "bünkü kanlı çarpışmada gene 11 Kıbrıslı öldü" diye bildirisi elbette yalan yayın değildir, fakat insellik, adalet ve innaif duygularına karşı işlenmiş ve hala işlenmekte olan cinayetlerdir. Türkleri (Anayasa ile tanıdığı veto haklarını kullanarak Yunan emellerine engel oldu diye) kütle halinde imha etmeye kararlı olduğunu Dünya'ya açıklamak ve istediği anda imhaya başlamak, istediği anda durmak ihtiyacı olan inanılmaz cür'eti Kıbrıs hükümetinin Yunan parçası nereden temin etmektedir? Bu cesareti Makarios'a ne E. spef'in notaları, ne kahraman

Ek-8-12: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİYASİ VE İKTİSADİ ARŞİVİ

- 13 -

Yunan ordusunun verdiği gözdağları, ne Evk'lerden, Mısır'dan, Yunanistan'dan yağış olan havanlar, busukalar, sakineli tüfekler ne kendi eserleri buldozer tanklar, ne de (45 yıl önce dünya savaşı galpleri tarafından işgal altına alınmış, orduları dsızılmış müdafaalessiz Türkiye'ye yönelmiş meşhur Yunan taarruzunu Ankara emirlerinden Atatürk'le birlikte çevirip panik halinde denize sürdükten sonra askerlikten ayrılarak barış masasına oturan) 41 yıldır Türkiye'yi barış içinde yaşatan bir numaralı Türk Devlet adamı Başbakan İnönü'nün sonus iyi niyeti ve tükenmek bilmiyen sabrı vermektedir. Bu inanılmaz kanlı cür'eti meşru Yunan Çeçileri asil, Batı Basınına sağlanmış olduğu bu deşapetli desteklenmektedir.

Batı basınına bu tutumudur ki, Makarios'un cür'etini her gün biraz daha arttırmasına ve çirkin Yunan politik emelleri uğruna, Türkün 900 yıllık ana yurdu Anadolu'nun bir adasında yasa-makta olan mütevası Türk halkının Dünya'nın gösleri önünde (Anayasının, Birleşmiş Milletlerin ve Garantör Devletlerin kuvvetlerinin güllük himayesi altında) insafsızcasına kütledilmesine imkân vermiş ve vermektedir. 30 Milyon Türkün yanı başında üç aydır oynanmasına izin verilen ve hergeyiyle müellifinin Yunanistan olduğuna şüphe bırakmayan bu trajedi Türk Ulusunu uyandırmıştır. Türk Hükümetlerinin başarılı telkinleriyle Türk - Yunan dostluğuna kandırılmış genç kuşaklar artık (100 yıldır her farasatta, çoğmluk kasamak için sivil Türkleri canavara öldürmüş olan) Yunanlıların hala o aşğılık düşman Yunan olduğunu öğrenmiştir. Batı basınına bu tutumdur ki, etkisi altında kalan ve kalıyca da mecur olan Hükümetlerini enerjik davranmaktan alı-koyuştur. Böylece Birleşmiş Milletleri (Anayasası gereğince iki ayrı topluluğun ayrı ayrı verdiği reylerle kurulmuş) bir Hükümetin Yunan parçasını meşru kabul etmeye kadar sürüklemiştir. Hatta, bu topluluklardan birisi tarafından seçilmiş Başkanın öbür topluluğun kütle halinde imha etmek için bu Birleşmiş Milletlerden yardım istemesi tabii hale gelmiştir. Aslında Makarios'un korkuk çekilde sıahlandırılması 30.000 kişilik meşru çet ordusunun Türkleri imha ederken Birleşmiş Milletler

Ek-8-13: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 14 -

(rûsumun yardımına ihtiyacı olduğunu düşünmek abestir. Makarios'un halletmeye çalıştığı mesele, (kündürlüleri basit silahlarla da olsa ölüncüye kadar savunmaya azimli) Türklerin bir Yunan atığı karşısında en az saatler süreceğ dayanamazı sırasında Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin yetişip ateş kestirmek için müdahale edip etmemesi meselesi bile değildir; ancak böyle bir müdahale karşısında mağru Yunan çete kuvvetleri aldırılmaz mukaddes hak bildikleri "asi halkı yok etme işine" devam edince Birleşmiş Milletler Kuvvetlerinin de İngiliz kuvvetlerinin üç üyün her faciası da tekrar etmiş oldukları gibi) ateş hakkını kullanmadan seyirci kalmalarını sağlamak meselesidir.

Batı Basını'nın, inanılmayacak şekilde soğuk kanlı ve cansavarca tarafsız eden taraf ile, dört yanından sarılmış köyünde "bu kocak Dünya insanlık hepten ölmeye ya, belki bir yardama gelen bulur" diyerek son bir ümit, havan toplarının salın ateşi altında dua ederek beklenen anası, karısı, çocukları için çekinmeden gözünde kabhe kurmuşlara karşı gereken erklerini yaptığı çarpışmaları "Yunanlarla Türkler gene çarpışmaya başladı" diye (insanı donduran bir kayıtsızlıkla) yayınlayabilmesi nasıl izah olunsun? Niçin Batı Basını halklarında, bu inanılmaz cinayetleri işleyen tarafın aleyhinde bir hava emesini önlemek istemektedir? Değilsen, bu Basın masal, kütle halinde insanları yok etmeyi basit bir politik strateji hamlesi kabul edebilecek mesalsiz bir topluluğun haris emellerinin hizmetindeki bir oyuncak durumuna düşebilecektir. Sebepleri şöyle toparlayabiliriz:

- (1) Yunanlar hangi melekete geçmiş olsaydı emetin korkunç milliyetçiliklerini de birlikte götürmüşlerdir. Ayrıca, kurdukları cemiyetler ve Kiliseleri sayesinde bağlarını korurlar. Ancak aralarında evlenirler. Açık açık, Yunanistan Kıbrıs'ın bütün Dünya Yunanlarının Kıbrıs'ın bütün insanlarıdır. Böylece o ülkede Yunan emelleri için çalışan kalabalık bir ajan grubu ortaya çıkmıştır.
- (2) Gazetelerin bu konudaki tutumuna hakim olabilmek için lider mevkileri ele geçirmeye lüzum bile yoktur. Sorumlular elbette görevlendirme yaparken sorumlularının bilgi ve ilgilerini

Ek-8-14: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 15 -

gözünde bulunduracaktır. Böylelikle Atina, Kıbrıs ve Yunan emelleriyle ilgili bütün yerlerdeki, (bunların başında İstanbul gelirse), muhabirler Yunan veya Yunan asıllı oluversenler Haber ajansı ve gazetelerin bu bölgelerle ilgili bölümleri Yunan asıllı milliyetçilerin idaresinde olacaktır. Artık gazetelerin, dergilerin, radyoların ve televizyonların ilgili yayınlarının Yunan emellerinin emrinde çalışmaması mümkün müdür? (3) Üstelik, insan akıl ve vicdanın kabul edemeyeceği derecede dehşet ve hayret verici olayların halkımıza intikalini önlemek öyle kolaydır ki. Gerçekten, inanılmaz cinayetleri işleyen insanlarımız en büyük desteği iste bu "inanılmaz" sıfatından almaktadırlar. Basın soruşturularının da halkımızın kendisi gibi inanılmaz olaylara inanabilmesi çok güç olduğundan, gizli kanallardan çıkan gerçek haberlere ve gaytanın etkilerinin ayaklarına dolanması yüzünden ortaya çıkan bütün açık işaretlere, delillere rağmen basit insanın sinisi ve plânlı gayretleriyle Basının gerçek sorumlularını, dolayısıyla da halkımızı uyutması mümkün olmaktadır.

Bu arada (yüzyıllardır temis dini inançları istisnasız etmede hünerini her fırsatta ispat etmiş olan) Yunan millî politikasının Hıristiyan Batı Dünyasında yani bir heşşiler zihniyeti uyandırmaya çabasında olduğu da gözlenemez. Politik emelleri uğruna halk kütüphanelerini imha etmek için "Christmas" haftasını seçecek kadar dinisiz, köylülerin ortasında büyücek binaların içinde ve arasında yaşan kuruntulardan korunmaya çalışan kadın, çocuk, ihtiyaç bütün halkı havan topları ateşleriyle imha edecek kadar kararlı ve üst eğitilmiş mağru çete kuvvetlerine (Başkan Makarios'un adına benzeterek) "Mukaddes Tuğay" adını verecek kadar dindar bu kütle imdi bir Fankalya hareketi hasırlanmaktadır. Başta bütün gerçek Hıristiyanlar olmak üzere Bütün Dünya'nın, (cansavarlıklarına yanlış yerde destek armaya kalkışın) bu Allah'sız politikacıların yüceltme hak ettikleri şamarı indirilmekte biraz yavaş davranmış olmasınlar ağır günah ve sorumluluğuna, sadece Basına yüklemek belki haksızlık olacaktır.

Ek-8-15: Kıbrıs Raporu

Türkiye'nin Tutumu :

Batı Dünyası halkı Kıbrıs trajedisinin iyidüsünü öğrenmekten alıkonulmuş, olayları yakından izleyen anavatan Türklerin ve Türk Hükümetinin göstermiş ve göstermekte olduğu büyük ilgiyi anlamakta da bizim güçlüğümüzden dolayıdır. Kıbrıs Hükümetinin Türk yarısına katılan kurşunundaki haklı acele yardım dileğine, Türkiye önce, Ada'ya İngiliz Barış Kuvvetlerinin gönderilmesini sağlamak suretiyle karşılımıştır. Durumun gittikçe kötüleşmesine, her gün biraz daha saldırganlığı arttıran Yunan polis ve çetelerinin karşısında İngiliz Barış Kuvvetlerinin bir şey beceremeyişine rağmen Türkiye hakkı olan müdahaleyi geciktirmek yolu ile milletler arası bir çözümler tercih ettiğini göstermiştir. Ada'daki Türk Birliği de soydaşlarına reva görülen tecavüzlere bütün deşşetine rağmen ağırbaşlılığı elden bırakmamış, sadece sessiz duruşu ile tuttuğu bölgede bir çete tecavüzü yapılmazına inkâr vermiştir. Bu son derece sabırlı (ve hatta Kıbrıslı Türklerin Anayasa ve Üçüncü anlaşma gereğince garanti altında olan can ve mal emniyetini savunmakta sadakatsizlikle bile suçlandırılabilen derecede sabırlı) Türkiye, Rus ve Yunan basını ile Batı Basınındaki beyninci kol yazarları tarafından saldırganlıkla itham edilmiş istemmiştir.

Halbuki Batı Dünyasının ve dolayısıyla dünya barışının gelişmesi ve çetin kalesi genç Türkiye Cumhuriyetinin barış prensiplerine bağlılığını inkâr kalkışmak çağımızın politik tarihinde önde pek zavallı bir teşebbüstür. Kırk yıl önce Birinci Dünya Savaşının başarılı Lloyd George Liberal Parti Hükümetinin haris Yunan emelleri hesabına giriştiği savışı davranışlarını Lozan'da mahkûm ederek barışı kazanan Türkiye'yi o zaman İngiliz halkı da Dünya ile birlikte alkışlamıştı. Lozan görüşmelerindeki Türk delegesi İsmet İnönü'yu barışçı Türkiye'nin başında 41 yıldır Dünya Halkı yakından izlemiş ve izlemektedir. Ne Hitlerin Kore'ye kadar uzanan Türkiye İmparatorluğu vaatleri, ne takip eden savaş tehditleri, ne de (Batı Dünyası henüz balayı havası ile uyurken) 1945 de Stalin'in vermiş olduğu iltisamlar bu barışa inanmış, cesur Türkiye'yi yolumdan çevirmeyi başarabil-

Ek-8-16: Kıbrıs Raporu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 17 -

İşte bu barış sever Türkiye'dir ki, 2700 yıldan beri Anadolu'ya hâkim olmuş devletlerin içinde (Anadolu ile Dünya arasındaki serbest deniz ulaştırma yolu tek başına tutan bu Anadolu adası) Kıbrıs'ın üzerindeki hakimiyet hakkından feragat eden ilk devlet olmuştur. Yalnız, Türkiye'nin Anadolu'nun güvenliğini teminat altına almadan bu feragati yapmış olduğunu düşünmek zordur. Gerçekten Türkiye, (plânlı güç yolu ile Adada çoğunluğu ele geçirmiş bulunan) Yunanların plânlı feryatlarını kesmek için Kıbrıs'da yaşayan halka Anadolu'da yaşayan halktan ayrı olarak verilecek bir selfdeterminasyon hakkını, ancak bu hakkın Ada Türkleriyle, Adanın Yunanca konuşan halkı tarafından ayrı ayrı kullanılması şartıyla kabul etmiştir. Böylece Anadolu'nun geleceği Kıbrıs'da yaşayan yarımadar bin Türkin sağlama varlığının teminatı altına girmiş oluyordu. Böylece Kıbrıs'ın haris Yunan politikasının emrinde Türkiye'nin dört yanındaki Rus ve Yunan kupaşmasını kenetlenmek amacıyla kullanılmak imkânına bir set getirmiş oluyordu. (Son trajedi sırasında Kıbrıslı Türk ailelerinin soğuk kanlı, vahşi Yunan saldırganlarına öylesine insafsızca hedef tutulmasının asıl sebebi işte budur.) Fakat Türkiye Yunan c'ir'etkârlığı, Batı Basınındaki Yunan beşinci kolunun kudreti, Amerika'nın Türk dostluğunun mahiyeti ve bir kütle katliama karşısında Dünya'nın göstermesi gereken tepki hakkında yaptığı tahminlerde aldandı. Bütün bunlara rağmen sonuna kadar sabretmekle Türkiye, (Kıbrıs'da Türk köylülerinin plânlı olarak nasıl birer ikişer kahramana yok edildiğini seyredip duran) Dünya'ya namert ve saldırganın kim olduğunu açıkça gösterdi.

Türk Boyunca Anadolu ve Kıbrıs :

Kıbrıs Anadolu Yarımadasının en büyük adasıdır, Yarımadanın güney illerinin bir parçası ve ileri karakolu durumundadır. Kıbrıs Anadolu ile Dünya arasındaki serbest deniz ulaştırma yolunu tek başına tutar. İşte bunun içindir ki bütün tarih boyunca Anadolu'ya hâkim olan ulus arkasından Kıbrıs'a da sahip olmak sorumluluğunu duymuştur. Gerçekten, Kıbrıs'ın çağımızdan 27 yıl geriye uzanan siyasi tarihini dikkatle tarayalım; Döğre dışı

Ek-8-17: Kıbrıs Raporu

BEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

- 18 -

olağan üstü kuvvetlerin etkidiği 13, 14 ve 15 inci Yüzyılları kaplayan devre bir yana Kıbrıs'ın kaderinin Anadolu'nunkinden ayrılmadığını görürüz. İlk iki yüzyıllık Fenike ve ikinci yarısında ona katılan Yunan site idarelerinden sonra, M.Ö.6'inci Yüzyıldan itibaren Kıbrıs sırasıyla, Anadolu'ya hakim olan İran, Makedonya (İskender), Roma, Doğu Roma, Arap ve gene Doğu Roma (Bizans) İmparatorluklarına bağlanmıştır. Hatta öyle ki, 7, 8 ve 9'uncu Yüzyıllar boyunca süren Anadolu hâkimiyeti üzerindeki Arap - Bizans çekişmesi tıpa top Kıbrıs üzerinde de kendini göstermiştir. Ancak, 11'inci Yüzyılda Anadolu Türk hâkimiyetine girer girmez, din istismarcısı Bizans'ın politik tahrikleriyle başlayan Haçlı Seferleri Bölgenin kuvvet dengesini alt üst etmiştir. Bu yüzden Anadolu'daki taze Türk hâkimiyeti sarsılmış ve 1700 yıldır ilk olarak Kıbrıs Anadolu'dan ayrılmıştır. Böylece Kıbrıs'da Anadolu'ya dayanmayan bir idare kurulmuştur; Haçlı Seferleriyle doğan bu Frank (Lusignan Kırallığı Kıbrıs'da kendi umduğundan bile uzun yaşamıştır. Çünkü, Haçlı Seferlerinden sonra da bu defa Doğu'dan gelen kuvvetler (Cengiz ve Timur akınları) Anadolu Türk hâkimiyetinin tamamlanmasını ~~geciktirmeye~~ devam etmiştir. 15'inci Yüzyıl böylece biterken Venedik veraset yoluyla Kıbrıs'a el koymuştur. Nihayet 16'inci Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun tüm hâkimi olduğunu Dünya'ya ilân eden kuvvet, (50 bin şehit vererek de olsa) 1571'de Tarihin değişmez prensibi gereğince Kıbrıs'ın da hakimi olmuştur.

030	01			64	394	29
-----	----	--	--	----	-----	----

17

Kurumsal Yönetim İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: Panel Veri Analizi *

The Effect of Corporate Governance Principles on Financial Performance: A Panel Data Analysis

Hakan TUFAN **, İlhan EGE***

ÖZ

Çalışmada, kurumsal yönetim ilkeleri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamı ise Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (BİST XKURY) 2009-2016 yılları arasında devamlı yer alan firmalar olarak belirlenmiştir. Çalışma çerçevesinde kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Firma performansını açıklamada sıklıkla kullanılan, firmanın varlıklarıyla ne kadar kâr sağlayabildiğini gösteren aktif kârlılık oranı (AKO) bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Ayrıca finansal performansı etkilediği düşünülen finansal kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü de kontrol değişkenleri olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda kurumsal yönetim notunun finansal performansı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Finansal Performans, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

In this study, it was aimed to reveal the relationship between corporate governance principles and financial performance through panel data analysis and the scope of the study has been determined as the companies that are continuously taking place in the Istanbul Stock Exchange Corporate Governance Index (BİST XKURY) between 2009-2016. Shareholders who are considered as corporate governance principles in the framework of the study, public disclosure and transparency, stakeholders and board of directors are determined as independent variables. The Return on Assets (ROA) which is often used to describe firm performance, shows how much profit the company can make with its assets as dependent variables. In addition, the financial leverage ratio which is thought to affect the financial performance and firm size are included in the study as the control variables. As a result of the study, it was determined that the corporate governance rating positively affected the financial performance.

Keywords: Corporate Governance, Financial Performance, Panel Data Analysis

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalında “Kurumsal Yönetim İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde Yer Alan Firmalar Üzerine Bir Uygulama ” adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak yapılmıştır.

** Misafir Öğretim Elemanı, Mersin Üniversitesi, Erdemli Uygulamalı İşletmecilik Y.O., Mersin-Türkiye, hakantufan@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2625-2789

*** Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Mersin-Türkiye, ilhaneg@mersin.edu.tr, ORCID : 0000-0002-5765-1926

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle birlikte şirketlerin şeffaflaşması, sağlıklı gözetim ve denetim mekanizmaları oluşturmalarına olan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyaç da kurumsal yönetim anlayışına ve kurumsal yönetim ilkelerine olan ihtiyacı artırmıştır (Sayın ve Ege, 2006: 592). Finans piyasalarının küreselleşmesi neticesinde ortaya çıkan küresel krizlerin sebeplerinden biri olan, firmaların etkili bir kurumsal yönetime sahip olmama sorunu, dünya kamuoyunda ilgiyi artırmış ve bunun sonucunda da kurumsal yönetim, uluslararası alanda önemini oldukça arttırmıştır (Clarke, 2011: 4). Örneğin 1997 yılında başlayan Güney Doğu Asya krizinden sonra, Asya ülkelerinde, iyi kurumsal yönetime ilgi artmıştır. Bu nedenle bu bölgedeki ülkelerde, başta yönetim kurulları ile ilgili olmak üzere kurumsal yönetim ile ilgili birçok yeni düzenleme yapılmıştır (Ege ve Yılmaz, 2005: 90).

Diğer yandan finansal piyasalardaki bilgi düzeyinin eşit olmaması ya da başka bir deyişle birinin diğeri hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, bilgiye erişim zorluğu olması gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan asimetrik bilgi, aynı zamanda ters seçim ve ahlaki tehlikeye neden olmakta; kişi ve finansal piyasaların etkin çalışmasını engellemektedir. Ahlaki tehlike taraflardan birinin sözleşme düzenlendikten sonra diğere fazla maliyet yüklemesi riskidir. Ticarete konu olan malların ortalama değerlerinden uzaklaşması ters seçim sorununu ortaya çıkarmaktadır (Ege ve Ege, 2017: 18-19). Firma hakkında bilgilerin kamuoyuyla sürekli olarak paylaşılması kurumsal yönetimin ilkelerinden biri olduğundan, bu hususun önemini daha da arttırmaktadır (Aktan, 2013: 169). Ekonomik birim içerisinde önemli bir fonksiyon olan firmaların dayanıklı olması, ülkelerin finansal krizlere karşı daha dayanıklı olmasına da katkı sağlayacaktır. Bu dayanıklılık aynı zamanda ülke imajını arttırırken sermayenin yurt içinde kalmasına da olanak sağlayacaktır.

Çalışmada, Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ve toplam kurumsal yönetim notu ile firmaların finansal performansları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Önceki çalışmalarda çoğunlukla toplam kurumsal yönetim notu ile finansal performans arasındaki ilişkiler sıklıkla incelenmiş; ancak kurumsal yönetim ilkelerinin her birinin ayrı ayrı finansal performans arasında ilişkisini ele alan çalışmalara pek yer verilmemiştir. Bu çalışma, bahsedilen hususlar bağlamında literatüre genişlik kazandıracaktır. Bu kapsamda, çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde önce kurumsal yönetim ilkeleri kısaca açıklanmış, sonra kurumsal yönetimin finansal performansına etkisine ilişkin yapılan önceki çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak da çalışmanın uygulama kısmına geçilmiştir.

2. KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİ

Kurumsal yönetim çalışmaları, gelişmiş ülkelerde 1970'li yıllarda finansal krizlerle başlamış, dünyada kurumsal yönetim ile ilgili yüzlerce düzenleme yapılmıştır. OECD tarafından hazırlanan "Millstein Raporu" (Corporate Governance; Improving Competitiveness and Access to Capital in Global Markets) ve daha sonra hazırlanan "OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri" yapılan en önemli düzenlemeler olmuştur (Ege, 2005: 243). Türkiye'de ise kurumsal yönetim alanında, TUSİAD, Aralık 2002'de "Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi" adlı kuralları yayımlanmıştır. Gönüllülük esasına dayalı bu kurallar on beş ana maddeden oluşmuştur ve yönetim kurulunun yapısı, sorumluluğu ve işleyişi ile ilgili konulara yer verilmiştir (Ege, 2004: 145). SPK'nın Temmuz 2003'te yayımlanan tebliğinde yer alan kurumsal yönetim ilkeleri 4 bölümden oluşmaktadır. Bunlar pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ilkeleridir (SPK, 2014).

2.1. Pay Sahipleri İlkesi

Pay sahipleri ilkesinde, paydaşların farklı nitelikteki çıkarları arasında dengenin sağlanması amaçlanmaktadır. Pay sahipleri ilkesi, paydaşların süresi içerisinde ve şeffaf bir biçimde firma ile ilgili mali ve mali olmayan bir takım bilgileri elde etmesi, genel kurullara katılabilmesi, oy kullanması, firmanın kârlarından pay alması, firma yapısındaki önemli değişikliklere ilişkin kararlara katılmasını sağlamıştır (Karamustafa, Varıcı ve Er, 2009: 102-103).

2.2. Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık İlkesi

Vishwanath ve Kaufmann (1999) şeffaflığı “ekonomik, sosyal ve siyasi bilgilerin zamanında ve güvenilir olarak akışının artırılması” olarak tanımlamışlardır. Bu ilke doğrultusunda firma faaliyetlerinin tüm paydaşlarını ilgilendiren kısımları kamuoyu ile paylaşılmaktadır.

2.3. Menfaat Sahipleri İlkesi

Bu ilkede, firma faaliyetleri ile uygulama sonuçlarının birlikte açıklanması istenmektedir. Yönetim ile hissedarlar arasında çıkar çatışmasını engellemek ana amaçlardan bir tanesidir. Buna göre, firma yönetimin almış olduğu kararları pay sahipleri sorgulayabilir ve buna yönelik düzenlemelerin yapılması isteyebilir (Doğan, 2007: 53-54).

2.4. Yönetim Kurulu İlkesi

Firma yönetimi ile hissedarların çıkar çatışmaları yaşamasını engellemek için yönetim kurulunun görev ve sorumluluklarının net bir şekilde düzenlenmesi, paydaşlarla olan ilişkilerin önceden belirlenmiş kurallara bağlanması gerekmektedir (Millstein, 1998: 22). Yönetim kurulu, hissedarlar adına denetim işlerini yürütürken temsil teorisinde bahsedilen çıkar çatışmalarını minimize eder.

3. KURUMSAL YÖNETİMİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİNE İLİŞKİN YAPILAN ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Kang ve Shivdasani (1995), çalışmalarında Japonya Menkul Kıymetler Borsası'nda finansal faaliyet dışındaki 270 firmanın verilerini kullanarak, kurumsal yönetim uygulama düzeyi ile finansal performans arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlar ve kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performansı pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır.

Black, Jang ve Kim (2003), çalışmalarında Kore Menkul Kıymetler Borsası tarafından 2001 yılının ilk çeyreğinde yapılan anket verilerinden faydalanarak kurumsal yönetim endeksi oluşturmuşlardır. Yapılan regresyon analizinde, kurumsal yönetim endeksinde ortaya çıkan 10 puanlık bir artışın, Tobin Q değerinde %5, piyasa değeri/defter değeri oranında ise %14'lük bir artış sağlayacağı tespit edilmiştir.

Gompers, Ishii, ve Metrick (2003), çalışmalarında ABD'de faaliyet gösteren 1500 firmanın ele geçirmelere (takeover) karşı aldığı önlemlere istinaden 24 kurumsal yönetim ilkesi belirlemiş ve bu ilkeler üzerinden kurumsal yönetim endeksi oluşturmuştur. Kurumsal yönetimin firma performansına ve piyasa değerine etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, kurumsal yönetim endeksi düşük firmalardan, kurumsal yönetim kalitesi yüksek firmalara yönelen yatırımcıların yılda %8,5 oranında daha fazla getiri elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Guest (2009), çalışmasında İngiltere'deki 2.746 halka açık işletmenin 1981-2002 yılları arasındaki verilerini kullanmıştır. Yapılan panel veri regresyon analizinde yönetim kurulu büyüklüğünün firma performansını negatif etkilediği ortaya çıkmıştır. Çalışma, yönetim kurulunun büyümesinin etkili bir iletişimi zorlaştırdığı ve bu durumun karar alma mekanizmasına olumsuz etkileri olabileceği sonucunu ortaya koymuştur.

Ege, Topaloğlu ve Özyamanoğlu (2013), çalışmalarında, BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde 2009 ile 2011 yılları arasında faaliyet gösteren banka ve sigorta şirketleri dışında 18 firmanın, kurumsal yönetim ilkelerini uygulamalarının bu işletmelerin finansal performansları ile eş yönlü hareket edip etmediğini, birbirini etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, firmaların TOPSİS yöntemine göre finansal performans sıralamasının ve kurumsal yönetim uyum notlarına göre sıralamasının eş yönlü hareket etmediği, yani birbirini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Rose (2016) çalışmasında, Nasdaq Kopenhag Borsası'nda işlem gören 155 firmanın kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecesinin finansal performans ile ilişkisini incelemiştir. Kurumsal yönetim ile ilgili 71 tavsiyeyi gerçekleştiren ve gerçekleştirilmeyen firmaların finansal performansları arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Bulgulara göre, kurumsal yönetim tavsiyelerini uygulayan firmaların, diğer firmalara göre finansal performansının daha olumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

Esendemirli ve Erdener Acar(2016), Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) firmalarının finansal performanslarını çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSİS yöntemi ile analiz etmiş ve kurumsal yönetim derecelendirme notları ile karşılaştırarak değerlendirmiştir. Sonuç olarak, firmaların finansal performansları ile kurumsal yönetim notlarının 2013 ve 2014 yıllarında aynı doğrultuda hareket ettikleri tespit edilmiştir.

Tükenmez, Gençyürek ve Karakelleoğlu (2017), çalışmalarında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde 2009-2014 yılları arasında aralıksız olarak yer alan mali sektör firmaları hariç toplam 15 firmanın verilerini kullanmış ve bu firmaların kurumsal yönetim ilkeleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Panel veri regresyon analizi sonucunda firmaların kamuyu aydınlatma ve şeffaflık puanları ile aktif kârlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak firma pay sahipleri ve menfaat sahipleri puanlarının, finansal performansı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu kısmında BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu, toplam kurumsal yönetim notu ile firmaların finansal performansları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

4.1. Çalışmanın Amacı

Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ve toplam kurumsal yönetim notu ile firmaların finansal performansları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu araştırmada, BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde 2009-2016 yılları arasında devamlı olarak yer alan firmaların kurumsal yönetim ilke notları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla 5 adet hipotez oluşturulmuştur.

H1= Pay sahipliği ilkesi ile AKO arasında bir ilişki vardır.

H2= Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesi ile AKO arasında bir ilişki vardır.

H3= Menfaat sahipleri ilkesi ile AKO arasında bir ilişki vardır.

H4= Yönetim Kurulu ilkesi ile AKO arasında bir ilişki vardır.

H5=Toplam Kurumsal Yönetim notu ile AKO arasında bir ilişki vardır.

4.2. Veri ve Yöntem

Çalışmanın araştırma evrenini, BİST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (BİST XKURY) 2009-2016 yılları arasında devamlı olarak yer alan 18 firmanın kurumsal yönetim

ve finansal performansına ilişkin veriler, kurumsal yönetim ilkeleri derecelendirme raporları ve finansal tablolar oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin belirlenmesinde Kang ve Shivdasani (1995); Black, Jang ve Kim (2003); Gompers, Ishii, ve Metrick (2003); Durnev ve Kim (2005); Guest (2009); Ege, Topaloğlu ve Özyamanoğlu (2013); Rose (2016); Tükenmez, Gençyürek ve Karakelleoğlu (2017) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan firmaların finansal performans ve kurumsal yönetim ilkeleri ve kontrol değişkenlerine ilişkin ikincil veriler, Borsa İstanbul'a ait www.borsaistanbul.com, Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği'ne ait www.tkyd.org/tr ve Kamu Aydınlatma Platformu'na ait www.kap.org.tr/ internet sitelerinin veri tabanlarından elde edilmiştir.

Çalışmada, Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (BİST XKURY) 2009-2016 yılları arasında devamlı yer alan firmaların, kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ilkelerine ait yetkili derecelendirme kuruluşları tarafından verilen notları bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Analize girecek gerek bağımlı değişken, gerekse bağımsız değişkenlerin farklı birimlerde olması nedeniyle bu değişkenlerin anlamlı bir şekilde yorumlanabilmesi için bağımsız değişkenin doğal logaritması alınmıştır. Araştırmamıza konu olan firmaların listesi ise Tablo 1'de yer almaktadır.

Çalışmanın bağımlı değişkeni ise finansal çalışma performansını açıklamada sıklıkla kullanılan, firmanın varlıklarıyla ne kadar kâr sağlayabildiğini gösteren aktif kârlılık oranı (AKO) olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmanın bağımlı değişkeni konumunda olan finansal performansı etkilediği düşünülen finansal kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü de kontrol değişkenleri olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Firmaların kurumsal yönetim ilkeleri ile firmaların finansal performansları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması doğrultusunda, çalışmada, *Eviews 9* istatistik programları kullanılarak panel regresyon veri analiz yöntemi gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik veya istatistiksel analizler incelendiğinde, ekonomik ilişkilerin araştırıldığı analizlerin zaman serisi, yatay kesit verileri ya da ikisinin karması olan panel veri analizi temel alınarak yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1 BİST XKURY Endeksi'nde 2009-2016 yılları arasında yer alan firmalar

1	Vestel Elektronik Sanayi	10	Coca-Cola İçecek A.Ş.
2	Tofaş Türk Otomobil	11	Arçelik A.Ş.
3	Türk Traktör ve Ziraat	12	Tav Havalimanları Holding A.Ş.
4	Hürriyet Gazetecilik ve	13	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.
5	Tüpraş-Türkiye Petrol	14	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.
6	Otokar Otomotiv ve	15	Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
7	Anadolu Efes Biracılık ve	16	İş Finansal Kiralama A.Ş.
8	Yapı ve Kredi Bankası	17	Türk Telekomünikasyon A.Ş.
9	Şekerbank T.A.Ş.	18	Türk Prysmian Kablo ve Sistemleri A.Ş.

Çalışmadaki bağımlı değişken, bağımsız değişken ve kontrol değişkenlerine ait sembollere ve hesaplama şekline Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2 Değişkenler Tablosu

DEĞİŞKENLER		HESAPLAMA ŞEKLİ	SEMBOL
Bağımlı Değişken	Aktif Kârlılık Oranı	Net Kâr/ Toplam Varlık	AKO
Kontrol Değişkenler	Finansal Kaldıraç	Net Kâr/ Toplam Varlık	FIKD
	Firma Büyüklüğü	Toplam Varlıkların	BUY
Bağımsız Değişkenler	Toplam Kurumsal Yönetim Notu		TKYN
	Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık İlkesi Notu		KAS
	Menfaat Sahipleri İlkesi Notu		MS
	Pay Sahipleri İlkesi Notu		PS
	Yönetim Kurumlu İlkesi Notu		YK

Çalışmada kullanılan değişkenleri ve hesaplama şekillerini açıkladıktan sonra, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri değerler hesaplanmıştır. Bu değerler, Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3 Tanımlayıcı İstatistikler

	AKO	BUY	FIKD	KAS	MS	PS	YK	TKYN
Ortalama	0,04298	22,33407	0,67407	92,30958	94,03417	87,84882	82,61125	88,97903
Medyan	0,03155	22,67839	0,69082	92,54500	94,82500	87,89500	87,10000	90,37000
Maksimum	0,20322	26,25594	0,89897	99,47000	99,51000	97,79000	97,82000	95,77000
Minimum	-0,18040	17,43422	0,15858	78,67000	83,17000	74,00000	60,86000	77,58000
Std. Sap.	0,06115	1,66161	0,15759	3,92921	3,80165	5,20318	10,23668	4,35963
Çarpıklık	0,05540	-0,54411	-0,54551	-0,55944	-0,85936	-0,11409	-0,62649	-0,44715
Basıklık	4,66083	3,77699	2,96296	3,26419	3,38236	2,19844	1,97241	2,10880
Jarq.-Bera	16,62391	10,72786	7,15036	7,93037	18,60142	4,16731	15,75533	9,56406
J-B Olasılık	0,00024	0,00468	0,02801	0,01896	0,00009	0,12447	0,00037	0,00837
Gözlem	144	144	144	144	144	144	144	144

Firma performansı göstergesi olarak çalışmaya bağımlı değişken olarak dâhil edilen aktif kârlılık oranına ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, analiz dönemi itibariyle AKO değerleri ortalamasının aktif kârlılık oranının %4 olduğu görülmüş; firmaların aktif kârlılığının yüksek oranlarda olmadığı; ayrıca 0,06 standart sapma değeriyle yıllar itibariyle önemli bir değişkenlik göstermediği tespit edilmiştir.

Çalışmanın kontrol değişkenlerinden biri olan ve toplam varlıkların logaritması ile elde edilen firma büyüklüğü (BUY) ortalamasının 22,33 ile yüksek bir oranda olduğu, ayrıca standart sapma değerinin ise 1,66 olması itibariyle ilgili değişkende yıllar itibariyle birtakım farklılıklar gösterdiği düşünülmektedir. Çalışmanın diğer kontrol değişkenlerinden biri olan varlıkların ne kadarının yabancı kaynakla finanse edildiğini gösteren finansal kaldıraç (FIKD) değeri ortalamasının 0,67 olması ise yabancı bir kaynaktan faydalandığını göstermektedir. Bu durum çoğu zaman borç verenler açısından riskli bir pozisyon olarak görülmektedir. Ayrıca FIKD değeri maksimum 0,89, minimum 0,15 olarak gerçekleşmiş ve firmalar arasında sermaye yapısında önemli farklılıklar olduğunu göstermiştir. Standart sapma değerinin 0,15 olması ise ilgili değişkende yıllar itibariyle farklılıklar olmadığını göstermektedir.

Toplam kurumsal yönetim derecelendirme notunun belirlenmesinde kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri, pay sahipleri ve yönetim kurulu ilkeleri ayrı ayrı

değerlendirilir. Bu ilkelerden belirlenen notların ağırlıkları hesaplanarak toplam kurumsal yönetim notu elde edilir. Kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu 10 üzerinden en az 7 ve her bir ana başlık için 6,5 olan firmalar endekse girebilmektedir. Kurumsal yönetim ilkeleri olan kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesinin %25, menfaat sahipleri ilkesinin %15, pay sahipleri ilkesinin %25, yönetim kurulu ilkesinin %35 ağırlık oranları alınarak toplam kurumsal yönetim derecelendirmede notu hesaplanır (SPK, 2014).

Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden menfaat sahipleri (MS) ilkesi kurumsal yönetim ilkeleri içerisinde 94,03 ile en yüksek orandır. Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık (KAS) ilkesi kurumsal yönetim ilkeleri içerisinde 92,30 ortalama ile en yüksek ikinci oran olarak görünmektedir. Kurumsal yönetim notu ağırlığını %35 oranıyla en çok etkileyen yönetim kurulu (YK) ilkesi 82,62 ile diğer ilkelere göre daha düşük çıkmıştır. Bu durum toplam kurumsal yönetim notunu düşürmektedir. YK oranının maksimum 97,82, minimum 60,86 olması firmalar arasında çok büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan pay sahipleri (PS) ilkesi, kurumsal yönetim ilkeleri içerisinde 87,84 ortalama ile en düşük oran olarak görülmektedir. Kurumsal yönetim oluşturulmasında en büyük etmenlerden bir tanesinin hissedar haklarının korunması olduğu düşünüldüğünde firmaların bu yönde diğer ilkelere göre daha az başarılı olduğu söylenebilir. Ayrıca yönetim kurulu ilkesinde standart sapma değerinin 10,23 olması, ilgili ilkede yıllar itibarıyla çok önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Özellikle 2014 yılı öncesinde %25 olan ağırlığın %35'e çıkartılmasına bakılarak firmaların bu ilkeye daha çok önem verdiğini söylemek mümkündür. Çalışmanın son bağımsız değişkeni olan toplam kurumsal yönetim notu, diğer dört ilkenin uyum notlarının ağırlıklarından elde edilmektedir. Bu anlamda kurumsal yönetim endeksinde esas alınan puandır. Toplam kurumsal yönetim notunun 88,97 olması ve endekse giriş notunun asgari 70 olmasının oldukça iyi olduğu söylenebilir.

4.3. Model

Kurumsal yönetim ilkeleri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi sınamak için kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$ROA_{it} = \beta_0 + \beta_1 TKYN_{it} + \beta_2 KAS_{it} + \beta_3 MS_{it} + \beta_4 PS_{it} + \beta_5 YK_{it} + \beta_6 BUY_{it} + \beta_7 FIKD_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

4.4. Çoklu Doğrusal Bağlantının Araştırılması

Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığına ilişkin olarak, Spearman korelasyon analizi gerçekleştirilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4 Spearman Korelasyon Analizi

Korelasyon T-İstatistik Olasılık	TKYN	KAS	MS	PS	YK	BUY	FIKD
TKYN	1,00000						
KAS	0,65314	1,00000					
	10,27815	-----					
	0,00000	-----					
MS	0,46806	0,23726	1,00000				
	6,31160	2,91033	-----				
	0,00000	0,00420	-----				
PS	0,69853	0,22240	0,17633	1,00000			
	11,63241	2,71826	2,13460	-----			
	0,00000	0,00740	0,03450	-----			

Tablo 4.'ün devamı

Korelasyon T-İstatistik Olasılık	TKYN	KAS	MS	PS	YK	BUY	FIKD
YK	0,88627	0,50111	0,35862	0,54062	1,00000		
	22,80239	6,90033	4,57798	7,65778	-----		
	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	-----		
BUY	0,39376	0,42033	0,18341	0,23904	0,32916	1,00000	
	5,10451	5,52016	2,22332	2,93351	4,15380	-----	
	0,00000	0,00000	0,02780	0,00390	0,00010	-----	
FIKD	0,20251	0,02644	0,14536	0,21946	0,18151	0,40394	1,00000
	2,46427	0,31520	1,75075	2,68049	2,19946	5,26187	-----
	0,01490	0,75310	0,08210	0,00820	0,02950	0,00000	-----

Tablo 4'te panel veri analizine göre, öncelikle bağımsız değişkenlerin birbiri arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunun olup olmadığına yönelik korelasyon katsayıları incelenmiştir. Literatürde sıkça kullanılan Spearman korelasyon analizine göre, +1 ile -1 arasında değer alan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının sıfıra yakınlığı arttıkça modelin güvenilirliği de artacaktır. Bağımsız değişkenlerin birbiriyle güçlü bir bağlantı kurmasına multicollinearity adı verilmektedir. $R > 90$ ve üzeri olması durumunda, bir ya da fazla değişkenin analize dâhil edilmemesi tavsiye edilen durumlardan bir tanesidir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 35). Analiz neticesinde değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa rastlanılmadığı, tüm değerlerin %90 altında kaldığı, YK ve TKYN ilişkisinin 0,886274 ile en yüksek oranda olduğu, dolayısıyla analizde kullanılan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.5. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Panelde birimler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı, panel ve değişken temelinde ayrı ayrı incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı analiz sonuçları, Tablo 5'te ve Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 5 Panel Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD Testleri	İstatistik	Olasılık Değeri
CD (Pesaran, <2004)	1,124	0,131

H₀: Kesitler arasında bağımlılık yoktur

H₁: Kesitler arasında bağımlılık vardır.

Yatay kesit bağımlılığı, modelde yer alan birimler olan firmaların birbirileri arasında ilişki olması durumudur. Yatay kesit bağımlılığı, birbiri tarafından etkilenen fakat gözlenemeyen farklı sebepler ile meydana gelmektedir. Modelde yatay kesit bağımlılığının olması ve göz ardı edilmesi birçok soruna yol açmaktadır (Breusch- Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Buna bağlı olarak yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı panel ve değişken bazında test edilmiştir. Tablo 5'te YKB değişkeninin olasılık değerinin 0,05'ten büyük çıktığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada 18 firmaya ait 8 yıllık toplam 144 gözlem değeri kullanılmış; çalışmada N boyutu T boyutundan büyük olduğu için Pesaran CD (2004) test sonuçları dikkate alınmıştır. Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan H₀ hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Dolayısıyla paneli oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu değildir.

Tablo 6 Değişken Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	CD	
	İstat.	Olasılık D.
AKO	-1,477	0,070
TKYN	0,506	0,306
KAS	-0,100	0,460
MS	-0,114	0,455
PS	-0,699	0,242
YK	-0,192	0,424
BUY	2,894	0,002
FIKD	0,292	0,385

Gecikme sayısı (p_i), çalışmanın zaman boyutu dikkate alınarak 1 olarak belirlenmiştir.

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Çalışmada, yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu için Pesaran CD (2004) test sonuçları yatay kesit bağımlılığı açısından ele alınmıştır. Analiz sonucunda BUY değişkenlerinin olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğundan H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani BUY değişkeni için durağanlık sınavında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılacaktır. Diğer tüm değişkenlerin olasılık değerleri 0,05'ten büyük olduğundan yatay kesit bağımlılığı yoktur.

4.6. Parametlerde Homojenliğin/Heterojenliğin Test Edilmesi

Panel veri analizinde, seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olmayan değişkenler için hangi birim kök analizinin kullanılacağı homojenlik testi sonucunda belirlenmektedir. Homojenite test sonuçları Tablo 7'de ve Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 7 Panel Bazında Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Test Sonuçları

Değişken	Delta_tilde	Olasılık Değeri	Düzeltilmiş	Olasılık
α (Sabit Terim)	-1,914	0,972	-	1,000
β TKYN	0,670	0,252	0,847	0,198
β KAS	0,708	0,239	0,896	0,185
β MS	1,769	0,038	2,502	0,006
β PS	0,750	0,227	1,224	0,110
β YK	0,369	0,356	0,739	0,230
β BUY	-0,462	0,678	-1,308	0,905
β FIKD	-0,860	0,805	-	1,000

Homojenlik, panel bazında ve her bir değişken için ayrı ayrı yapılabilmektedir. Panel bazında yapılan homojenlik sınavı, açıklayıcı değişkenler haricinde kalan sabit terimlerin yani α 'nın ve her bir değişkenin eğim katsayısının yani β 'sının (bağımlı değişkene etkisi) homojen ya da heterojen olup olmadığını tespit etmektedir. Homojenlik sınavı için Pesaran ve Yamagata (2008) delta testlerinden faydalanılmaktadır. Sabit terim ve her bir değişkenin eğim katsayılarının homojenliğine ilişkin yapılan delta testi sonucuna göre, MS değişkeni haricinde sabit terimin ve eğim katsayılarının olasılık değerlerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu belirlendiği için sabit terimin ve eğim katsayılarının homojen olduğunu

savunan sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Yani sabit terimin ve MS değişkeni hariç her bir değişkenin eğim katsayılarının homojen olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8 Değişken Bazında Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Test Sonuçları

Değişken	Delta_tilde	Olasılık Değeri	Düzeltilmiş	Olasılık
AKO	0,560	0,288	0,708	0,239
TKYN	0,269	0,394	0,340	0,367
KAS	1,425	0,077	1,802	0,036
MS	0,200	0,421	0,253	0,400
PS	0,872	0,192	1,103	0,135
YK	-2,241	0,987	-2,835	0,998
FIKD	0,973	0,165	1,230	0,109
BUY	1,527	0,063	1,932	0,027

H0: Homojenlik vardır.

H1: Homojenlik yoktur.

Değişken bazında gerçekleştirilen homojenite test sonuçları incelendiğinde, KAS değişkeninin olasılık değerlerinin kritik değer olan 0,05'ten küçük olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir deyişle bu değişkenlerin, heterojen yapıda olduğu tespit edilmiştir. KAS değişkeni dışında geriye kalan tüm değişkenlerin (AKO, TKYN, MS, PS, YK, FIKD ve BUY) değişkenlerinin olasılık değerleri ise kritik değer olan 0.05'ten yüksektir ve sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle bu değişkenler homojendir.

4.7. Panel Birim Kök Testleri

Değişken bazında yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda, yatay kesit bağımlılığının tespit edildiği BUY değişkeninin durağanlık sınamaları için ikinci nesil birim kök test olan Hadri-Kurozumi (2012) testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9 Hadri ve Kurozumi Panel-KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Levels	Sabit		Maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve her bir yatay kesit için optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.
	İstatistik	p-değeri	
BUY			ZA_spc: Uzun dönem varyansın Sul et.al (2005) yöntemiyle hesaplandığı panel genişletilmiş KPSS testi
ZA_spc	-2,4243	0,9923	ZA_la: Uzun dönem varyansın Choi (1993) ve Toda & Yamamoto (1995) yöntemiyle hesaplandığı panel genişletilmiş KPSS testi.
ZA_la	-0,3601	0,6406	

H0: Birim kök yoktur.

H1: Birim kök vardır.

Hadri-Kurozumi (2012) testi, zaman serisi analizindeki KPSS testinin, yatay kesit bağımlılığını dikkate alacak şekilde panel veri analizine uyarlanmış halidir. KPSS testinin boş hipotez ve alternatifi yer değiştirmektedir. Testin iddia ettiği sıfır hipotezi, birinci nesil birim kök testlerinin tersine, seride birim kök olmadığını, bir başka deyişle, durağan olmadığını iddia etmektedir (Hadri ve Kurozumi, 2012: 31-32). Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre, BUY değişkeni durağandır.

Yatay kesit bağımlılığının olmadığı, bağımlılığın homojen yapıda olduğu belirlenen AKO, KURN, MS, PS, YK ve FIKD değişkenlerinin homojen yapıda olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre birinci nesil birim kök testlerinden olan ve homojenik yapıya sahip olan Levin, Lin ve Chu (2002) testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10 LLC Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Değişken	İsta.	p-değer		Değişken	İsta.	p-değeri
	Sabit	AKO	-6,911		0,000	Sabit + Trend	AKO
KURN		-6,870	0,000	KURN	-8,076		0,000
MS		-16,037	0,000	MS	-19,029		0,000
PS		-2,968	0,001	PS	-10,681		0,000
YK		-6,469	0,000	YK	-7,612		0,000
FIKD		-4,298	0,000	FIKD	-6,946		0,000

Not 1: LLC testinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken “Kernel” tahmincisi olarak Barlett yöntemi kullanılmış ve bant genişliği “bandwith” Newey-West yöntemine göre seçilmiştir. LLC tesinde, maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Not 2: ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.***,** ve * sıfır hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 10’daki sonuçlar incelendiğinde, AKO, KURN, MS, PS, YK ve FIKD değişkenlerine ilişkin serilerin sabit ve sabit+trend’de durağan oldukları, yani $I(0)$ oldukları tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı ancak yapılan homojenite testi neticesinde heterojen yapıda olduğu belirlenen AKO ve KAS değişkenleri için durağanlık sınaması, LLC (2002), Fisher ADF ve Fisher PP ile gerçekleştirilmiştir Fisher ADF test sonuçları Tablo 11’de, Fisher PP test sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 11 Fisher ADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Değişken	İsta.	p-değer		Değişken	İsta.	p-değer
	Sabit	ÖSKO	55,440		0,020	Sabit + Trend	ÖSKO
KAS		61,144	0,010	KAS	67,914		0,001

ADF testinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken “Kernel” tahmincisi olarak Barlett yöntemi kullanılmış ve bant genişliği (bandwith) Newey-West yöntemine göre seçilmiştir. ADF testinde, maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. ***,** ve * sıfır hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

H_0 : Birim kök vardır.

H1: Birim kök yoktur.

Tablo 12 Fisher PP Panel Birim Kök Test Sonuçları

Sabit	Değişken	İsta.	p-değer	Sabit + Trend	Değişken	İsta.	p-değer
	ÖSKO	63,798	0,002		ÖSKO	100,939	0,000
	KAS	105,216	0,000		KAS	111,650	0,000

PP testinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken “Kernel” tahmincisi olarak Barlett yöntemi kullanılmış ve bant genişliği (bandwith) Newey-West yöntemine göre seçilmiştir. ADF testinde, maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.
***, ** ve * sıfır hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

H0: Birim kök vardır.

H1: Birim kök yoktur

Ekonometrik modellerde değişkenlerin birbiri arasındaki ilişkinin istatistiksel olguya dair anlamlı sonuçlar vermesi için analizdeki serinin durağan olması gerekmektedir (Gujarati, 2003: 748). Bu çalışmada tüm serilerin durağanlık testleri, gözlem sayısının yetersiz olması nedeniyle Fisher ADF ve Fisher PP birim kök testleri ile araştırılmıştır. Değişkenlerin ikisinde de sabitli ve sabitli/trendli modelde, “Birim kök vardır.” sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle tüm serilerin durağan I(0) oldukları tespit edilmiştir.

4.8. Panel Veri Modellerinin Tahmini

Kurumsal yönetim ilkelerinin finansal performansa etkisini tespit edebilmek için sabit etkiler modeli, rassal etkiler modeli ve havuzlanmış modellerden hangisinin kullanılacağına F testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri ile karar verilmiştir. Bu testlere ilişkin analiz sonuçları Tablo 13’te gösterilmektedir.

Tablo 13 Tahmin Modeli Belirleme Analiz Sonuçları

Test	İsta.	p-değeri	Hipotez	Karar
F-grup fixed	7.037684	0.000000	H ₀ : Kesit etkisi varken zaman	RED
F-zaman fixed	2.373009	0.026731	H ₀ : Zaman etkisi varken kesit	RED
F-iki yönlü fixed	5.686514	0.000000	H ₀ : Kesit ve zaman etkisi yoktur.	RED
LM-grup random	44.55280	2.48E-11	H ₀ : Kesit etkisi varken zaman	RED
LM-zaman random	1.306799	0.252975	H ₀ : Zaman etkisi varken kesit	REDDEDİLEMEZ
LM- iki	45.85960	1.10E-10	H ₀ : Kesit ve zaman etkisi yoktur.	RED
Honda-	6.674789	1.24E-11	H ₀ : Kesit etkisi varken zaman	RED
Honda-	-	0.873513	H ₀ : Zaman etkisi varken kesit	REDDEDİLEMEZ
Honda-iki	3.911457	4.59E-05	H ₀ : Kesit ve zaman etkisi yoktur.	RED
Hausman	19.95865	0.005660		

Modelde tahminlerin sabit etkiler modeli ile mi yoksa havuzlanmış modelle mi tespit edilebileceğinin belirlenmesi için F testi sonuçları esas alınmaktadır. Tablo 13’teki F testi

sonuçları incelendiğinde, olasılık değerinin kritik değer altında olduğu belirlenmiş ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla modelin sabit etkiler modeli ile tahmin edilmesi daha doğru olacağı görülmüştür. Ayrıca grup ve zaman etkilerinin varlığına ilişkin test istatistikleri değerlendirildiğinde, tahmin edilecek modelde zaman etkisinin ve kesit etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tahmin modeli için havuzlanmış model ile rassal etkiler modeli arasındaki iki seçenek değerlendirildiğinde hangisinin daha etkin olduğunu tespit etmek amacıyla Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, her iki test için de olasılık değeri kritik değer üstünde olduğu için havuzlanmış modelin rassal etkiler modeline göre daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Ancak F testi sonuçlarına göre sabit etkiler modeli ile havuzlanmış modelden hangisinin tercih edilmesi gerektiği sorusuna, sabit etkiler modeli cevap olmuştur. Grup ve zaman etkilerinin varlığına ilişkin test istatistikleri sonucuna göre tahmin edilecek modelde zaman etkisinin olduğu, buna karşın kesit etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada, rassal etkiler modelinin mi yoksa sabit etkiler modelinin mi geçerli olduğuna karar vermek için Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Hausman testi, modelin spesifikasyonun tespit edilmesi için yapılmaktadır. Hausman, testinde sıfır hipotezi açıklayıcı değişkenler ve birim etki arasında korelasyonun olmadığını, alternatif hipotezin ise açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon olması yönünde olduğunu söylemektedir. Hausman test istatistiklerinin sonucunda kritik değer altında bir olasılık değeri olduğundan, rassal etkiler modelini kullanmak yerine, sabit etkiler modelini ele almanın daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

4.9. Değişen Varyans ve Otokorelasyonun Test Edilmesi Tahmin Sonuçları

Panel veri analizinde tutarlı ve doğru tahminleme modelini gerçekleştirebilmek için serilerde otokorelasyon testinin ve değişen varyans probleminin varlığına ilişkin testin yapılması gereklidir. Değişen varyans, sabit varyans varsayımının geçerli olmaması; hata terimlerinin varyansların tüm kesitler için farklı olması ve kovaryansların sıfıra eşit olmaması anlamına gelmektedir. Otokorelasyon varsayımında ise birim değerlerinin bağımsız olmaması, bunların birbirini etkilemesine ve sonuçlarda sapmalar ve tutarsızlıklar olmasına yol açabilmektedir. Çalışmada, değişen varyans varsayımı, Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity LM testi ile incelenirken; otokorelasyon varsayımı ise Baltagi ve Li (1991) testleri ile incelenmiştir. Sabit etkiler modeli için değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14 Sabit Etkiler Modeli için Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans		
Breusch-Pagan-Godfrey LMh_fixed	80,81002	0,000000
H ₀ : Değişen Varyans yoktur.		
Otokorelasyon		
Baltagi ve Li (1991) LMp-stat	0,140969	0,707320
H ₀ : Otokorelasyon yoktur.		

Sabit etkiler modeli esas alınarak hesaplanmış değişen varyans ve otokorelasyon değerleri incelendiğinde, Breusch-Pagan-Godfrey LM olasılık değerinin, 0.05 kritik değerinden küçük olduğu görülmüş ve modelde, değişen varyans problemi olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon testine ilişkin sonuç incelendiğinde ise Baltagi ve Li (1991) testi

olasılık değerinin kritik değerin üstünde olduğu ve otokorelasyon sorunu bulunmadığı tespit edilmiştir.

4.10. Tahmin Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada tahmin edilecek olan modelde hata terimlerinin birbirini izleyen değerlerinin bağımsız olduğu, ancak hata terimlerin varyansların sabit olmadığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, modelde otokorelasyon sorunun olmadığı ancak değişen varyans sorunun olduğu tespit edilmiştir. Gujarati, zaman verilerinde ve genellikle kesit verilerin kullanıldığı modellerde değişen varyans probleminin oluşabileceğini ifade etmektedir (Gujarati, 2012: 369). Buna bağlı olarak değişen varyans problemini ortadan kaldırmak için White'ın yatay kesit kovaryans katsayısı yöntemi uygulanabilir. Ayrıca modelde varyans ve/veya otokorelasyon sorunlarından birinin bulunması halinde, tahmin edilmiş genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminin (EGLS) veya uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler (FGSL) yönteminin kullanılması, daha doğru sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayacaktır (Baum, 2006: 159). Bu doğrultuda sabit etkiler modeli esas alınarak oluşturulan modelde, değişen varyans problemine karşı White'ın yatay kesit kovaryans katsayısı yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 15 Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: AKO

Yöntem: Panel Least Squares

Dönem: 2009 2016

Zaman Boyutu Gözlem Sayısı (T): 8

Yatay Kesit Gözlem Sayısı (N): 18

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-Statistic	Prob.
TKYN	0.383355	0,171674	2,233040	0,0275
KAS	-0,267634	0,177330	-1,509243	0,1341
MS	0,145998	0,212958	0,685571	0,4944
PS	0,038458	0,144639	0,265887	0,7908
YK	-0,165615	0,040952	-4,044138	0,0001
BUY	0,053863	0,014532	3,706492	0,0003
FIKD	0,053126	0,054410	0,976409	0,3310
C	-1,810764	1,494618	-1,211523	0,2282
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
Period fixed (dummy variables)				
R-squared	0,643964	Mean dependent var	0,042983	
Adjusted R-squared	0,545418	S.D. dependent var	0,061158	
S.E. of regression	0,041234	Akaike info criterion	-3,345963	
Sum squared resid	0,190430	Schwarz criterion	-2,686005	
Log likelihood	272,9094	Hannan-Quinn criter.	-3,077793	
F-statistic	6,534676	Durbin-Watson stat	1,780768	
Prob(F-statistic)	0,000000			

Tablo 15'teki analiz sonuçları incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistik olasılık değerinin %99 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Modelin açıklayıcı değişkenlerinin, bağımlı değişken konumunda olan aktif kârlılık oranının %64,39'unu (R2) açıkladığı görülmüştür. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında bu oran oldukça yüksektir. Modelde, otokorelasyon varsayımı ise Baltagi ve Li (1991) testleri ile incelenmiş ve otokorelasyon sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Otekorelasyon sorununu Durbin-Watson istatistik değeriyle de değerlendirebilmek mümkündür. Durbin-Watson istatistiği 0 ile 4 arasında değerler alır. 2'ye yakın olan değerler, otokorelasyon yoktur anlamına gelir. Bu modelde, Durbin-Watson istatistik değeri 1,780768 çıkmıştır. Hata terimleri arasında ilişki yoktur, yani modelde otokorelasyon sorunu yoktur denilebilir.

Modelde toplam kurumsal yönetim notu, yönetim kurulu ilkesi ve firma büyüklüğü ile aktif kârlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Toplam kurumsal yönetim notunda %1'lik bir değişim olduğu, aktif kârlılık oranında ise yaklaşık olarak %38.33'lük artış olduğu görülmektedir. Bu durumda "H5=Toplam kurumsal yönetim notu ile AKO arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Çalışmada elde edilen kurumsal yönetim ile aktif kârlılık arasındaki ilişkiye dair bulgu, Kang ve Shivdasani (1995), Tsai ve Tung (2014), Acaravcı vd. (2015), Rose (2016) çalışmalarında elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir. Yönetim kurulu ilkesi notunda (YK) %1'lik bir değişimin aktif kârlılık oranı yaklaşık olarak %16.56 azalttığı görülmektedir. Guest'in (2009) çalışmasında, yönetim kurulu büyüklüğünün firma performansını negatif etkilediği ortaya çıkmıştır. Modelde diğer bir değişken olan firma büyüklüğünün, aktif kârlılık oranını pozitif etkilediği görülmektedir. Firma büyüklüğünde %1'lik bir değişimin aktif kârlılık oranını yaklaşık olarak %5 artırdığı görülmektedir. Modelde bağımsız değişken olan, aynı zamanda toplam kurumsal yönetimin belirlenmesinde ayrı ayrı hesaplamaya dâhil edilmekte olan kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesi (KAS), menfaat sahipleri ilkesi (MS) ve pay sahipleri ilkesi (PS) notları ile aktif kârlılık oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Firma içinde ve dışında tüm menfaat sahiplerinin haklarını orantılı bir şekilde koruyan, çıkar çatışmalarını asgariye indiren, firmaların yönetildiği ve denetlendiği bir sistem olan kurumsal yönetim, oldukça önemli bir husus haline gelmiştir. Literatürde kurumsal yönetim uygulamalarının artışı ile finansal performans arasında bir ilişki olup olmadığına dair birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların kurumsal yönetim ilkeleri olarak kabul edilen pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ve toplam kurumsal yönetim notu ile firmaların finansal performansları arasındaki ilişkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamı Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (BİST XKURY) 2009-2016 yılları arasında devamlı yer alan firmalar olarak belirlenmiştir. Toplam kurumsal yönetim notu ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma yapılmasına rağmen, özellikle Türkiye'de SPK Kurumsal Yönetim İlkeleri çerçevesinde bulunan pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ilkeleri ayrı ayrı değerlendirilmemiştir. Bu kapsamda, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, bu ilkelerin her biri bağımsız olarak ele alınmış ve firmaların performanslarına etkisi panel veri analizi metodu ile değerlendirilmiştir. Böylelikle konu, daha farklı ve daha geniş bir perspektifte ele alınmıştır.

Çalışmada, finansal performans göstergesi olan aktif kârlılık oranının bağımsız değişken olarak belirlendiği ve modelde elde edilen sonuçlar incelendiğinde, toplam kurumsal yönetim notu ile AKO değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsal yönetimin ana amaçlarından biri firma değerini maksimize etmektir. Kurumsal yönetimin işletmelerin verimliliğini artıran, işletmenin planladıkları hedeflere

ulaşmasını sağlayan bir yol olduğu düşünüldüğünde, ulaşılan sonuç literatürle uyumlu görülmektedir. Yönetim kurulu ilkesi notu ile aktif kârlılık oranı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Derecelendirme kuruluşları tarafından dört temel ilkeye dair notlar belirlenirken birçok faktör dâhil edilmektedir. Bu durumda, ilkeleri oluşturan faktörlerden bir ya da birden fazlası etkilemiş olabilir. Çalışma, yönetim kurulunun büyümesinin etkili bir iletişimi zorlaştırdığı ve karar alma mekanizmasına olumsuz etkileri olabileceği sonucunu ortaya koymuştur. Diğer bir taraftan, bağımsız üye oranının, finansal kaldıraç negatif yönde etkilemesi nedeniyle aktif kârlılık oranına olumsuz etkileri olabilir. Bununla birlikte, yönetim kurulunda pozitif yönlü sonuçlar hemen etkisini gösteremeyebilir. Ayrıca temsil maliyetleri teorisine göre vekil olarak bulunan yöneticinin kontrol edilmesi ve denetlenmesi ilave bir maliyet doğurmakta, bu durumda kârlılık oranı düşebilmektedir. Özellikle 2014 yılı öncesinde %25 olan ağırlığın %35'e çıkartılmasının yönetim kurulu ile finansal performansı negatif etkilemesi muhtemeldir. Modelde diğer bağımsız değişkenler olan KAS, MS, PS, FIKD değerleri ile AKO arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan, yönetim kurulu ilkesinin aktif kârlılık oranını negatif etkilemesi ve toplam kurumsal yönetim notunun aktif kârlılık oranına pozitif etkisinin olması ilkelerin ayrı ayrı değerlendirilmemesi gerektiğinin bir göstergesi olmuştur.

Bu çalışmada genel olarak kurumsal yönetim notunun finansal performansı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçların literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan yola çıkılarak kurumsal yönetim uygulamalarının sadece sermayesi halka açılmış firmalarda değil, tüm firmalarda uygulamasının işletme kârını maksimize etme amacına ulaşmakta önemli bir etken olduğu söylenebilir. Kurumsal yönetim, firmanın nasıl yönetilip denetleneceğine dair standartları geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bakımdan verimlik de aynı yönde artacaktır. Diğer bir taraftan, firmalara ait derecelendirmeyi ortaya koyan faktörlerin alt birleşenlere ayrılarak bağımsız olarak değerlendirilmesinin, ayrıca gözlemlenen yıl ve incelenen firma sayısının artırılmasının ileride yapılabilecek araştırmalar için faydalı olabileceği kanısındayız. Kurumsal yönetimin finansal performansa pozitif etkilerini kavrayan firmalar ve yatırımcıların Türkiye ekonomisinde pozitif etkiler yaratabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, G. S. (2003). Kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda yönetim kurulu işleyişinin Dünya ve Türkiye açısından incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, Ocak-Şubat, 34, 1-16.
- Aktan, C. C. (2013). Kurumsal şirket yönetimi. *Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Araştırmalar Serisi*, 5(1), 151-191.
- Baltagi, B. H., & Li, Q. (1991). A transformation that will circumvent the problem of autocorrelation in an error-component model. *Journal of Econometrics*, 48(3), 385-393.
- Black, B., Jang, H., ve Kim, W. (2006). Does corporate governance predict firms' market values? evidence from Korea. *Journal of Law, Economics, and Organization* 22, 366-413.
- Clarke, T. (2011). Corporate Governance Causes of The Global Financial Crisis W. Sun, J. Steward ve D.Pollard (Ed.), *Corporate Governance and the Global Financial Crisis* içinde (ss.1-21). Cambridge: Cambridge University Press.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Doğan, M. (2007). *Kurumsal yönetim*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Durnev, A., & Kim, E. H. (2005). To steal or not to steal: Firm attributes, legal environment, and valuation. *The Journal of finance*, 60 (3), 1461-1493.
- Ege İ. ve Ege Ö. (2017). *Sermaye piyasasında yatırımcının korunması ,6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanuna göre*. İstanbul: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınları.
- Ege, İ. (2004), Kurumsal yönetimin finans boyutu ve örnek olay incelemesi, *VIII Ulusal Finans Sempozyumu*, İstanbul Teknik Üniversitesi, 27-28 Ekim 2004, İstanbul.

- Ege, İ. (2005), KOBİ'lerde kurumsal yönetimin finansal açıdan öneminin sözlü tarih yöntemiyle analizi, *KOBİ'lerin Halka Açılması ve Sermaye Piyasaları Üzerindeki Etkileri Konulu Kongre Tebliğleri*, 231-264, Ankara: SPK.
- Ege, İ. ve Yılmaz A. (2005), Finansal krizler ve kurumsal yönetim ilişkisi: Türkiye ve dünya uygulamaları analizi, *4. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi "Kurumsal Yönetim"*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 80-95, 13-14 Mayıs 2005, Ankara.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E., ve Özyamanoğlu, M. (2013). Finansal performans ile kurumsal yönetim notları arasındaki ilişki: BİST üzerine bir uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(9), 100-117.
- Ertuna, B., ve Tükel, A. (2008). Şirketlerin kamuyu aydınlatma düzeyleri: ortaklık yapısı ve kurumsal yönetimin etkileri. *İMKB Dergisi*, 40 (10), 1-37.
- Esendemirli, E. ve Acar, E. (2016). Finansal performans ve kurumsal yönetim derecelendirme notları: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi 2013-2014 yılları karşılaştırması, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı, 625-671.
- Gompers, P., Ishii, J., ve Metrick, A. (2003). Corporate governance and equity prices. *The quarterly journal of economics*, 118(1), 107-156.
- Guest, P. M. (2009). The impact of board size on firm performance: evidence from the UK. *The European Journal of Finance*, 15(4), 385-404.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri*, (Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık,
- Güçlü, H. (2010). *Kurumsal yönetim uyum derecelendirmesi*. İstanbul: İMKB.
- Hadri, K., & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, 115 (1), 31-34
- Kang, J. K., ve Shivdasani, A. (1995). Firm performance, corporate governance, and top executive turnover in Japan. *Journal of financial economics*, 38 (1), 29-58.
- Karamustafa, O., Varıcı, İ., ve Er, B. (2009). Kurumsal yönetim ve firma performansı: İMKB kurumsal yönetim endeksi kapsamındaki firmalar üzerinde bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 100-119
- Millstein, I. M. (1998). Corporate governance: improving competitiveness and access to capital in global markets: a report to the OECD. *OECD Publishing*, 1-110.
- Rose, C. (2016). Firm performance and comply or explain disclosure in corporate governance. *European Management Journal*, 34(3), 202-222.
- Sayın, E. ve Ege İ. (2006), 1997 Asya finansal krizinden günümüze küreselleşme, kurumsal yönetim ve pazarlama etiği, *II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi*, ODTÜ, 587-593, 18-20 Ekim 2006, Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Yönetim Tebliği (2014). T.C. Resmi Gazete, 28871, 03 Ocak 2014.
- Tükenmez, N. M., Gençyürek, A. G., ve Karakelleoğlu, M. İ. (2017). Kurumsal yönetim derecelendirme notlarının şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1-18.
- Vishwanath, T., ve Kaufmann, D. (1999). Towards transparency in finance and governance. *EconWPA*, 1-30.

Borsa İstanbul Çimento Şirketlerinin Pay Getirilerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi

Investigation of the Factors that Impact Stock Returns of Borsa Istanbul Cement Companies

Ecem ÖZHAN*, Serkan KANDIR**

ÖZ

Çalışmada 2010: 2 - 2018: 12 döneminde BİST 100 ve Konut Fiyat Endeksi değişkenlerinin paylarının Borsa İstanbul'da işlem gören 15 çimento şirketinin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda BİST 100 endeksinin çimento şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Konut Fiyat Endeksi'nin çalışmaya konu olan şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi ise daha sınırlı kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, çimento sektörü, konut fiyat endeksi

ABSTRACT

In the study, we investigate the impact of BIST 100 and Housing Price Index variable on 15 cement companies whose shares are traded in Borsa Istanbul during the 2010: 2 - 2018: 12 period. Empirical findings suggest that BIST 100 index seems to be a significant factor for share stock returns of cement companies. The impact of the Housing Price Index on the share returns is rather limited.

Keywords: Borsa Istanbul, cement sector, housing price index

* Arş. Gör., Toros Üniversitesi, Erdemli Uygulamalı İşletmecilik Y.O., Mersin-Türkiye, ecemozhan8@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1528-9460

** Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, skandir@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7686-1099

1. GİRİŞ

Çimento sektörü, hammadde konusunda kendi kaynaklarından yararlanan ve iktisadi yapısı itibari ile homojen bir sektör olarak kabul edilmektedir. Avrupa’da ilk sıralarda, dünyada dördüncü sırada yer alan Türk çimento sektörü üreticiye önemli fırsatlar sunabilen ve yoğun bir rekabet avantajı sağlayan sektör haline gelmiştir (Hawand, 2017: 41-45).

Türk çimento sektörü önceki dönemlerde devlet tarafından yönetilen bir sektör olma niteliğindedir. Çimento fabrikaları, bölgesel kalkınma anlamında hammaddeye yakınlık, pazar yapısı, rekabet stratejileri gibi önemli etmenleri gözetmeksizin kurulmaktayken günümüzde bu fabrikaların büyük çoğunluğu özel sektör yönetimine geçmiştir (Kuru, 2008: 56-58).

Makroekonomik dalgalanmaların ve istikrarsızlıkların etkisinin görüldüğü sektörlerin başında gelen çimento sektörü, mevcut finansal krizlerden etkilenmekte ve çimentonun inşaat sektörünün ana girdilerinden biri olması nedeniyle, potansiyel dalgalanmalara direkt olarak maruz kalmaktadır (Ay, 2018: 47).

Çalışmada, BİST 100 ve Konut Fiyat Endeksi (KFE) değişkenlerinin, BİST’te işlem gören 15 çimento şirketinin pay getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Verileri eksik olduğundan Baştaş Başkent Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. analize dâhil edilmemiştir. KFE’nin çimento sektörü payları üzerindeki etkisini inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. LİTERATÜR

Çimento sektörünü konu alan çalışmalar çoğunlukla inşaat mühendisliğinin araştırma konusu olmakta, bu sebeple sosyal bilimlerde bu konuya fazla ağırlık verilmediği görülmektedir. Literatür, uluslararası çalışmalar ile Türkiye’yi konu alan çalışmalar olarak sınıflandırılmıştır.

2.1. Uluslararası Çalışmalar

Tushman ve Rosenkopf (1996), çalışmalarında şirketlerin organizasyonunda yapılan değişikliklerin şirketlerin performansına etkilerini araştırmışlardır. ABD çimento sektöründe yer alan şirketler üzerinde 1918-1986 yılları arasında yapılan çalışmada, CEO ve ona bağlı yönetici ekibinin şirket performansı ile yakından ilişkili olduğu belirlenmiştir. Müslümov (2005), çalışmasında çimento sektörünün özelleştirme sonrası performansını incelemiştir. Çalışmanın sonucunda özelleştirme sonrası istihdamda daralma ve finansal kaldıraç oranında artış olduğu belirlenmiştir. Cheema vd. (2013), çalışmalarında Pakistan çimento sektöründeki kurumsal yönetim ile firma finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada şirket performansı, öz kaynak kârlılığı, aktif kârlılığı ve hisse başına kazanç, borç/öz sermaye oranları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kurumsal yönetim ile şirket performansı arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Kumar vd. (2013), çalışmalarında Hindistan çimento sektörünün finansal kârlılığı ile kapasite kullanımı, faktör verimliliği, kâr oranı ve maliyet etkinliği açısından performans verimliliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda belirlenen faktörlerin Hindistan çimento sektörü üzerinde önemli olduğu bulunmuştur. Rizwan (2013), çalışmasında Karaçi Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem gören çimento şirketlerinin pay getirilerini kullanarak Pakistan borsası için Sermaye Varlık Fiyatlandırma Modelini (CAPM) uygulamıştır. Çalışma sonucunda CAPM’nin geçerli olmadığı belirlenmiştir. Hunjra vd. (2014), çalışmalarında 2002-2012 dönemleri için mikro ekonomik değişkenlerin çimento şirketlerinin performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda şirketin büyüklüğü, şirketin yaşı ve kaldırıcın, şirketlerin aktif kârlılığı (ROA) ve öz sermaye karlılığı (ROE) üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Alam vd. (2016), çalışmalarında Bangladeş piyasasında yer alan çimento şirketlerinin pay

fiyatlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada belirlenen faktörler; hisse başına kazanç (EPS), hisse başına net varlık değeri (NAVPS), fiyat kazancı (F/K), gayri safi yurtiçi üretim (GSYİH), tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve faiz oranı (IRS) olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda ilgili faktörlerin Bangladeş piyasasında işlem gören paylar üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Kamar (2017), çalışmasında öz sermaye kârlılığı (ROE) ve borç/öz kaynak oranının (DER) Endonezya Borsası'nda işlem gören çimento şirketlerinin pay fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde ROE, ilgili pay fiyatları üzerinde etkili bulunmuştur. Çalışmanın bir diğer sonucu ise DER'in pay fiyatları üzerinde anlamlı bulunmadığıdır. Hamawand (2017), çalışmasında Kerkük ilindeki bir çimento fabrikasında çalışanlar üzerinde anket uygulamıştır. Çalışma sonucunda pazarlama stratejileri ve rekabet avantajının müşteri memnuniyetine anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Imran (2017), çalışmasında 1999-2008 dönemi için makroekonomik değişkenler ile çimento sektöründe faaliyet gösteren firmaların pay getirileri arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Çalışmada yer alan makroekonomik faktörler; faiz oranı, enflasyon, döviz kuru olarak belirlenmiştir. Çalışmada uygulanan eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizi sonucunda makroekonomik değişkenler ile çimento sektörü getirileri arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Raikar (2018), çimento paylarının performanslarını çok kriterli karar tekniği kullanarak incelemiştir. Çalışmada analitik hiyerarşi süreci (AHP) tekniği ve yatırım değerlendirme oranları, kârlılık ile ilgili kriterler kullanılarak belirlenen çimento şirketleri sıralanmıştır. Maity vd. (2019), çalışmalarında makroekonomik faktörlerin Hindistan çimento sektörü üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada belirlenen makro faktörler; gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), enflasyon ve ihracat verileridir. Çalışma sonucunda ilgili faktörlerin Hindistan çimento sektörünün kârlılığı üzerinde önemli olduğunu bulunmuştur. Mohd ve Siddiqui (2020), çalışmalarında Pakistan'da makroekonomik faktörlerin firma performansı üzerindeki etkisini çalışma için belirlenen yedi sektöre odaklanarak yapmışlardır. Bu sektörler; şeker, tekstil, hazır giyim, otomotiv, gıda, seramik ve çimento sektörleri olarak belirlenmiştir. Makroekonomik faktörler ise; enflasyon oranı, reel efektif döviz kuru, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve işsizlik oranı olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda gıda ve çimento sektörünün aktif karlılığının döviz kuru ve DYY tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Bhayani (2020), çalışmasında 2001-2008 dönemi için Hindistan'da çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kârlılığını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Çalışma sonucunda şirket yaşı, faaliyet kâr oranı, faiz oranı ve enflasyon oranının ilgili şirketlerin kârlılığı üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

2.2. Türkiye'yi Konu Alan Çalışmalar

Dumanoglu (2010), çalışmasında İMKB'de işlem gören 15 adet çimento şirketinin finansal tablo verilerini kullanarak, şirketlerin mali performanslarını çok kriterli karar yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada oran analizi kullanılarak her şirket için ayrı raporlamalar gerçekleştirilmiştir. Araç (2014), çalışmasında çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin çalışanlarından ve müşterilerinden anket yöntemi ile veri toplamış ve analiz sonucunda çimento şirketi çalışanlarının yeşil pazarlama uygulamaları konusundaki farkındalığının daha yüksek olduğunu; müşterilerin büyük çoğunluğunun ise bu uygulamalar ile ilgili herhangi bir fikri olmadığını saptamıştır. Evin (2014), finansal oran analizini kullanarak belirlenen şirketlerin risk derecelerini araştırmıştır. Çalışmada, ilgili alanda yer alan İMKB şirketlerinin 2007-2011 yıllarına ilişkin faaliyet raporlarından yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda belirlenen çimento şirketlerinin 2007 ile 2011 yılları arasında işletme üst yönetimlerinin yaşanan krizin etkileriyle kararlar aldığı belirlenmiştir. Eraslan (2016), çalışmasında çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin mali verilerini kullanarak performanslarını incelemiştir. Panel veri analizi neticesinde kâr payı ödemelerinin, pay başına kârı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Koçyiğit (2016), BİST'te kayıtlı çimento şirketlerinin 2009-2013 dönemindeki etkinliklerini araştırmıştır. Analiz yöntemi olarak veri zarflama analizi kullanılmış ve analiz kapsamında seçilen şirketlerin finansal oranlarından yararlanılmıştır. Araştırma kapsamındaki çimento şirketlerinin çoğunun tam etkin olmadığı tespit edilmiştir. Ay (2018), çalışmasında sermaye yapısını belirleyen şirkete özgü faktörlerin araştırılması amacıyla BİST'te işlem gören 15 çimento şirketi ile 2010-2017 yılı dönemi aralığında çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda BİST çimento sektöründe borç dışı vergi kalkanının sermaye yapısını etkileyen en önemli değişken olduğu belirlenmiştir. Ayrıca BİST çimento sektörünün genel olarak finansman hiyerarşisi teorisine uygun davrandığı sonucuna varılmıştır. Baruti (2018), 2006-2015 dönemleri için BİST'te yer alan çimento şirketlerinin mali bilgileri ve şirketlere ait finansal raporları kullanarak şirketlerin finansal durumlarını yorumlamıştır. Çalışma sonucunda şirketlerin ortalama hisse başına kâr ve fiyat kazanç oranlarının özellikle 2010 yılından itibaren düştüğü belirlenmiştir. Gümüş (2018), mali performans ölçümünde uygulanan ekonomik katma değer yönteminin gelişimini ve uygulanabilirliğini araştırmıştır. Çalışmada BİST'te yer alan çimento şirketlerinin ekonomik katma değerleri hesaplanmıştır. Kandır ve Yücel (2018), çalışmalarında 1990-2014 döneminde BİST'te işlem gören çimento şirketlerinin performanslarını incelemişlerdir. Çalışmanın analizinde panel veri modeli uygulanmıştır. Çalışma sonucunda çimento sektöründe, sektörel rekabet düzeyi ile şirket performansı arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİLER

Çalışmanın örneklemini; ADANA, AFYON, AKCANSAN, ASLAN, BOLU, BSOKE, BTCİM, BUCİM, CİMSA, CEMENT, GOLTAS, KONYA, MARDİN, NUHCM, UNYEC olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan regresyon modelinde bağımlı değişken çimento pay getirileri; bağımsız değişkenler ise KFE ve BİST 100 endeksidir. Çalışmada kullanılan KFE değişkenine ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Reel Sektör İstatistikleri'nden; BİST 100 ve ilgili şirketlerin paylarına ait verilere ise Investing resmi adresinden ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan pay getirilerini hesaplama yöntemine aşağıda yer verilmiştir.

$$R_{i,t} = [(P_{i,t} - P_{i,t-1}) / P_{i,t-1}] \quad (1)$$

Burada;

$R_{i,t}$: i payının t dönemdeki getirisini,

$P_{i,t}$: i payının t dönemdeki fiyatını,

$P_{i,t-1}$: i payının t-1 dönemdeki fiyatıdır.

Pay getirilerini piyasa faktörüne bağlayan piyasa modeline aşağıda yer verilmiştir (Bodie, Kane ve Marcus, 2014: 259):

$$R_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{i,t}R_{m,t} + e_{i,t} \quad (2)$$

Burada;

$R_{i,t}$: İlgili menkul kıymetin t dönemdeki getirisi,

$\alpha_{i,t}$: Modelin sabit terimi,

$\beta_{i,t}$: İlgili menkul kıymetin t dönemdeki sistematik riski,

$R_{m,t}$: t dönemdeki piyasa (pazar) getirisi,

$e_{i,t}$: Hata terimidir.

2010:2-2018:12 dönemleri arasında BİST'te işlem gören çimento şirketlerinin pay getirilerini etkileyen faktörlerin araştırılmasına ilişkin oluşturulan regresyon modeline aşağıda yer verilmiştir:

$$R_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 BİST100_t + \beta_2 KFE_t + e_{i,t} \quad (3)$$

Burada;

$R_{i,t}$: İlgili payın t dönemindeki getirisi,

α_i : İlgili varlığın alfası,

β_1 : İlgili pay getirisinin BİST 100 endeksine olan duyarlılığı,

$BİST100_t$: BİST 100 endeksinin t dönemindeki getirisi,

β_2 : İlgili pay getirisinin KFE'ye olan duyarlılığı,

KFE_t : KFE'nin t dönemindeki getirisi,

$e_{i,t}$: Modelin hata terimidir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde BİST'te işlem gören petrol şirketlerinin pay getirileri ile KFE ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizlere ilk olarak çalışmada yer alan şirketlerin paylarına ait özet istatistikler ile başlanmıştır. İkinci aşamada açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı incelenmiştir. Üçüncü aşamada ilgili regresyon modellerinde oto korelasyon ve değişen varyans testi sonuçları yer almaktadır. Dördüncü aşamada ise regresyon analizi sonucu detaylı olarak incelenmiştir.

Tablo 1. Özet İstatistikler

	Maksimum	Minimum	Ortalama	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
ADANA	0,185185	0,227531	0,010173	0,058838	107
AFYON	2,411654	-0,558678	0,011325	0,300341	107
AKCANS	0,206235	-0,174950	0,007230	0,072476	107
ASLAN	1,804692	-0,507019	0,023390	0,228957	107
BOLU	0,265888	-0,184028	0,014543	0,081409	107
BSOKE	0,509410	-0,215517	0,008407	0,095864	107
BTCİM	0,240150	-0,617952	-0,006178	0,105862	107
BUCİM	0,255319	-0,126214	0,002292	0,060597	107
CİMSA	0,283804	-0,165556	0,008898	0,077630	107
CMEN	0,640827	-0,225962	0,006521	0,105416	107
GOLTAS	0,318057	-0,259976	0,001492	0,103836	107
KONYA	0,807791	-0,152614	0,014718	0,127465	107
MARDİN	0,179468	-0,150378	0,001976	0,057262	107
NUHCM	0,163557	-0,150868	0,001922	0,059004	107
UNYEC	0,227531	-0,192771	0,009237	0,066245	107

Tablo 1’de standart sapma verilerine bakıldığında ADANA’nın yaklaşık %5 ile diğer şirketlerin pay getirilerine oranla görece sapmasının daha az olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayısı

	BİST 100	KFE
BİST 100	1	-0,021
KFE	-0,021	1

Çoklu doğrusal bağlantıya zaman serilerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Değişkenler arasında bağlantının varlığı çoklu doğrusallık sorununu ortaya çıkarmaktadır (Ertek, 1996: 227). Tablo 2’de BİST 100 ve KFE arasındaki korelasyon katsayısı oldukça düşük bulunmuştur. Dolayısıyla BİST 100 ve KFE arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunmadığı tespit edilmiştir.

Hata terimleri arasında ilişki olması ardışık bağımlılık (oto korelasyon) olarak ifade edilir (Kayalıdere, 2012: 164). Tablo 4’te oto korelasyon varlığı Breusch-Godfrey (1978) LM testi ile ölçülmüştür.

Tablo 3. Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testinin Sonuçları

Gözlem	F-istatistik	Olasılık
ADANA	0,029196	0,8647
AFYON	2,593369	0,1104
AKCANS	2,633375	0,1077
ASLAN	0,021963	0,8825
BOLU	0,448265	0,5047
BSOKE	0,967628	0,3276
BTCİM	0,255285	0,6145
BUCİM	0,014288	0,9051
CİMSA	0,251820	0,6169
CMEN	0,249231	0,6187
GOLTAS	0,142203	0,7069
KONYA	0,027683	0,8682
MARDİN	0,043893	0,8345
NUHCM	0,502876	0,4799
UNYEC	2,744284	0,1007

Tablo 3’te yer alan olasılık değerleri incelendiğinde, ilgili regresyon modellerinde oto korelasyon bulunmamaktadır. Hata teriminin gözlemler arasında farklı olması durumunda değişen varyans ortaya çıkmaktadır. Tablo 4’te, Breusch-Pagan-Godfrey (1979) tarafından geliştirilen değişen varyans testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testinin Sonuçları

Gözlem	F-istatistik	Olasılık
ADANA	0,782908	0,4598
AFYON	1,154280	0,3193
AKCANSANSA	3,002299	0,0540
ASLAN	0,371930	0,6903
BOLU	0,476157	0,6225
BSOKE	1,280192	0,2824
BTCIM	1,412300	0,2483
BUCIM	1,198657	0,3058
CIMSA	0,660863	0,5186
CMEN	2,206476	0,1153
GOLTAS	2,041699	0,1350
KONYA	0,870905	0,4216
MARDİN	0,939965	0,3940
NUHCM*	4,222990	0,0173
UNYEC	1,695591	0,1886

*İlgili regresyon modelinde değişen varyans olduğunu belirtmektedir.

Tablo 4'e göre NUHCM'ye ait regresyon modelinde değişen varyans sorunu bulunmaktadır. Bu bağlamda ilgili regresyon modelinde White (1980) değişen varyans düzeltilmesi uygulanmıştır.

Tablo 5'te regresyon analizi sonucu yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre BİST 100 endeksi pay getirileri üzerinde istatistiksel bakımdan önemli bulunurken KFE'nin pay getirileri üzerindeki etkisinin daha sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Regresyon Modelinin Sonuçları

Şirket	α (Sabit terim)	β_1 (BİST)	β_2 (KFE)	Düzeltilmiş R ²	F-istatistik
ADANA	-0,004709 [-0,376405] (0,7074)	0,586392*** [7,987171] (0,0000)	1,063328 [0,906420] (0,3668)	0,384474	(0,00000)
AFYON	-0,071732 [-0,898680] (0,3709)	0,819844* [1,750083] (0,0831)	7,851076 [1,048851] (0,2967)	0,038159	(0,13483)
AKCANSANSA	-0,000451 [-0,026708] (0,9787)	0,576429*** [5,810033] (0,0000)	0,265482 [0,167465] (0,8673)	0,246847	(0,00000)
ASLAN	0,030996 [0,534890] (0,5939)	1,314248*** [3,864317] (0,0002)	-1,674024 [-0,308045] (0,7587)	0,127751	(0,00087)
BOLU	-0,018094 [-0,939535] (0,3497)	0,605576*** [5,357711] (0,0000)	2,929317 [1,621937] (0,1079)	0,231222	(0,00000)
BSOKE	-0,012112 [-0,569005] (0,5706)	0,882937*** [7,067625] (0,0000)	1,463473 [0,733137] (0,4651)	0,328073	(0,00000)
BTCIM	-0,023265 [-0,923830] (0,3577)	0,801244*** [5,421085] (0,0000)	1,697052 [0,718577] (0,4740)	0,224116	(0,00000)

Tablo 5.'in devamı

Şirket	α (Sabit terim)	β_1 (BİST)	β_2 (KFE)	Düzeltilmiş R ²	F-istatistik
BUCIM	-0,028789 [-1,949711] (0,0539)	0,376085*** [4,339834] (0,0000)	2,927308** [2,114033] (0,0369)	0,182033	(0,0000)
CİMSA	-0,008876 [-0,531301] (0,5964)	0,758299*** [7,733572] (0,0000)	1,216657 [0,776541] (0,4392)	0,368803	(0,0000)
CMENT	-0,041235 [-2,124552] (0,0345)	0,720981*** [6,208341] (0,0000)	3,699871** [2,0301233] (0,0449)	0,297977	(0,0000)
GOLTAS	-0,012697 [-0,519225] (0,6047)	0,794366*** [5,535102] (0,0000)	0,998509 [0,435425] (0,6642)	0,229838	(0,0000)
KONYA	0,046862 [1,414818] (0,1601)	0,525211*** [2,701798] (0,0081)	-3,555699 [-1,144725] (0,2550)	0,078268	(0,0150)
MARDİN	0,001719 [0,134211] (0,8935)	0,502185*** [6,682010] (0,0000)	-0,423169 [-0,354417] (0,7261)	0,3017762	(0,0000)
NUHCM^a	-0,0333575 [-2,506194] (0,0138)	-0,058412 [-0,612674] (0,5415)	4,468238*** [3,038161] (0,0030)	0,086509	(0,0010)
UNYEC	0,021928 [1,92792] (0,1667)	0,493176*** [5,337300] (0,0000)	-1,579280 [-1,069636] (0,2873)	0,2249872	(0,0000)

* İlgili katsayının %10; ** ilgili katsayının %5; *** ilgili katsayının %1 önem düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli olduğunu gösterir.

Parantez içindeki rakamlar, ilgili katsayılara ilişkin olasılık (p) değerlerini ifade etmektedir.

Köşeli parantez içindeki rakamlar, ilgili katsayıya ilişkin t-istatistik değerlerini ifade etmektedir.

^a İlgili firma için hesaplanan değerlerin, White değişen varyansla uyumlu standart hatalarına göre düzeltmeyi yansıtmaktadır.

Tablo 4'te Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi (Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity Test) ile NUHCM'ye ait bulgularda değişen varyansın bulunduğu belirlenmiş ve NUHCM'ye ait regresyon modeli üzerinde White (1980) düzeltmesi uygulanmıştır. Tablo 5'te yer alan regresyon modellerinde, BİST 100 endeksine ait olasılıkların 13 tanesi %1 ve 1 tanesi de %10 önem düzeyinde istatistiksel bakımdan önemli bulunmuştur. KFE'ye ait olasılıkların 2 tanesi %5, 1 tanesi de %10 önem düzeyinde önemli bulunmuştur. Ancak KFE'nin %10 düzeyinde önemli bulunduğu AFYON payına ait regresyon modelinde F istatistik değeri %1 önem düzeyinde önemsiz bulunmuştur. F istatistik değerinin istatistiksel bakımdan önemli bulunmaması regresyon modelinin anlamlı olmadığını belirtmektedir (Gujarati, 2004: 268). Dolayısıyla bu şirkete ait analiz sonuçları dikkate alınmamıştır.

Çalışma bulguları Tushman ve Rosenkopf (1996) ve Raikar (2018) tarafından elde edilen bulgularla uyumludur. Türkiye'de yapılan çalışmaları incelediğimizde ise Dumanoğlu (2010) ve Eraslan (2016) tarafından elde edilen bulgular ile uyumluluk göstermektedir.

Analiz sonuçları yatırımcılar tarafından düşünüldüğünde KFE'nin BİST'te yer alan çimento şirketlerinin yatırımlarında kullanılma potansiyeli düşük görülmektedir. Ancak, BİST 100 endeksi çimento şirketleri yatırımlarında daha faydalı bir tahmin aracı olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Çimento, inşaat sektörünün önemli girdi kalemlerinden birisi olması sebebiyle çimento talebi zaman içinde artmıştır. Ayrıca inşaat sektörü gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ekonomisi için daha fazla önem arz etmesi nedeniyle çimentoya olan talep bu ülkelerde daha fazla olmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda benzer bir durum gözlenmektedir. Türkiye’de çimento sektörü inşaat sektörüne bağlı bir büyüme gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla son dönemlerde kamunun büyük altyapı projeleri, üçüncü havaalanı, üçüncü köprü, Avrasya Tüneli, Marmaray gibi çeşitli projeler çimento talebine olumlu katkı yapmaktadır (Kızıl, 2019: 54).

Bu çalışmada, BİST 100 ve KFE’nin BİST çimento şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi basit regresyon modeli kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre BİST 100 endeksinin çimento şirketlerinin pay getirileri üzerinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. BİST 100 endeksinin ADANA, AFYON, AKCANSAN, ASLAN, BOLU, BSOKE, BTCIM, BUCIM, CIMSAN, CEMENT, GOLTAS, KONYA, MARDİN ve UNYEC pay getirileri üzerindeki etkisi önemli bulunmuştur. KFE’nin ise CEMENT ve BUCIM şirketlerine ait pay getirileri üzerinde etkisi anlamlı bulunmuştur. KFE’nin önemli bulunduğu bu şirketlerinin ortak özelliği ise taş/toprağa dayalı imalat sektöründe yer almaları ve çimento ile hazır beton ihracatında bulunmalarıdır. Ayrıca CEMENT’in gerçekleştirmiş olduğu projelerin faaliyet alanı incelendiğinde inşaat ön plana çıkmaktadır.

Literatürde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmının performans ölçümünden ziyade çimento şirketlerinin finansal raporları kullanılarak finansal analiz yapılmasına yönelik olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu muhasebe alanında ve inşaat mühendisliği kapsamında incelenen çimento sektörünün pay performans ölçümüne yönelik çalışmalar yetersiz düzeydedir. Dolayısıyla bu çalışma ile ilgili alandaki eksiklik giderilebilecektir. Yapılacak yeni çalışmalarda BİST’te işlem gören inşaat şirketlerinin pay getirileri üzerinde farklı makroekonomik faktörlerin etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Alam, S. Miah, R. ve Karim, A. (2016). Analysis on Factors that Affect Stock Prices: A Study on Listed Cement Companies at Dhaka Stock Exchange. *Research Journal of Finance and Accounting*, 2222-1697.
- Araç, G. (2014). Paydaşların Yeşil Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Algısı: Çimento Sektörü Örneği, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Adana.
- Ay, F. (2018). Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Çimento Şirketleri Üzerine Bir Uygulama, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Baruti, K. (2018). BİST’de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin 2006-2015 Dönemi Finansal Performanslarının Analizi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Edirne.
- Bhayani, S. (2020). Determinant of Profitability in Indian Cement Industry: An Economic Analysis. *South Asian Journal Of Management*, 17(4): 5-20.
- Bodie, Z., Kane, A. Ve Marcus, A. (2014). *Investment*. Mcgraw-Hill Inc, Singapore.
- Breusch, T., Pagan, R. (1979). A Simple Test For Heteroscedasticity And Random Coefficient Variation. *Econometrica*, Volume:47, S.1287- 1294.

- Dumanoğlu, S. (2010). IMKB’de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Mali Performansının Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(7): 323-339.
- Cheema, R., Din, M. (2013): Impact of Corporate Governance on Performance of Firms: A Case Study of Cement Industry in Pakistan. *Journal of Business and Management Sciences*, 4(1): 44-46.
- Eraslan, M. (2016). Kâr Payı Ödemelerinin Hisse Başına Kâra Etkisi: Borsa İstanbul Çimento Sektöründe Bir Uygulama, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Sivas.
- Ertek, T. (1996). *Ekonometriye Giriş*. Beta Yayıncılık.
- Evin, K. (2014). İşletmelerde Finansal Risk Yönetimi ve IMKB İşlem Gören Çimento Şirketine Yönelik Bir Uygulama, T.C. Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Godfrey, G. (1978). Testing For Multiplicative Heteroscedasticity. *Journal Of Econometrics*, Volume:8, S.227–236.
- Gujarati, D. (1976). *Temel Ekonometri*. Literatür Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Gümüş, Ü. (2018). Firma Performans Ölçümünde Ekonomik Katma Değer: Bist100’de İşlem Gören Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Bir Uygulama, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Aydın.
- Hamawand, A. (2017). Pazarlama Stratejilerinin Rekabet Avantajı ve İç Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Kerkük Çimento Fabrikası Örneği, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Hunjra, A., Chani, M., Javed, S., Naeem, S. ve Ijaz, M. (2014). Impact of Micro Economic Variables on Firms Performance. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 2(2): 65-73.
- Imran, M. (2017). The Relationship Between Macroeconomic Variables and Cement Industry Returns: Empirical Evidence From Pakistani Cement Industry. *International Journal of Research in Commerce, It & Management*. DOI: 10.13140/RG.2.2.16751.5392
- Kamar, K. (2017). Analysis of the Effect of Return on Equity (Roe) and Debt to Equity Ratio (Der) On Stock Price on Cement Industry Listed In Indonesia Stock Exchange (Idx) In the Year of 2011-2015. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 19(5): 66-76.
- Kandır, S., E. Yücel (2018). Çimento Sektöründe Rekabet ve Firma Performansı: Türkiye Örneği, *Verimlilik Dergisi*, Volume:1, S.117 – 133.
- Kayalıdere, K. (2012). İMKB’de Sektör Betalarının Tahmininde Tek Endeks Piyasa Modeli ve Varsayımlarının Geçerliliği Üzerine Bir Analiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2): 163-185.
- Kızıllı, E. (2019). Borsada İşlem Gören Şirketlerin Finansal Performansları ile Borsa Performansları Arasındaki İlişki: BİST Taş, Toprak Endeksindeki Çimento Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(1): 54-67.
- Koçyiğit, M. (2016). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Çimento İşletmelerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Kullanılarak Ölçülmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume: 15, S.429-439.
- Kumar, K., John, S. ve Senith, S. (2013). A Study on Factors Affecting Performance of Indian Cement Industry. *European Journal of Business and Management*, 2222-2839.

- Maity, B., Suresh, V. ve Baidya, M. (2019). Performance of Indian Cement Industry: Drivers, Models And Empirics. *Global Economy Journal*, 19(2). <https://doi.org/10.1142/S219456591950009X>
- Mohd, A., Siddiqui, D. (2020). Effect of Macroeconomic Factors on Firms ROA: A Comparative Sectorial Analysis from Pakistan, *International Journal of Publication and Social Studies, Asian Economic and Social Society*, 5(1): 1-17.
- Müslümov, A. (2005). The Financial And Operating Performance Of Privatized Companies in The Turkish Cement Industry, *Metu Studies In Development*, Volume: 32, S.59-101.
- Raikar, V. (2018). An Analytical Study Of The Cement Sector And Selected Cement Companies In India By Using Multi Criteria Decision Making (Mcdm) Technique Of Analytic Hierarchy Process (Ahp) And Vikor, *International Journal Of Research in Management, Economics And Commerce*, Volume: 5, S.1-11.
- Rizwan, S., Shaikh, S. ve Shehzadi, M. (2013). Kuwait chapter of Arabian Journal of Business & Management Review. Validity of Capital Assets Pricing Model (CAPM): Evidence From Cement Sector of Pakistan Listed Under Karachi Stock Exchange.
- Tushman, L., Rosenkopf, L. (1996). Executive Succession, Strategic Reorientation And Performance Growth: A Longitudinal Study In The Us Cement Industry, *Management Science*, Volume: 42, S.939-953.

Internet Kaynakları

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri>

<https://tr.investing.com/>

19. Yüzyılda Silifke Köprüsü'nün Tamiri ve İçel'in Kalkınma Çabalarına Katkısı

The Repair Of The Silifke Bridge in the 19th Century and Icel's Contribution to Development Efforts

Ayhan YALÇIN*

ÖZ

19. yüzyılda, özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hamleleri büyük ivme kazanmıştır. Bu dönemde, oluşturulan yeni taşra idare sistemiyle yerel idari birimlerin kalkınma girişimleri de hız kazanmıştır. 1845 yılından itibaren Konya vilayetindeki imar meclisinin hazırladığı kalkınma raporlarında Konya'ya bağlı olan İçel sancağının da kalkınması için Konya-Silifke-Taşucu yolu ve Taşucu İskelesi inşasına başlanması önerilmiştir. Bu projenin bir parçası olarak Silifke'deki Taş Köprü'nün de tamiratının gerektiği belirtilmiştir.

1848 yılından başlayarak 1873 yılına kadar köprünün tamiri için birçok kez keşifler yapıp keşif raporları hazırlanmıştır. Keşifler önce Konya vilayetince yaptırılmıştır. 1869 yılında İçel sancağı, Adana vilayetine bağlanınca yeni keşifler Adana vilayeti tarafından yaptırılmıştır. Keşif raporlarında tamirat için çok farklı keşif bedelleri belirlenmiştir. Nihayet 1873'te tamirat başlamıştır. Ayrıca köprünün ayaklarına bitişik, sulama amaçlı su bendi ve harkları da yapılmıştır.

Köprünün tamirati sonrasında Silifke kasabasında bayındırlık yatırımları yapılmak istenmiştir: Kasabaya su dağıtımı için su dolabı ve çeşmeler yapılması, mezbaha ve deri işleme tesisi, yeni bir çarşı inşası, sokaklara kaldırım döşenmesi, okul inşa edilmesi vb. Bu tesislerin inşası için Silifke Belediyesi'nin ve devletin mali gücü yetersiz olduğundan başka çözüm yöntemi geliştirilmiştir. Hükümetin izni ile köprüden geçen ticari arabalar ve hayvanlardan 3 yıl süreyle geçiş vergisi alınmaya başlanmıştır. Yapılması düşünülen tesisler tamamlanamadığı için daha sonra vergi alınma süresi uzatılmıştır. Böylece, köprüden sağlanan gelire Silifke'nin kalkınmasına katkı sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Taş Köprü, Tamir, Değirmen, Su bendi, Geçiş vergisi

ABSTRACT

In the 19th century, especially after the start of Tanzimat Period, modernization moves in the Ottoman Empire gained great momentum. With the newly established provincial administration system in this period, development initiatives by local administrative units accelerated as well. Starting from 1845, the development reports prepared by the zoning council in the Province of Konya proposed the projects of constructing Konya-Silifke-Taşucu Road and Taşucu Pier for the development of İçel Sanjak, which was then a part of Konya. Under these projects, it was also stated that the Stone Bridge in Silifke should be repaired.

From 1848 to 1873, many exploratory surveys were conducted for the repair of the bridge and survey reports were prepared. These surveys were first carried out by Konya Province, however, after İçel Sanjak became a part of Adana Province in 1869, they started to be carried out by Adana Province. In survey reports, several different reparation costs were estimated. Finally, in 1873, the repairing began.

After the bridge was repaired, it was also hoped that some other public works investments would be made in the town of Silifke such as building norias and fountains for water distribution to the town, constructing a slaughterhouse and a leather processing facility, building a new bazaar, paving the streets, and building a school. Since the financial power of both the Municipality of Silifke and the national government was insufficient for the construction of these facilities, a different solution was devised. With the permission of the government, commercial cars and animals crossing the Stone Bridge started to be charged a toll for a period of three years. As the planned facilities could not be completed in these three years, the tax collection period was extended further. Thus, a contribution was made to the development of Silifke with the income obtained from the bridge.

Keywords: Stone Bridge, Repair, Mill, Wall of water, Transition tax.

* Emekli Okutman, ayyalcin33@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8818-0517.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi ekonomik, idari ve kültürel anlamda yenilenme çabalarının kesin olarak ağırlık kazandığı dönemdir. Bu dönemde, Batı'dan örnek alınmaya veya taklide kalkışılan ama sonuçta tam bir taklit değil, Osmanlı yorumlaması niteliğine bürünen Batı kökenli kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bu bağlamda çıkarılan 1864 vilayet nizamnamesi ile ülke, vilayetlere bölünmüştür. Vilayetler sancakların (liva), sancaklar kazaların, kazalar da nahiye ve köylerin birleşmesinden oluşmaktadır. Bu nizamname ile Tanzimat'ın sancak meclislerinin devamı olarak Liva İdare Meclisi yapılanmasına gidilmiştir (Çadircı, 1991: 252).

Tanzimat Dönemi'nde vilayetlerin ve sancakların yerel meclisler aracılığıyla iç idaresi ve kalkınıp gelişmesi için merkezin bilgisi dâhilinde ve kontrolü altında eğitim, sağlık, bayındırlık, ulaştırma, belediyeçilik vb. alanlarda çeşitli çalışmalara girişilmiştir. Bu çalışmaların başladığı 1840'lı yıllarda, Konya vilayetinin kalkınması için vilayet idare meclisinde çeşitli kararlar alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda Konya vilayetine bağlı olan İçel sancağının Konya ile birlikte kalkındırılması amacıyla bölgeye keşif gezileri düzenlenmiştir. Keşiflerden sonra hazırlanan raporlarda, İçel sancağının kalkınması için alınabilecek tedbirler sıralanmış, bazı öneriler sunulmuştur.

Bu yazıda, öncelikle Silifke'deki Taş Köprü'nün kısaca inşa edilme tarihçesine değinilmiştir. Ardından, özellikle 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadarki tamir ve bakım süreci ele alınmıştır. Üçüncü olarak köprünün tamir sonrası kasabanın kalkındırılması için girişilen bayındırlık çalışmaları kapsamında gerekli mali kaynağın sağlanması amacıyla yük taşıyan ticari taşıma araçlarından geçici süreyle geçici vergisi (müruriye) alınması incelenmiştir. Bu bağlamda alınan vergi ile oluşturulan gelirlerin ne gibi yapı ve inşa işlerinde kullanıldığı detaylandırılmıştır. Dördüncü olarak köprünün Silifke'nin kalkınmasındaki doğrudan mali desteği dışında, ticari gidiş geliş sağladığı ulaşım desteği; köprünün bütün olarak yapısı ve temellerini dayanak alarak oluşturulan su nakil dolabı, sulama hark ve bentleri ile değirmen inşası biçimindeki tarıma ve sanayiye desteği de incelenmiştir. Böylece, bir köprünün, 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ilk 10 yılına kadar, İçel sancağının kalkındırılması çabaları içinde ne kadar çok ve etkili katkısının olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. SİLİFKE KÖPRÜSÜ (TAŞ KÖPRÜ)

1.1. Taş Köprü'nün Konumu

Taş Köprü, Mersin ilinin Silifke ilçesinin merkezinde, Göksu Nehri¹ üzerinde inşa edilmiştir. Göksu, Silifke merkeze ilk ulaştığı noktadan başlayarak kuzeyden güneye doğru menderes çizerek Silifke Kalesi'nin kuzey eteğine varır. Burada çizdiği menderes dolayısıyla nehrin akış yönü batıdan doğuya olacak biçimde değişir. Böylece Silifke'ye kuzey hattından paralel olarak ilerleyerek yoluna devam eder. Silifke merkezinden sonra ufak kıvrılmalar yapsa da bu ana doğrultuda 5,5 km devam eden nehir, bu noktadan sonra güneydoğu yönüne dönerek Silifke ovasında ilerleyip Akdeniz'e dökülür. Göksu Nehri'nin Silifke merkezden Akdeniz'e kadarki yolculuğu 18 km devam eder. Silifke merkezde, Göksu Nehri üzerindeki Taş Köprü,

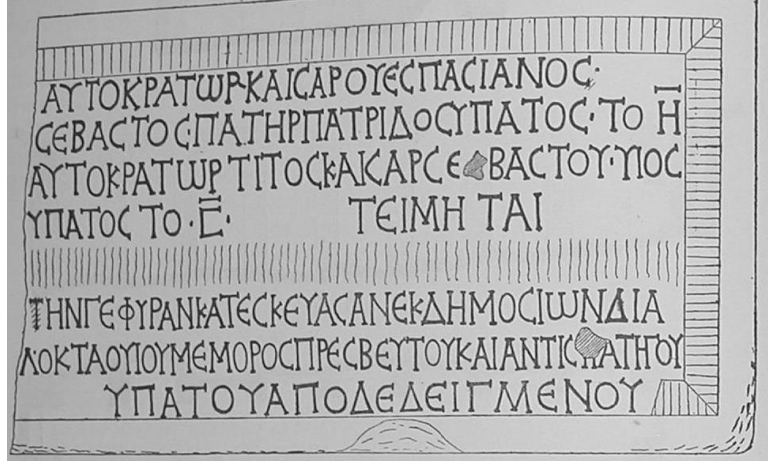
¹ Göksu, Taşeli yaylalarından çıkıp Geyik Dağları'nın sularını da alarak Akdeniz'e dökülen, 260 km uzunluğunda bir nehirdir. Göksu ve Ermenek Çayı adıyla iki kolu vardır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru derin vadiler ve boğazlar içinden geçen bu iki büyük kol Mut ilçesi yakınında birleşir. Buradan sonra Göksu Nehri adı altında Akdeniz'e akar. Sahilde, alüvyonların birikmesiyle oluşan Silifke Ovası'nı ikiye bölerek denize ulaşır (Koç, 2007: 22).

nehirin akış yönüne dikey olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Taş köprü, günümüzde de araç ve yaya gidiş gelişine hizmet etmektedir.

Köprü, Milli Eğitim Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 16.11.1969 gün ve 5097 sayılı karar ile tescil edilmiş, ayrıca köprünün üzerindeki yolu genişletmeye yönelik teklif de kabul edilmiştir (akt: Yeşilbaş, 2016: 95).

1.2. Taş Köprü'nün Kısa Yapım Tarihçesi

Antik çağda adı Kalykadnos olan (Strabon, 2015: 257) günümüzün Göksu Nehri üzerindeki köprü, 1870'lerin başında İzmir'deki bir binada bulunan kitabeden öğrenildiğine göre MS 77-78 yıllarında İmparator Vespasianus ve oğulları Titus ile Domitianus adına Kilikya valisi Oktavius Memor tarafından inşa ettirilmiştir (Keil, Wilhelm, 1931: 6). Köprünün kitabesinin (Resim 1), Silifke'nin yerli Rumlarından İvannis Spataris tarafından İzmir'deki Rum Okulu'na hediye olarak gönderildiği, 1922 yılındaki İzmir yangınında da yok olduğu belirtilir (Çulpan, 1975: 17).

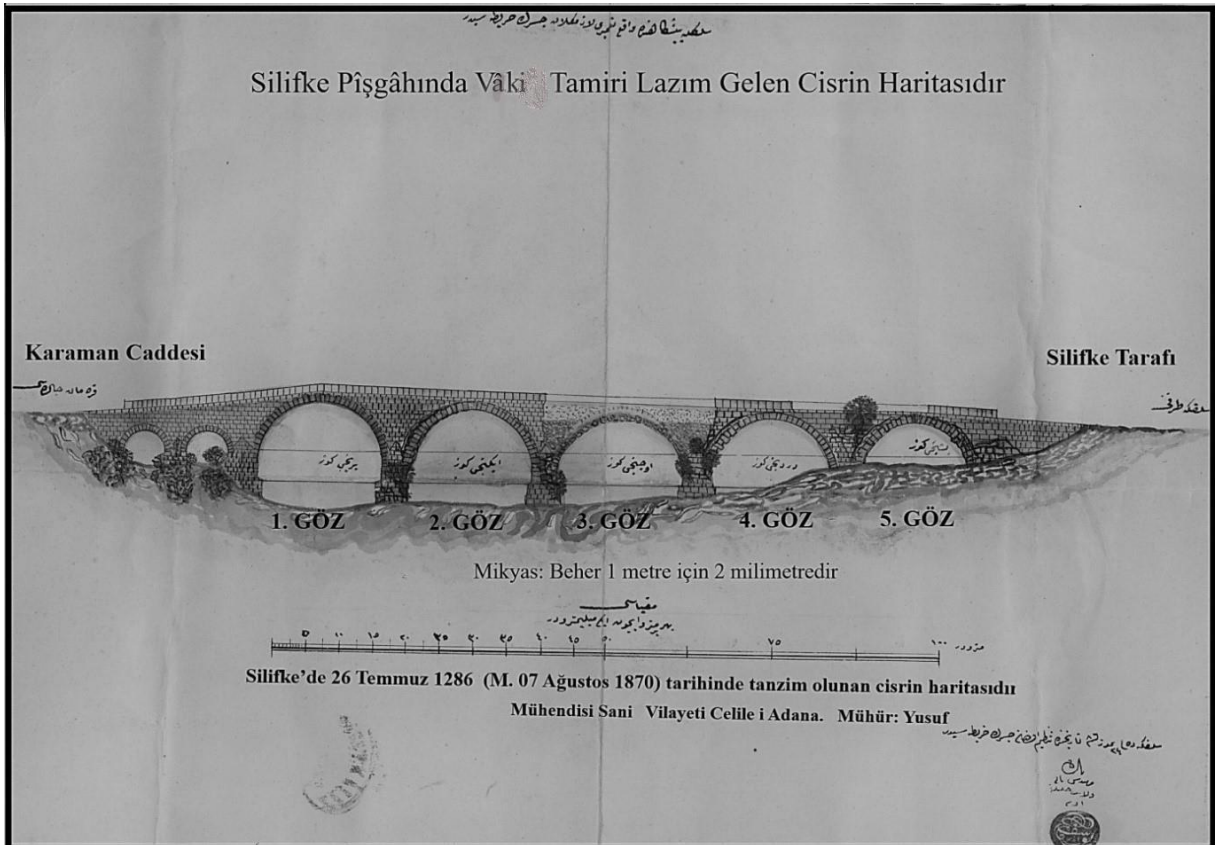

Resim 1: Taş Köprü'nün Kitabesi (Keil, Wilhelm, 1931: 6)

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Silifke'nin 17 gözlü köprüsünün Takyanus binası olduğunu, köprü başındaki gümrükçü odasında gümrük vergisini alındığını ifade eder (Evliya Çelebi, 2001: 319-320). Roma Dönemi'nden sonra Bizans, Karamanoğulları ve 1483'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde köprünün onarımlar geçirmiş olması gerekir. Çünkü 19. yüzyıla kadar geçen 1700 yıllık sürede bakım yapılmaksızın ayakta kalması beklenemez. 1812'de Amiral Francis Beaufort, "Kasabadaki bu köprü, çok iyi bir onarımla var olmaya devam edebilir." (Beaufort, 1818: 223) ifadesi ile köprünün görünümünü özetler. 1852-1853'te Victor Langlois'nın "Bu kalıntıların yanı sıra, kemerleri oldukça iyi korunmuş altı kemerli² bir Roma köprüsü var ama korkuluğunun kimi yerleri yıkılmış." (Langlois, 1861: 188) ifadesinden hareketle 19. yüzyılda köprünün gerçekten tamiratının gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemlerde köprüde tamiratlar yapıldığına dair şimdilik bir veriye sahip değiliz. Bundan dolayı köprünün Roma Dönemi'nde nasıl bir kurgu ile inşa edildiğinin bilinmediği görüşü ileri sürülmüştür (Yeşilbaş, 2016: 96). Ayrıca 1875 yılındaki tamiratta köprünün iki yanına korkuluklar konulduğu iddia edilir (Mersin, 2007: 191). Ancak tamirat öncesi 7 Ağustos 1870'te çizilen keşif amaçlı krokide (Resim 2), en azından 19. yüzyıldaki tamirat öncesi

² 19. yüzyıl gezginleri köprünün 6 kemeri olduğunu söylese de 1873'te başlayan tamirat öncesi köprü krokisi, köprünün o zamanda da 7 kemerli olduğunu gösteriyor. Ancak krokide 2 küçük kemerin kısmen toprağa gömülü olduğu görülmektedir. Bu durum, 19. yüzyılın ilk yarısında en baştaki küçük kemerin tamamen yer altına gömülü olduğunu ve bu nedenle köprünün kemerlerinin 6 tane görüldüğünü düşündürmektedir.

görünümü ile günümüzdeki görünümü arasında temel kurgusu açısından önemli bir fark olmadığı görülmektedir. Köprünün Osmanlı Dönemi'nde Silifke mutasarrıfı olan Mehmet Ali Paşa tarafından restore edildiği bilgisi, köprünün kuzey giriş yönünde bulunan mermer sütundaki kitabede yer alır. Bu mermer sütunun, 15 Şubat 1922 tarihinde, 1875 yılında yapılan tamirat çalışmaları anısına dikildiği belirtilir (Taşkiran'dan akt: Yeşilbaş, 2016: 96). Ancak gerek köprünün tamirine dair ulaştığımız arşiv belgeleri ve gerekse Mehmet Ali Paşa'nın daha önceki bir tarihte mutasarrıf olması³ nedeniyle bu tarihi kesin olarak doğru kabul edemeyiz. Yalnız, Mehmet Ali Paşa'nın mutasarrıflık yıllarında köprünün tamirine ilişkin yazışmaların başladığı söylenebilir. Tüm bu tamirat sürecinin sonucunda köprünün, Anadolu'da farklı bölgelerde 19. yüzyılda inşa edilen eserlerle malzeme ve teknik detaylar bakımından büyük benzerlik gösterdiği ifade edilir (Yeşilbaş, 2016: 97). Batılı bir gezgin 1950'li yıllarda gördüğü köprüyü (1958'de yayınlanan eserinde) şöyle tasvir eder: "Uzun bir köprü, hafifçe sivri bir şekilde altı Türk kemerinin üzerinden ona ulaşılır... Dar ve asfaltlı, bir tarafı diğerinden daha yüksek korkuluklu, sarık gibi taş topuzlarla süslenmiş, yüzyıllarca sürtünen hava ile parlatılmış ve tüm nehir evlerinden görülebilen bu uzun köprü, Silifke'nin varlığının anahtarıdır" (Stark, 1977: 23).

Resim 2: Taş Köprü'nün Tamirat Öncesi Batı Taraftan Görünümünü Gösteren Krokisi (BOA. ŞD.1702.38/5).

2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TAŞ KÖPRÜ'NÜN TAMİR SÜRECİ

Tanzimat Dönemi'nde, daha 1840'lı yıllarda Konya vilayetinin kalkınması için vilayet idare meclisinde çeşitli kararlar alınmaya başlanır. Bu yıllarda Konya vilayetine bağlı olan İçel

³ İçel'de Mehmet Ali Paşa'nın mutasarrıf olarak adı 24 Şubat 1870 tarihli bir belgede geçer (BOA.HR.MKT.678.57). Ayrıca, H. 1287 (M. 1870-1871) yılı Adana Vilayet Salnamesi'nde mutasarrıf olarak Mehmet Ali Paşa'nın adı geçerken, H. 1289 (M. 1872-1873) Adana Vilayet Salnamesi'nde Mustafa Ziya Efendi'nin adı yer almaktadır. 9 Ağustos 1873 tarihli bir belgeye göre ise İçel mutasarrıflığına eski Sivas merkez mutasarrıfı Vehbi Efendi tayin edilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 461.20).

sancağının tüm Konya vilayetiyle birlikte kalkındırılması amacıyla bölgeye keşif gezisi düzenlenir. Keşfin sonucunda, 12 Kasım 1845'te hazırlanan raporda, İçel sancağının kalkınması için alınabilecek tedbirler sıralanmıştır (BOA. A. MKT. 30.76). Konya Vilayeti İdare Meclisi'nin talebi üzerine hazırlanan, 18 Aralık 1846 tarihli ikinci bir raporda da bu konuda bazı öneriler sunulmuştur (BOA. A.MKT. 57.89). Konya vilayetinin ekonomik ürünlerinin ihracı ve vilayette talep edilen malların ithali ve elbette idari denetimin kolaylaştırılması için vilayet yolları yapımına girişilecektir. Konya'da başlayan yol yapımı girişimlerinden birisi de Konya-Silifke-Taşucu İskelesi yolunun inşası çalışmasıdır. Bu amaçla Konya vilayetince 1868 yılında bölgeye gönderilen elemanlar bir rapor hazırlar (Akt: Balcı, 2004: 107-144). Bu rapor göz önüne alınarak girişilen yol yapım çalışmaları kapsamında, Taşucu İskelesi'ne uzanacak yolun Silifke içindeki Göksu Nehri'nden güven içinde geçmesi için Roma İmparatorluğu Devri'nde inşa edilmiş olan Taş Köprü'nün tamirâtı gündeme gelmiştir. Bu çalışmalar, İçel sancağının Konya vilayetinden ayrılarak Adana vilayetine bağlandığı ve sancak merkezinin Ermenek'ten Silifke'ye taşındığı 1869 yılından (Gazel, 2016: 1217-1218) sonra Adana vilayeti tarafından devam ettirilmiştir.

2.1. Konya Vilayeti Dönemi

Bu dönemde, doğrudan, köprünün bakım ve onarımına ilişkin kayıtlara baktığımızda, 25 Aralık 1848 tarihli bir belge karşımıza çıkmaktadır. Meclis-i Vâlâ'dan Ticaret Nezareti ve İçel Muhassıllığı'na da gönderilen şukkaya göre, Silifke'deki köprünün 5 büyük gözünden ortadaki harap durumdadır. Erkenden tamir edilmezse Mersin-Tarsus-Konya-Karaman'dan gelecek ticari malların nakliyesi ve gidiş-geliş ile çevredeki ahalinin de geçim faaliyetleri aksayacaktır. Yapılan keşfe göre Meclis-i Vâlâ ve Ticaret Nezareti'nce 90.800 kuruşa tamiri uygun görülmüştür. Ancak köprünün keşif evrakı ve haritası Konya Vilayet İdare Meclisi'nde olmadığından, tamir için orta gözün suyunun kesilip kesilemeyeceğinin anlaşılması, çalışacakların maaş harcırahlarının emsaline uygun olarak menafî hazinesinden ödenmesi ve ustanın tayin edilmesi için bir nazır görevlendirilmiş ve bu durum Ticaret Nezareti ile Maliye Nezareti'ne bildirilmiş, gerekli defter ve haritanın düzenlenip gönderilmesi istenmiştir (BOA. A. MKT. MVL.17.98). Bu kez, 14 Eylül 1849 tarihinde Sadaret'ten Konya vilayetine bir emirname gönderilir. Emirnamede, Silifke kasabasındaki köprü ile su bendi ve harkın, tamir edilmezlerse ileride daha fazla masraf çıkaracağı, bu tamirin hazine ve ahalinin hayrına olacağı, keşif bedelinin 180.000 kuruş olduğu belirtilir. Ancak Silifke'de hendese bilen olmadığı, Konya'dan bir mühendis veya kalfa gönderilmesine ilişkin Konya Vilayet İdare Meclisi'nden karar alınması için mahallinden talep evrakı gönderildiği hatırlatılır. Hazine imkânları elvermese de eldeki akçenin yettiği miktar ile gereken taş ve kereste gibi şeylerin nakli ve gerekli işlemlerin yapılması konusunda bir karar verilmesi; bir mühendis marifetiyle köprü ve harkın tekrar keşfi ve gereken evrakın gönderilmesi yazılmıştır (BOA. A. MKT. UM. 351.22/2). Meclis-i Vâlâ'dan Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan 18 Aralık 1851 tarihli yazıda, bu kez köprünün tamiri için yapılan keşifte 33.000 kuruş tamir maliyeti çıkarıldığı belirtilir. Aynı yazıda, yeni müzayede usulünce kim taahhüt ederse köprünün ona tamir ettirilmesi, köprünün tamir masrafının nafia kapsamında Hazine-i Celile'den verilmesi istenip bunun için padişah iradesi ile onay alındığı da yazılmıştır (İ. MVL. 227.7737/2).

Bu yazışmalar sonrası, tamirat işinin yapılamadığını anlıyoruz. Çünkü devlet kurumları arasında 1848'de başlayan yazışmalar 1851 yılında hâl devam etmekte, köprünün onarımı meselesi çözümlenemeye çalışılmaktadır. Aradan geçen 10 yıldan sonra, yani 1861 yılında, İstanbul'a gönderilen, köprünün tamirine ilişkin keşif defteri ve köprü haritasının kaybolduğu

anlaşılmaktadır⁴. Kayıp evrakın temin edilmesinin ardından, Sadaret'ten Ticaret Nezareti'ne gönderilen 20 Mayıs 1862 tarihli yazıdan tamiratın nasıl yapılacağı meselesinin başka türlü çözümlenmek istendiği görülmektedir. Yazıya göre, Silifke'deki köprünün tamiri ve su bendinin yeniden inşasında gereken paranın temini için Kıbrıs'lı Hırsto Belendiri'ye padişah tarafından imtiyaz verilmiştir. İmtiyaz, 30 yıl süreyle, gelen geçenden uygun miktarda yol geçiş vergisi alma hakkı şeklindedir. Bu kararın uygulanması için Ticaret Nezareti ve (Konya) Vilayet Meclisi de bilgilendirilmiştir (BOA. A. MKT. NZD.420.32).

Bu imtiyazın uygulanmadığı anlaşılıyor. Çünkü 1866 yılına gelindiğinde köprünün tamiri meselesinin hâlâ devam ettiği görülmektedir. Bu konuda 14 Ağustos 1866 tarihinde Hayriye tüccarı Hacı Kamil ve Konya-Silifke yolunun yapımını üstlenen kumpanya vekili Agop, Meclis-i Vâlâ'ya bir dilekçe verir. Dilekçede, Silifke kasabasındaki harap köprünün tamiriyle su bendinin açılması hususuna dair bundan üç sene önce mühendis Mehmet Efendi tarafından yapılan keşif, muayene ve haritanın düzenlenmesiyle köprü geçiş vergisi alma imtiyazının 25 sene için kendilerine ihale ile verildiği ve durumun emirname ile Ticaret Nezareti'ne havale edildiği aktarılır. Ancak keşif evrakı, haritası ve mahalli mazbatasını Meclis-i Vâlâ'da kaldığı ifade edilerek, evrakın kendilerine gönderilmesi talep edilir (BOA. MVL. 504.60/2)⁵.

1870 yılına gelindiğinde, köprünün tamiri ve su bendinin yenilenmesi işi hâlâ gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda yine Kamil Efendi tarafından 24 Ocak 1870'te Şurayı Devlet'e yeni bir dilekçe sunulmuştur. Dilekçede, daha önce 580.000 kuruş keşif bedeli belirlenen köprünün tamiri ve su bendinin yeniden inşası yanında bendin suyunun akacağı boş arazilerdeki ve diğer kazalardaki sahipsiz arazilerde bulunan zeytin ağaçlarının imarı için kendileri tarafından birkaç yıldır yüklü miktarda harcama yapıldığı; zeytin ağaçlarının ıslahı için de Nizam-ı Cedit kanunları kapsamında kendilerine imtiyaz verilmesi talep edilmektedir (BOA. ŞD. 2856.30).

2.2. Adana Vilayeti Dönemi

1870'te İçel sancağı artık Adana vilayetine bağlanmış olduğu için Dâhiliye Nezareti'nden 17 Ağustos 1870 tarihinde Adana vilayetine bir emir yazılmıştır. Yazıda, köprü ve su bendinin tamiri için daha önce belirlenen keşif bedelinin çok pahalı bulunmuş olduğu zımnen anlaşılmaktadır. Yazıda, daha önce mühendis Ahmet Efendi tarafından yapılan keşifle⁶

⁴ Bu evrakın buldurulması konusunda merkezi kurumlar ve Konya arasında yapılan yazışmalardan (BOA. A. MKT. UM.543.65) sonra, nihayet 20 Nisan 1862 tarihli Meclis-i Vâlâ'dan Konya eyalet müşirine yazılan 20 Nisan 1862 tarihli yazıdan, 2 Şubat tarihli mecliste okunan, kaybolan keşif defteriyle haritasının padişah emri ile buldurulmasına ilişkin ekteki yazı sonrasında keşif yapan mühendis Binbaşı Yusuf'un daha önce Dersaadet'e gelerek defter ve haritanın 2. nüshasını bıraktığı anlaşılmaktadır (BOA. MVL.616.75/5). Böylece kayıp keşif defteri meselesi çözülmüştür.

⁵ Kamil Efendi 19 Eylül 1866'da Meclis-i Vâlâ'ya tekrar dilekçe verir. Dilekçede, keşif evrakı kendilerine gönderilmesine rağmen gönderilen evrak içinde köprü haritasının olmadığı ve buldurularak kendilerine gönderilmesi yeniden talep edilir (BOA. MVL. 509.53). Kumpanya vekillerinin talebi bir türlü gerçekleştirilemediğinden Tüccarı Hayriye'den Kamil Efendi ve kumpanya vekili Agop 16 Mayıs 1867'de tekrar Meclis-i Vâlâ'ya dilekçe verirler (BOA. MVL. 533.63/1). Dilekçe üzerine Meclis-i Vâlâ Reisliği Ticaret Nezareti'ne 18 Mayıs 1867 tarihinde bir yazı gönderir. Yazıda, keşif fiyatının nihai olarak değerlendirilip kararlaştırıldığı Ebniye Meclisi'ne giden evrakın orada kaldığı ve bir an önce iadesi istenir (BOA. MVL.533.63/2).

⁶ Konya Vilayetince Şurayı Devlet'e gönderilen ve Konya vilayeti mühendisi ve başmühendisinin yaptığı keşfin 4 Aralık 1868 tarihli defterindeki detaylı dökümü aşağıdaki gibidir (BOA. ŞD.1702.38/7):

4 gözün baş ve ayaklarının yeniden inşasına gereken yontma taş	: 47.500 kuruş
4 kemerin ara ve ayaklarına taş ve harçla duvar inşası	: 96.000 kuruş
Korkuluk duvarları	: 8.000 kuruş
Köprü üzeri şose yol	: 8.000 kuruş
İnşaat için iskeleler	: 20.000 kuruş

tamir bedelinin 2 yük 4500 (204.500) kuruş olarak belirlendiği ancak yapılacak ikinci keşifle⁷ bu keşif bedelinin düşürülmesinin Konya vilayetince talep edildiği, çünkü Konya Vilayet İdare Meclisi'ne 100.000 kuruş yardım toplama ve harcama yetkisi verildiği hatırlatılır. Ancak yazıda, bu kez keşif faaliyeti kapsamında su bendinin inşası ifadesi artık geçmemektedir. Ayrıca Adana vilayetinin tarafından yeniden bir keşif yaptırılması ve keşif bedellerinin karşılaştırılması için eski keşif evrakının Konya'dan istenildiği belirtilerek, keşif sonunda gerekli inşaat ve tamirat için kullanılacak bedelin şimdiden hazır edilmesi emredilir (BOA. ŞD. 2114.37/2).

Bu emir sonrası Adana vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Eylül 1870 tarihli yazıda, Silifke Köprüsü'nün tamiri için 100.000 kuruşun yeterli olacağı daha önce Konya Vilayet İdare Meclisi kararı ile beyan edilip onayı için irade istenmiş de bu miktar para ile bu işin yapılamayacağı belirtilir. Daha sonra Konya mimar başı marifetiyle yapılan keşifte 1 yük 12.700 (112.700) kuruş ve vilayet başmühendisi marifetiyle yapılan ikinci keşifte 2 yük 4.500 (204.500) kuruş keşif bedeli belirlendiği hatırlatılır. İki keşif arasında büyük fark bulunduğundan hareketle bu kez Adana vilayet mühendislerinden Yusuf Efendi'ye tekrar keşif yaptırılır. Bu keşife göre tamirat 2 yük 2.482 (202.480) kuruşla yapılabilecektir. Eğer şimdiden tamire başlanmazsa geçen zamanda köprünün tamamen harap olacağı ve daha fazla masraf gerektireceği bilgisi verilir. Bu durumda, mühendis Yusuf Efendi'nin oraya varmasıyla beraber İçel Mutasarrıflığından mazbata ile gönderilen keşif defterindeki keşif masrafının düzeltilmesinin ardından işin sıhhatli biçimde yapılması dikkate alınarak bir an önce tamirata başlanması talep edilir (BOA. ŞD.1702.38/4).

Tüm bu yazışmalardan sonra Şurayı Devlet'te bu konuda karara varılır. 24 Mart 1871 tarihli kararda Silifke yolu üzerindeki harap köprünün 100.000 kuruş masrafla tamirine dair bildirim üzerine daha önce Konya vilayetine kaynak aktarılmış olduğu halde Silifke'nin Adana vilayetine bağlandığı vurgulandıktan sonra, bu süreçte yaptırılan ve yukarıda değindiğimiz keşifler özetlenir. Yapılan keşiflerden Berogos Kalfa'nın, "köprünün tamirini taahhüt edip İçel tarafının imarı konusunda bilgisi ve tecrübesinden dolayı keşfinin daha gerçekçi görüldüğü" kararına varılmıştır. Öncelikle Berogos Kalfa'nın 4 gözün yeniden inşasına gerek görülmeyip iki gözün yeniden inşası ve diğer iki gözün tamiriyle yetinilmesi görüşünde olduğu hatırlatılır. Ardından, Berogos Kalfa'nın yapacağı tamiratla köprüde istenilen dayanıklılığın gerçekleşmesine güvenilemeyeceğinden, Berogos Kalfa'nın tamiratına dikkat ve özen gösterilmesi ve tamirat bitiminde durumun bildirilmesi Adana vilayetinden istenmektedir.

Kaz göğüsleri (suyaran ayaklar) tamiri	: 15.000 kuruş
Köprünün inşası için suyun engellenmesi gereken masraf	: 10.000 kuruş
Diğer masraflar	: 8.000 kuruş
Toplam	: 204.500 kuruş.

⁷ 29 Mart 1869 tarihli yazı ile Şurayı Devlet'e gönderilen yazıda yer alan keşif defteri. Keşif, Konya vilayetinin mimar başı Berogos Kalfa'nın bu tür köprü ve binaların keşif ve tahminine yetenekli ve usta olduğu görüşü doğrultusunda Berogos kalfaya yaptırılır. Konya mimar başının mührü ile İçel Sancak İdare Meclisi üyelerinin onay mühürleri bulunan keşif defterindeki detaylı döküm şu şekildedir (BOA. ŞD.1702.38/6):

İki harap gözün tekrar inşası	: 33.780 kuruş
Harap gözün kemerler arasının inşası	: 9.600 kuruş
6 adet kaz göğsü (suyaran ayak) tamiri	: 5.400 kuruş
Aralarının yolları	: 17.280 kuruş
Korkuluk duvarları	: 13.000 kuruş
Diğer iki gözün tamiri	: 12.000 kuruş
Kaldırım ve yol masrafı	: 11.000 kuruş
Artan masraflar	: 10.140 kuruş
Toplam	: 112.700 kuruş.

Ayrıca bu yazıyla durum, hazine tarafından gereğinin yapılması için Maliye Nezareti'ne de bildirilmektedir (BOA. İ. ŞD.20.867).

1872 yılındaki yazışmalara bakarak Taş Köprü'nün tamirinin devam eden seyrini izleyebiliriz. Adana Vilayet İdare Meclisi'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 8 Mayıs 1871 tarihli yazıda, harap olan Silifke Köprüsü'nün tamiri hakkında daha önceden Babıali ile Konya ve Adana vilayetleri arasında yazışmalar cereyan ettiği hatırlatılır. Sonuçta Konya tarafından ve 100.000 kuruş masrafla köprünün tamirinin istenildiği aktarılır. Bu öneriyi Konya'ya beyan eden Berogos Kalfa'nın ise Konya'da bulunduğu; onun İçel'e uğramasının Konya vilayetine yazıldığı; yazının kaleme alındığı tarihte vali paşa hazretlerinin İçel'e gelmeleriyle beraber Berogos Kalfa'nın da oraya gelerek inceleme yaptığı; buna göre yalnız iki gözün yenilenmesiyle köprünün sağlamlaşması ve gelecekte sağlamlığının devam etmesinin temin edilemeyeceğinin kesinleştiği ifade edilmiştir. Bu durumda, 2 yük 2.000 (202.000) kuruş keşif bedeli dahi biraz fazla olduğundan köprünün 1 yük 47.000 (147.000) kuruşa Mersinli Haralam Kalfa tarafından tamiri kararlaştırılır. 47.000 kuruş farkın hazinenin şu günündeki imkânında sarf edilmemesi gerekliyse de, ne çare ki, ileride 2.000 kese ile yapılamayacak olan böyle bir eser bakımsız bırakılırsa o havalideki başka vilayetleri de etkileyecektir. Hemen bugün yarın bakılarak ve Konya'dan yazıldığı gibi sadece iki gözünün yenilenmesine dayalı keşif bedeliyle yapılacak yenileme sonucunda köprü çok geçmeden yine harap olacaktır. Bahar mevsimi nedeniyle suların coşmasına pek az süre kaldığından köprüdeki tahribat korkulan dereceye varmadan 47.000 kuruşun daha harcanması için müsaade talep edilir (BOA. ŞD. 2116.26/4).

Konu, 5 Mart 1872 tarihli üst yazıyla görüşülmek üzere Şurayı Devlet'e sunulur (BOA. ŞD. 2116.26/2). Şurayı Devlet'ten Adana vilayetine gönderilen 14 Mart 1872 tarihli emirname ile Silifke'deki köprünün tamir ve inşası için gereken ek 47.000 kuruşun harcanmasına yetki verildiği bildirilir (BOA. ŞD. 2117.9/1)⁸.

Şurayı Devlet'ten Adana vilayetine gönderilen yukarıdaki emirnamenin ardından, 2 Mayıs 1872 tarihli şukka ile Dâhiliye Dairesi aracılığıyla köprünün 100.000 kuruş masrafla tamir ve inşasının padişah iradesinde belirtilmiş olduğu ön bilgisi verilir. Ancak yapılan keşifte bu miktarın yeterli olmadığı kabul edilip köprünün tamirinin bırakıldığı, iş yarım bırakılırsa ileride 2.000 kese masrafla bile tamir edilemeyeceği de hatırlatılır. Devamında, esaslı bir tamirat için evvelki 100.000 kuruşun üzerine 47.000 kuruşun eklenmesine izin verilmesinin Adana Vilayet İdare Meclisi'nce kabul edildiği ve Şurayı Devlet'e havale edildiği belirtilir. Bu inşaat için H. 1288 (M. 1871-1872) senesi bütçesine ödenek konulmadığı fakat tamiratta harcanması için hazineye 9.500 kuruş gönderildiği ve bütçe dışında masrafın kabul edildiği ve

⁸ Öte yandan 26 Mart 1872 tarihli, Şurayı Devlet'ten Maliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, köprünün 100 bin kuruş masrafla tamir ve inşası için padişah iradesi ile yerele yetki verildiği hatırlatılır. Ancak keşif sonucunda bu miktarın yetmeyeceği, o nedenle işin bırakıldığı, eğer iş kalırsa daha sonra 2 bin kese ile bile tamir edilemeyeceği belirtilir. Bu nedenle şimdiden esaslı bir tamirat için ilaveten 47 bin kuruş harcamaya izin verilmesini isteyen Adana Vilayeti İdare Meclisi'nin kararının Şurayı Devlet'e havale edilen mazbataya göre umumi fayda adı altında bunun dışında para ödenemeyeceği yerel belediyeden bildirilmekte, gereğinin yapılması için adı geçen mazbatanın iadesi istenilmektedir. Aynı belgede daha altta 15 Nisan 1872 tarihli dilekçe sureti yer alır. Adı geçen mazbatanın değerlendirildiği ve köprünün 100.000 kuruş masrafla tamir ve inşası için gereğinin yapılmasının onaylandığı hatırlatılır. Gerekli masraf 87 senesi bütçesine dâhil bulunmuş ise de bu tür inşaat için 88 senesi bütçesine bir şey konulmadığı; fakat cezai tamirat masrafı olarak 9.500 kuruş ayrılmış olduğu ve irade ile müsaade buyurulmadıkça bütçe dışında masraf kabul edilmemesi gerektiği ifade edilmekte; mahallince mevcut masraftan fazla olan 47.000 kuruş için hazinece bir şey denilemediği için gereğinin uygulanması için emir ve müsaade istenir. Yine bu belgenin daha alt kısmındaki 30 Nisan 1872 tarihli yazıda, cevabın Dâhiliye Dairesi'nde değerlendirildiği, bu tip inşaat için içinde bulunulan yıl bütçesine bir şey konulmadığı beyan kılınmış ise de köprünün tamirinin ertelenmesi ileride bir iki bin kese akçe harcanmasının fazla olacağından 47.000 kuruşun da önceki senenin bakayasından alınmasının veya başka biçimde ödenmesinin mümkün olup olmadığının adı geçen daireden sorulması ve buna müsaade talebi yer alır (BOA. ŞD. 2116.26/3).

serbest bırakıldığına Maliye Nezareti'nden cevaben beyan edildiği de eklenir. Söz konusu 47.000 kuruşun geçen senenin bakayasından temininin veya sorunun başka bir biçimde çözümünün mümkün olup olmadığı sorulmakta, gereğinin yapılması istenmektedir (BOA. ŞD.2116.26/1).

Taş Köprü'nün tamirat sürecine ilişkin yazışmaların, 1872'den 1873'e de uzandığı görülmektedir. Sadrazamlık makamına yazılmış 17 Ağustos 1872 tarihli yazıda, öncelikle köprünün 100.000 kuruş masrafla tamirinin daha önce Babıali ile Konya vilayetince yapılan haberleşme üzerine irade buyurulduğu hatırlatılır. Ancak bu miktar masrafla talebin gerçekleştirilemeyeceğinin keşifte netleştiği ve iş bırakılmış olsa köprünün tamamen harap olarak ileride eksik kısım için yeni masrafla inşası gerekeceği; esaslı biçimde yapılmak üzere önceki 100.000 kuruş üstüne 47.000 kuruş daha eklenmesinin 62 numara ve 17 Zilhicce 1288 (M. 27 Şubat 1872) tarihli meclisi irade yazısıyla talep edildiği; Şurayı Devlet Dâhiliye Dairesi'nden 26 Safer 1289 (M. 5 Mayıs 1872) tarihli emirname cevabında borcu dışında masrafin kabul olunmayacağı, belirtilen 47.000 kuruşun önceki senenin bakayasından veyahut başka biçimde ödenmesinin mümkün olup olmadığı sorusu bildirilir. Bu soru kapsamında, söz konusu ilave masrafin başka biçimde ödenmesinin mümkün olmadığı, önceki senenin parasının uygun olmadığına 16 Rebiülâhir 1289 (23 Haziran 1872) tarihli ve 49 numaralı arzlarıyla yazıldığı vurgulanır. Tamirat için henüz bir gün bildirilmediği ve köprünün tehlikeli halde bulunduğu mahalli ile yapılan haberleşmeden anlaşıldığı ifade edilmekte, hemen tamir ve inşasına başlanması hakkında vilayet kararıyla mahalline yetki verilmiş olmasıyla 47.000 kuruşun daha harcanması müsaadesi Sadaret'ten talep edilmektedir (BOA. ŞD. 2117.9/4). Bu konuda Maliye Nezareti'nde oluşturulan özel bir komisyona mesele havale edilir. Komisyon bu konuda Maliye Nezareti'ne sunulmak üzere 22 Ağustos 1872 tarihli bir rapor hazırlar (BOA. İ. DH. 655. 45560/4)⁹.

Bu kapsamda olmak üzere Şurayı Devlet Reisliği 'ne hitaben yazılmış 18 Şubat 1873 tarihli yazıda, köprünün tamiri ve inşası için geçen yılın parasına ilaveten İrade-i Aliye gereği 47.000 kuruşun daha harcanmasıyla bu köprünün inşası hakkında izin verildiği arz edilmektedir. Yazının arka sayfasındaki tarih ve "Adana" ifadesinden, bu bilginin Adana'ya da iletildiği anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 2117.9/3). Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki Silifke Köprüsü, 147.000 kuruş keşif bedeliyle tamir edilmektedir.

Yukarıda tüm yazışma sürecini özetlediğimiz tamirat girişiminin tam tarihinin, en erken 1873 yılı şubat ayı sonlarında başladığı sonucu çıkmaktadır. Gerek köprünün kuzey başlangıç noktasındaki mermer sütun üzerindeki yazıda ve gerekse diğer bazı araştırmacıların (Yeşilbaş, 2016: 96; Tuğlacı, 1985: 268) verdiği bilgilerde, tamiratın 1875 yılında yapıldığı belirtilir. Bizce tamirat en geç bu tarihte bitmiş olabilir. Tamirat o denli esaslı ve düzgün yapılmamış olmalı ki 30 Aralık 1886 tarihli İçel Sancak İdare Meclisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan ve oradan 9 Şubat 1887'de Sadaret'e aktarılan yazıda köprünün tekrar tamiratı meselesi yer almaktadır.

Silifke Köprüsü yeniden harap olmaya başladığı ve şimdi de gereği yapılmaz ve bir süre daha kaderine bırakılırsa ileride büyük masraf gerektireceği ve tamir edilmesi yöre ahalisince genel istek olarak görüldüğünden gerek köprünün ve gerek yolların korunması için gereken masrafin karşılanması hususunda çözüm önerilmektedir. İskenderun'dan Halep'e, Trablus'tan Hama'ya ve Samsun'dan Sivas'a kadar olan şose yollarda olduğu gibi davranılmalıdır. Yani yöre ahalisinin kendi ihtiyaçlarıncı nakil ve geçişini yapacakları erzak ve

⁹ Bu rapor doğrultusunda Maliye Nezareti de ek harcama miktarı olan 47.000 kuruşun Adana vilayetinin önceki seneki bakayasından telafisi çözümünü onayladığını 8 Ağustos 1872 tarihli yazı ile Sadaret'e bildirir (BOA. İ. DH. 655.45560/5).

eşyası ile çift hayvanları hariç olmak üzere, yalnız ticaret suretiyle geçecek yüklü arabalardan ikişer (kuruş); deveden kırk, beygir ve kısrağ tipi vasıtadan yirmişer, merkepten onar para geçiş vergisi alınması talep edilmektedir. İlişikteki İçel Sancak İdare Meclisi'nden gelen 238 numaralı ve 22 Kasım 1886 tarihli karar yazısı ile uygun kabul edilerek ve vergi miktarı olumlu bulunarak Sadaret'ten izin istenmektedir (BOA. ŞD. 2122.10).

3. TAŞ KÖPRÜ'NÜN İÇEL'İN KALKINMA ÇABALARINDAKİ KATKILARI

Silifke merkezindeki köprüden İçel sancağının kalkınmasında üç şekilde yararlanılmıştır. İlk olarak ulaşımdaki katkısı; ikincisi, köprüden ticari geçişlerden alınan vergi ile Silifke içinde bayındırlık eserlerinin inşa edilmesi; üçüncü olarak da köprünün gövdesi ve ayaklarının dayanak olarak kullanılmasıyla değirmen, su arkı ve bendi sayesinde sulanan tarımsal alanının artırılması ve un üretiminin sağlanması.

3.1. Taş Köprü'nün Ticari Ulaşım Katkısı

Köprünün, inşa edildiği MS 1. yüzyıldan başlayarak insan, hayvan ve ticari malların nakliyesi kapsamında zaten bir katkı ve hizmeti söz konusudur. Ancak Tanzimat Dönemi başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ticari-ekonomik sisteme katılımı sonrası, köprü ayrı bir önem kazanmış olmalıdır. Çünkü 19. yüzyıl ortalarından itibaren Taşucu İskeleyi Silifke'nin Akdeniz'e açılım noktası haline gelmiştir. Taşucu'nun iskele olarak talep edilip önem kazanmasında, Konya-Karaman bölgelerindeki tarımsal ürünlerin ve Silifke'den Toros Dağları'nın kuzey uç noktalarına yapılan göçebe hayvancılığı ürünlerinin ticarileşmesinin de katkısı olmuştur. Yani gerek imparatorluğun diğer bölgelerinden ve gerekse serbest ticaret anlaşması etkisiyle dış dünyadan gelen talepler, tarım ve hayvancılık ürünleri ile endüstriyel hammadde kapsamına giren meşe palamudu, kereste gibi ürünlerin ticari metaya dönüşümünü hızlandırmıştır. Ayrıca dış dünyadan petrol, dokuma ve makine tipi sanayi ürünlerini talep eden Silifke'den Konya-Karaman'a kadar bölgeler için en kısa tedarik ve nakliye noktası olarak Silifke ön plana çıkmıştır. Bu durum, 1868'den itibaren Konya-Silifke arasında şose yollar yapımını getirmiştir. Nitekim vilayet salnameleri (Adana Vilayet Salnameleri 1308-1320), bu hususa dikkat çekmektedir. Bütün bu ticari faaliyetlerde vazgeçilmez ve en önemli geçiş noktası olmasından dolayı köprünün değeri anlaşılmış olmalı ki gerek imparatorluğun merkezi ve gerekse yerel idare tarafından tamir ve bakımı için büyük çaba harcanmıştır.

3.2. Taş Köprü'nün Silifke'deki Bayındırlık Çalışmalarına Katkısı

20. yüzyılın başında Silifke'de köprü ve köprünün tamiri sorunları hâlâ yerel yönetimin ve ahalinin gündemindedir. Yerel eşraf tarafından İçel Mutasarrıflığına verilmiş 22 Aralık 1902 tarihli dilekçeye göre, Silifke ahalisinin ihtiyacı olan kasaba içinde gerekli noktalara çeşmelerin inşası ve köprünün onarım gereken yerlerinin şimdiden tamiri ve debbağhane, salhane gibi yapıların kurulması önem kazanmıştır. Buna karşılık olmak ve geçici olarak bir iki seneye mahsus olmak üzere dışarıdan gelecek ve köprüden geçecek yüklü develer ve beygirlerden her birinden geçiş vergisi adıyla 20 para; yüklü merkebin her birinden 10 para ve yüklü arabalardan da 40 para vergi alınmasının ahalice uygun görüldüğü belirtilir. Ahalinin genel isteği olan bu işlerin bir an önce yapılması için verginin bu seneden itibaren alınmasına şimdiden yetki verilmesi mutasarrıflık ve vilayet aracılığıyla talep edilmektedir (BOA.ŞD. 2132.8/1). Belgenin arka yüzünde, dilekçenin 23 Aralık 1902 tarihli Sancak İdare Meclisi'ne havale üst yazısında bu dilekçenin değerlendirildiği ifade edilmekte, ahalinin genel arzusu ile Silifke'nin hak ettiği gelişme ve ilerleme için talepleri özetlenmektedir. Bu taleplere sanayi mektebi açılması, kasaba içine kaldırım döşenmesi, kız iptidai ve rüştiyesinin inşasının masraflarını karşılamak üzere gelir sağlayacak tesisler kurulması; fukara ve gureba için bir hastane inşası gerekçeleri eklenir.

Ayrıca, bu inşaat ve bayındırlık tesislerinin büyük kısmının belediyeye bırakıldığı ama belediyenin kaynaklarının bu hizmetleri yapmaya kesinlikle yeterli olmadığı hatırlatması yapılır. Böylece tüm bu talepler, İçel Sancak İdare Meclisi'nde 16 Ocak 1903 tarihinde karar altına alınır ve bunlara müsaade edilmesi talebi vilayete gönderilir¹⁰.

İçel Sancak Meclisi'nin talebinin Adana vilayeti tarafından da uygun görüldüğü 21 Ocak 1903 tarihli yazı, izin almak için Dâhiliye Nezareti'ne gönderilir (BOA. ŞD. 2132.8/3). Bu konuda Silifke ahalisinin söz konusu talepleri ve Dâhiliye Nezareti'nin görüşünü belirten, 8 Şubat 1903 tarihli Sadaret'e gönderilen yazıda, bu hususun Şurayı Devlet'e sunulması isteği yer almaktadır (BOA. ŞD. 2132.8/4)¹¹.

Sadaret'in 23 Mart 1903 tarihli cevabi yazısında, Dâhiliye Dairesi'nden gelen yazıdaki Silifke kasabasının ticaret yolu üzerindeki köprü'nün tamir olacak kısmının tamiri ile diğer tesis ve yatırımlar için üç sene müddetle köprüden geçecek yüklü deve ile beygirlerden 20, yüklü merkepten 10 ve yüklü arabadan 40 para vergi alınması hususunun sadrazamlıkça kabul edildiği ve kararın, 19 Mart 1903'te onay için padişaha sunulduğu belirtilmektedir (BOA. DH. MKT.649.28/2). Dâhiliye Nezareti'nden İçel Mutasarrıflığı'na gönderilmek üzere 7 Nisan 1903 tarihinde imzalanmış yazıda, talebin Şurayı Devlet kararıyla kabul edildiği bildirilmektedir (BOA. DH. MKT.649.28/3).

Köprüden üç yıl süreyle alınmasına karar verilen geçiş vergisi ile şehrin kalkınması amacıyla bayındırlık tesisleri inşa edileceği vaat edilmektedir. Bunlardan hangilerinin gerçekleştiğine ilişkin bir yazı, 23 Eylül 1905 tarihinde Dâhiliye'den Sadaret'e sunulmuştur. Adana'dan gelen bilgiye göre, Silifke kasabasının uygun noktalarına su dağıtımını amacıyla Göksu Nehri üzerine inşa ettirilen dolap ve şehir çarşısındaki çeşmenin¹² padişah ismi verilerek resmi açılışına izin verilmesi talep edilmektedir (BOA. DH. MKT.1009.52). İkinci olarak, yapılanları ve daha nelerin yapılmak istendiğini, ayrıca ayrıntılı bir gelir gider dökümü verilen ve bu vergi tahsilatının birkaç yıl için yeniden uzatılmasını talep eden 29 Nisan 1906 tarihli İçel Sancak İdare Meclisi'nin raporundan görmekteyiz. Debbaghane, gazhane tesislerinin henüz vücuda getirilememiş olduğu; hükümet konağının tamirinin yaptırıldığı, kasabada yeni inşa edilen Hamidiye Camii'nin bundan sonraki ihtiyaçlarına gelir sağlanmak üzere hükümet konağı civarına çarşı (dükkânlar)¹³ yaptırıldığı belirtilir. Ayrıca, eski Adana Valisi Abidin Paşa'nın Maarif'e bağışladığı konağın okula çevrildiği, kasabaya su getirmek için yeni icat makineli demir su dolabıyla dolaptan kasaba içine su aktarmak için demir borular alındığı, bu suların akıtıldığı yeni çeşmeler inşa edildiği de raporda yer alan yatırım bilgilerindedir¹⁴. Bu arada,

¹⁰ Bu belgenin arka yüzünde de vilayet meclisinden çıkan talebin akıbetini gösteren ve talep edilen vergi alma süresinin üç yıl olarak geçerli olması kararının çıktığını gösteren 20 Ocak 1903 tarihli kararın bilgi yazısı yer alır. Yazıda, talebin Dâhiliye Nezareti'ne teklif edileceği de belirtilir (BOA. ŞD. 2132.8/2).

¹¹ Şurayı Devlet evrak biriminin, malum taleplerin Şurayı Devlet'te görüşülmesi için 11 Şubat 1903 tarihli üst yazı ile sunulduğu görülmektedir (BOA. ŞD. 2132.8/5).

¹² Silifke Müzesi bahçesinde, bu kapsamda yapılmış olabilecek bir çeşmeye ait olduğunu düşündüğümüz mermer hayrat kitabesi bulunmaktadır. Kitabede, "Vüzerayı saltanatiyeden Sofya'lı müteveffa (vefat etmiş) Osman Paşa hafidesi (evladı) ve İçil'in mutasarrıfı saadetlü Mehmet Nüzhet Paşa hazretlerinin halilesi (eşi) merhume Nuriye Hanımın hayratıdır. Fi sene 1323 (Hicri), fi sene 1321 (Rumi)" ifadesi yer almaktadır.

¹³ Bugün Çakmak (Taşucu) Caddesi üzerinde, Tapu Müdürlüğü'nün karşısında hâlâ ayakta olan dükkânlardan birinin üzerinde bulunan ve tarafımızdan okunan dört satırlık kitabede, Mehmet Nüzhet Paşa'nın adı geçmekte olup dükkânların inşa tarihi Hicri 16 Şaban 1322 (M. 26 Ekim 1904) olarak belirtilmiştir.

¹⁴ Silifke'de çeşmeler ve su dolabı kurulmasıyla kasabaya dağıtılan suyun, Göksu Nehri'nden alındığı anlaşılmaktadır. Bu girişim öncesi kasabada su ihtiyacının nasıl karşılandığını 1891 yılında kayıt görevlisi bir yaver yüzbaşı tarafından hazırlanan raporda görebiliyoruz. Rapor, Osmanlı arşivinde Hicri 12 Şevval 1314 (Miladi 16 Mart 1897) tarihiyle kayıtlıdır. Raporda, sadeleştirdiğimiz biçimiyle "Göksu gayet leziz ancak pek bulanık akmakta olduğundan Kıbrıs adasından gelmekte olan kupa tarzındaki testilerle hanelere nakil olunmaktadır. Her bir hanede bu testilerden yeteri kadarı bulunmakta olup bu testiler sıralanarak önce gelmiş olandan

bu yatırımlardan önce, Mutasarrıf Şahabettin Efendi devrinde bir su dolabı (Resim: 3) yaptırıldıysa da nehrin azgın sularından dolayı bu dolabın mahvolduğu da hatırlatılır¹⁵ (BOA. ŞD. 2135.3/5). Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla eski İçel Mutasarrıfı Şahabettin Bey ve yeni Mutasarrıf Mehmet Nüzhet Paşa devrinde¹⁶ köprü geçiş vergisi tahsilat yetkisi, belirli aralıklarla ihaleye çıkarılmakta ve ihaleyi alandan tahsil edilmektedir. Tahsil edilen tutardan, geçiş vergisi alımında görev yapan memurların maaş giderlerinin de düşüldüğü görülmektedir.

Resim 3: Göksu Nehri Üzerinde Bir Su Dolabı (1950'li Yıllar)

(<https://twitter.com/EskiMersin/status/1025720928737665024/photo/1>) Erişim Tarihi: 23.03.2021

Aslında İçel Sancak İdare Meclisi'nin köprüden alınan verginin toplanma süresinin bir kez daha uzatılması talebi olduğunu daha 29 Ekim 1905 tarihinde Adana vilayetine sunduğu

(durulmuşundan) itibaren binada yararlanılıp boşalan testiler dolup geldiği sıraların alt başına konulur." denilmektedir (BOA. Y. PRK. MYD. 18.50).

¹⁵ **Bu raporda vergi gelirleri:**

14 Mayıs 1903 ile 14 Nisan 1904 tarihleri arası köprü geçiş vergisi ihalesi geliri	: 25.211,10 kuruş
Mehmet Nüzhet Paşa devrine bakaya kalıp onun devrinde tahsil edilen kısım	: 15.452,20 kuruş
1320 (1902-1903) tarihinde liva idare meclisi kararıyla emanete alınan gelir	: 24.307,10 kuruş
14 Mayıs 1905-14 Nisan 1906 arası ihale bedelinden toplanan gelir	: 27.525 kuruş
Toplam Gelir	: 92.496 kuruş

Harcamalar:

Şahabettin Efendi tarafından yaptırılan ve nehrin azgın sularından dolayı mahvolan su dolabına harcanan	: 21.428 kuruş
Şahabettin Efendi devrinde hükümet konağı tamir masrafı	: 3.569 kuruş
Mehmet Nüzhet Paşa devri harcamalar:	
Abidin Paşa konağının okula çevrilme masrafı	: 8.489,30 kuruş
Köprü vergisinde görevlendirilen memurların maaşı	: 2.825 kuruş
Hamidiye Camii'ne gelir için hükümet konağı civarında yaptırılan çarşı inşasına.	: 28.455,25 kuruş
Kasabaya su getirmek için yaptırılan yeni icad makineli demir dolap, 7-8 cm çaplı 1050 metre demir boru, 13 cm çaplı 110 metre galvanizli boru, kubbeli ve yeniden inşa ettirilen elli (veya altı) adet çeşmenin inşa masrafı	: 27.737,30 kuruş

Silifke kasabasına Göksu Nehrinden su celbiyle çeşmeler inşası ve salhane ve debbağhane gibi bir takım tesisin inşası için üç sene müddetle Göksu Nehri üzerindeki köprüden geçecek yüklü hayvan ve arabadan geçiş vergisi alınması hakkında padişah iradesine dayanarak R. 3 Nisan 1319 (M. 16 Nisan 1903) tarih ve 29 numaralı nezaret emirnamesi gereğince R. 1319 (M. 1903) senesi mayıs başından R. 1320 (M. 1904) senesi nisan başına kadar geçiş vergisinden hazırlanan cetvelde 92.496 kuruş gelir sağlanmış; debbağhane, gazhane henüz vücuda getirilememiş olduğu gibi maarif alanında kızlara mahsus iptidai ve rüşdi mektepleri tesis ve açılışı için harcanmak üzere verginin üç sene daha uzatılmasına emir buyurulması (BOA. ŞD. 2135.3/5).

¹⁶ 27 Ekim 1903 tarihli belgeye göre İçel Sancağı Mutasarrıfı Şahabettin Beyefendi Süleymaniye'ye ve Mardin Mutasarrıfı Mehmet Nüzhet Paşa İçel Sancağı mutasarrıflıklarına tayin edilmiştir (BOA. BEO. 2204.165255).

kararında görmekteyiz. Bu kararda, Göksu Nehri üzerindeki ahalinin akçesiyle yaptırılmış olan bent, tamir edilen köprü ve köprünün temelleri üzerindeki gelirin yarısının Silifke Belediyesi'ne ve diğer yarısının da Silifke'de inşa ettirilecek olan kız mektebi masrafına karşılık olmak üzere bir değirmen inşasına kullanılmak için idari hiyerarşi içinde padişahlıktan onay talep edilir (BOA. ŞD. 2136/2). Talebin kabul edildiğini, yani üç yıl daha köprü geçiş vergisi alınmasına müsaade edildiğini Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Ekim 1906 tarihli yazıdan öğrenmekteyiz (BOA. BEO. 2932.219838). Bu durumda, söz konusu tesis ve yatırımlara parasal kaynak sağlamak için köprüden 1910 yılına kadar geçiş vergisi alınmaya devam edilecektir.

3.3. Taş Köprü'nün Tarımsal ve Sanayi Amaçlı Tesislerin İnşasındaki Katkısı

19. yüzyılın son çeyreğinde, köprünün onarımının öncesi ve sonrasında suyun, köprünün ayaklarının arasından sıkışarak akışından yararlanarak suyu daha kolay yönlendirebilmek imkânı olmasından dolayı bazı tesis inşa girişimleri olmuştur. Bu kapsamda ilk değerlendirmeler 1845 yılında başlar. Tanzimat rejiminin bir ürünü olarak oluşturulan Konya İmar Meclisi'nin 21 Kasım 1845'te hazırladığı İçel sancağının kalkındırılmasına ilişkin önerileri kapsayan bir rapor vardır (BOA. A. MKT. 30.76), Taş Köprü'nün ayaklarının hemen altındaki hark ve bentlerinin tamiri konusunda, raporda yer alan görüş ve öneriler Keleş'ten (Keleş, 2018: 503) şu biçimde özetlenmiştir:

Silifke'de tarıma uygun sulanabilir arazinin miktarı yaklaşık 500-600 dönümdür. Göksu Nehri sularının Silifke önlerinde birleşmesi nedeniyle yapılacak yeni bent ve harklarla sulanabilir arazi miktarının 1500 dönüme çıkarılması mümkündür. Silifke'de yerel kalkınma için gerekli imar faaliyeti olarak da dışarıdan usta ve amele getirilmeksizin 100.000 kuruş masrafla köprünün hemen aşağısında bulunan ve bazı kısımları henüz ayakta olan, tarım arazilerinin sulanmasında kullanılan, yıkılmış ve harap duruma gelen 8-10 kapılı bent ve harklar tamir edilebilir. Böylece ahalinin kasabadan göç etmesi ve nüfusun azalması sorunu ortadan kalkacaktır. Büyük bir kısmı mülk arazi statüsünde olan ancak yarısı sulanabilen arazinin geriye kalan kısmı su ve nüfus yetersizliğinden dolayı boş durumdadır. İmar Meclisi'ne göre bu bent ve harkların tamir edilmesi ve dışarıdan kasabaya 600-700 hane getirilmesi ve iskân edilmesi halinde bölgenin tarımsal üretimi ve geliri had safhaya ulaşabilir. Gereken 100.000 kuruş için sulanabilir hale gelecek devlet arazisinin dönümü tapu karşılığında ve on beşer kuruşa kiraya verilebilir ve yapılacak masrafın bir kısmı bu yolla karşılanabilir. Ayrıca devletle ve özel mülk arazi sahipleriyle yapılacak anlaşma karşılığında sulama ücreti olarak dönüm başına 40 para ücret alınması halinde de sulanabilir 1500 dönüm araziden senelik 6.000 kuruş daha gelir elde edilebilecektir.

Ertesi yıl, yani 1846'da Konya Vilayet Meclisi'nin talebi üzerine hazırlanan diğer bir raporda da Göksu'dan Silifke içindeki arazilere su getirecek hark ve bendin tamiri için 150.000 kuruş harcanması gerektiği belirtilir¹⁷. Böylece ziraatın gelişerek susam, çeltik, pamuk, kök boya, buğday, arpa, bahçe ürünleri üretiminin artacağı; bu sayede devlete daha fazla gelir sağlanacağı tekrar edilir (BOA. A. MKT. 57. 89). 23 Mart 1907 tarihli Şurayı Devlet kararının yer aldığı yazıda, Silifke kazası civarındaki arazinin sulanması için 1286 ve 1287 tarihlerinde hazine tahsis edilen 100.000 kuruş, ahalden bağışla toplanan (miktarı belirtilmeyen) para ve Menafi Sandığı'ndan alınan 46.000 kuruş borç para ile inşa olunan bendin bitişi sonrası su taşkını nedeniyle sudan istifade edilemediği belirtilir (BOA. İ. TNF.16.28/1). Bu durumda,

¹⁷ 1844-45 yılında (Cebel bölgesi köylerine tekabül eden kısımlar hariç) Silifke kazası ve köyleriyle kaza sınırları içindeki Yörük cemaatlerine tekabül eden vergi gelirlerinin 138.812,5 kuruş olduğu (Yalçın, 2004: 82) düşünüldüğünde 150.000 kuruşluk vergi gelirlerinin neredeyse tamamının bu yatırımın maliyetini karşılayabildiği görülmektedir.

(aşağıdaki fotoğrafta kalıntıları görülen) sulama amaçlı bendin tarımsal sulama için kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Resim 4: Taş Köprü'nün Alt Tarafındaki Su Bendi Kalıntısı (Taşucu Belediyesi Arşivi).

İçel Sancak İdare Meclisi, Taş Köprü üzerine, gelirinin yarısı Silifke Belediyesi'ne ve diğer yarısı Silifke'de inşa ettirilecek kız mektebine sürekli gelir olmak üzere bir değirmen yapılmasına padişahlık makamından izin verilmesini 29 Ekim 1905 tarihli meclis kararı ile talep etmektedir¹⁸ (BOA. ŞD. 2136/1). Bu inşaatın köprüye ve çevreye zararı olup olmadığı hakkında rapor talep eden Şurayı Devlet'ten, 1 Mart 1906 tarihinde Adana Vilayeti'ne yazı gönderilir. Bu yazı üzerine Adana vilayeti, 29 Mart 1906 tarihli üst yazıya raporu ekleyip göndermiştir¹⁹ (BOA. ŞD. 2136/6).

Şurayı Devlet'te onaylanıp gönderilen 23 Mart 1907 tarihli yazıya göre, Silifke Köprüsü'nün mansab cephesine bitişik olan su seddi temelleri üzerinde, gelirinin yarısı Silifke Belediyesi'ne ve diğer yarısı da Silifke'de inşa ettirilecek olan kız mektebinin masrafına karşılık olmak üzere yapılacak olan değirmenin yeri belediyeye ait olacaktır (BOA. ŞD. 2136/2). Değirmeni, Fotoğrafçı Andon adlı kimse inşa edecektir (BOA. İ. TNF. 16.28/1). Sadrazam imzalı 13 Nisan 1907 tarihli yazıda, değirmen inşa ederek bundan yararlanan Fotoğrafçı Andon adlı kimsenin her sene Ziraat Bankası'na 30 adet Osmanlı altını verilmek şartıyla 46.000 kuruş harcadığı hatırlatılır. Harcanan 46.000 kuruşun, inşaya karşılık olan 38.000 kuruşa bir misli faiz ilavesiyle 76.000 kuruşa bir taksit senet alınmış olduğu vurgulanır. Ancak Andon'un memleketinde vefat etmiş olmasından bu değirmenin kirasından önceden alınmış olan 5.000 küsur kuruşa el konulmasından sonra şimdi bakaya talep olan 70.923,5 kuruşun terekeye kaydı hususunun adı geçen nezarete havalesine lüzum görülmüş olduğu belirtilmektedir (BOA. İ. TNF.16.28/2). Bu iki belgeden anlaşıldığı kadarıyla, 1907 yılına gelindiğinde, değirmen çoktan inşa edilmiş, hatta değirmenden kira bedeli bile alınmıştır. Aşağıdaki fotoğraf, köprü ve bitişğinde inşa edilen değirmenin 20. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu göstermektedir²⁰.

¹⁸ Hiyerarşi gereği Adana vilayetine gönderilen bu talepler, 5 Kasım 1905 tarihli yazı ile vilayetten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA. ŞD. 2136/2). Talep, Babialı Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden 7 Aralık 1905 tarihli üst yazı ile Sadrazamlık'a sunulmuştur (BOA. ŞD. 2136/3). Sadrazamlık'tan Şurayı Devlet Evrak Odası'na gelen yazı, Şurayı Devlet Evrak Odası'nın 12 Aralık 1905 tarihli ilişik yazısı ile Şurayı Devlet'e görüşülmek üzere sunulmuştur.

¹⁹ 22 Mart 1906 tarihli ve arşivde (BOA. ŞD.2136/5) biçiminde kayıtlı bu raporda, İçel Bayındırlık Mühendisi, değirmen ve su çarkı inşasının köprü ve çevre arazilere zarar vermeyeceğini beyan etmektedir.

²⁰ Bu değirmen, 1960'lı yıllara kadar ayakta kalmış ve bu yıllarda "köprü'nün ayaklarına zarar verdiği" gerekçesiyle yıkılmıştır.

Resim 5: Taş Köprü'nün Ayağındaki Değirmen
(<https://www.pinterest.com/pin/337277459574522426>). Erişim Tarihi: 23.03.2021.

SONUÇ

İçel Sancağı, 19. yüzyıl ortalarında Konya vilayetine, 1870'ten itibaren de Adana vilayetine bağlıdır. Bu durumda, Tanzimat Dönemi'nde İçel'de başlayan yerel kalkınma girişimleri önce Konya vilayetinin, sonra da Adana vilayetinin yatırım çabalarının bir parçası olmuştur. Bu genel çerçeve içinde Konya-Karaman civarının, öncelikle ticari mal sevkiyatının ve tabii ki idari kontrolünün kolaylaştırılması için Konya-Silifke arasında yol, iskele yapım çalışmalarına başlanılmıştır. Silifke kasabası içindeki Taş Köprü de bu yolun bir parçası olduğu için 1848'den itibaren köprünün tamiratı düşüncesi dillendirilmiştir. Bu amaçla defalarca yapılan ve her defasında farklı maliyetler çıkarılan keşifler sonrasında, nihayet 1873'lerden itibaren tamirata başlanmıştır. Üzerinde mutabık kalınan tamirat maliyeti, 147.000 kuruştur.

Tamirat sonrası, 19. yüzyılın son çeyreğinde devlet hazinesinin içinde bulunduğu yetersizliklerin de etkisiyle, sancak merkezi olan Silifke'de farklı mali kaynaklar yaratarak çeşitli bayındırlık yatırımlarına girişilmiştir. Hedeflenenlerin belli başlıları, Silifke içinde kaldırımlar döşenmesi, hükümet konağı tamiratı, yeni çarşı (dükkânlar) ve mektep açılması, ırmak üzerine su dolabı kurularak borular vasıtasıyla şehir içine su ulaştırılıp kurulan çeşmelerden akıtılması girişimleridir. Köprü geçiş vergisinin alınma süresinin uzatılması için hazırlanan rapordan anlaşıldığı üzere bu yatırım çalışmalarında başarıya ulaşılmıştır. Ayrıca, yapılan harcamayla Abidin Paşa Konağı da okula dönüştürülmüştür. Uzatma talebi kabul edilirse, sağlanacak mali kaynakla debbağhane ve salhane inşası da başarılabilecektir.

Yapılmak istenen ve yukarıda sıralanan girişimler için bulunan mali kaynak ise, "tüccarlar ve yerel ahalinin de mutabakatıyla" köprüden geçecek ticari yük taşıyan araba ve hayvanlardan 10-40 para arasında değişen "müruriye" adıyla üç yıllığına vergi alınmasıdır. Köprüden alınacak geçiş vergisi, anlaşıldığı kadarıyla ihale usulüyle bunu tahsil edenlerden alınacaktır. Yani ihaleyi alanlar, ödedikleri parayı, haliyle geçiş vergisi ödeyecek tüccarlardan üstüne kâr ekleyerek tahsil edecektir. Bu biçimde gelir sağlanarak bundan büyük yarar sağlandığı kanaatine varılmış olmalı ki yapılması düşünülen ve yerel belediyenin yapabilecek mali imkânı olmaması nedeniyle yapılamayan bu tür tesis ve yatırımlar için köprüden geçiş vergisi alınması uygulamasının 1906'dan sonra üç yıl daha devam ettirilmesi talep edilmiştir.

Taşucu İskelesi'nin de vasıtasıyla Akdeniz'den Konya'ya kadar ticari meta taşınmasında ve insan gidiş gelişinde Taş Köprü'yü kullanarak mali kaynak elde etmek dışında bir yarar daha sağlanmıştır. Köprünün kemerleri aracılığıyla sıkıştırılan su gücünden ve

köprünün ayaklarının güvenli ve sağlam destek noktası olması niteliğinden yararlanarak inşa edilmiş eski su bendi ve sulama harklarının onarımı yoluna gidilmiştir. Böylece, Silifke kasabasının kuzeyinde yer alan ovalık alanda tarımsal sulama yapılarak üretim artırılabilir ve kasabada daha fazla nüfus iskânı sağlanabilecektir. Ancak bu bent, su taşkını nedeniyle yıkılmıştır. Bu durumda, su arkı ve bendi inşasından beklenen fayda sağlanamamıştır.

Taş Köprü ve ayakları ile buna bitişik su bendinin temelleri üzerine 1907’de inşa edilen değirmen ile kasaba içinde un üretimi sağlayacak küçük ölçekli bir tarımsal sanayi girişimi başlamış olacaktır. Bu değirmenin inşa edilmesinde temel gerekçe, Silifke’de yapılması düşünülen kız mektebine ve dolayısıyla maarifin gelişmesine kaynak sağlamaktır. Sonuç olarak, 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bu tür yerel kalkınma girişimlerinin İçel sancağının merkezi olan Silifke’nin kalkınmasında o zamanki koşullar içinde hatırı sayılır bir katkısı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Adana Vilayet Salnamesi (H. 1287, 1289, 1308-1320).

Aydinoğlu, Ü. (ed), (2007). *Mersin Arkeolojik Kültür Envanteri*, Mersin.

BOA. BEO. 2204.165255

BOA. BEO. 2932.219838

BOA. A. } MKT. 30. 76

BOA. A. } MKT. 57. 89

BOA. A. } MKT. MHM. 461.20

BOA. A. } MKT. MVL. 17. 98

BOA. A. } MKT. NZD. 420 .32

BOA. A. } MKT. UM. 351.22

BOA. A. } MKT. UM.543.65

BOA. DH. MKT. 649. 28

BOA. DH. MKT. 1009.52

BOA. HR. MKT. 678. 57

BOA. İ. DH. 655.45560

BOA. İ. MVL. 227.7737

BOA. İ. ŞD. 20.867

BOA. İ. TNF. 16.28

BOA. MVL. 17.98

BOA. MVL. 504.60

BOA. MVL. 509.53

BOA. MVL. 533.63

BOA. MVL. 616.75

BOA. ŞD. 1702.38

BOA. ŞD. 2114.37

BOA. ŞD. 2116. 26

BOA. ŞD. 2117. 9

BOA. ŞD. 2122. 10

BOA. ŞD. 2132. 8

BOA. ŞD. 2135.3

BOA. ŞD. 2136.2

BOA. ŞD. 2856. 30

BOA. Y. PRK. MYD. 18.50

Balcı, E. (2004). 1868 tarihli bir bayındırlık layihası: Konya-Silifke yolunun şoseye çevrilmesi ve bölgedeki zeytin ormanlarının ıslahı projesi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 150, 107-144.

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: (Türk Tarih Kurumu Yayınları).

Çulpan, C. (1975). *Türk Taş Köprüleri*, Ankara: (Türk Tarih Kurumu Yayınları).

Gazel, A. A. (2016). İçel sancağının yönetim merkezi olmak için kazalar arasında yaşanan mücadele, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 1215-1253.

<https://www.pinterest.com/pin/337277459574522426>). Erişim Tarihi: 23.03.2021.

<https://twitter.com/EskiMersin/status/1025720928737665024/photo/1>). Erişim Tarihi: 23.03.2021.

Keil, J, Wilhelm, A. (1931). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua (MAMA) III*, Menchester.

Koç, Ö. (2007). *Göksu Deltasının Jeolojik Evrimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Keleş, E. (2018). İçil Sancağı'nın sosyo-ekonomik ve coğrafi durumu (imar meclisi raporuna göre /1845), *Türk Tarihine Dair Yazılar III*, 485-508.

Langlois, V. (1861). *Voyage Dans la Cilicie*, Paris.

Stark, F. (1977). *Alexander's Path from Cairo to Cilicia*, (3. Baskı), London.

Strabon, (2015). *Geographika*, (çev. Adnan Pekman), İstanbul: (Arkeoloji ve Sanat Yayınları).

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: (Milliyet Yayınları).

Yalçın, A. (2004). Temettuat defterlerine göre 19. yüzyıl ortalarında Silifke kazasının sosyal ve ekonomik yapısı, *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15, 13-87.

Yeşilbaş, E. (2016). Silifke Taş Köprü'nün rölöve tespitleri ve tarihi dönem analizi, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 19, 92-123.

İbni Haldun'a Göre Devletin Çöküşünün Analizi: Adalet Dairesi Bağlamında Bir Değerlendirme

Analysis of the State's Collapse According to Ibn Khaldun: An Evaluation in the Context of the Circle of Justice

Cumali BOZPINAR*

ÖZ

İbni Haldun'un toplum analizinde Orta Doğu toplumsal formasyonları Doğu Despotizmi, patrimonyal-bürokratik yönetim veya Asya Üretim Tarzı olarak karakterize edilebilecek birer tarımsal haraççı devletlerdir. Bu devletlerde artığa devlet tarafından el konulması sürecinin açıklanmasında ideolojik bir işleve sahip adalet dairesi önemli bir kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu çalışmada İbni Haldun'un bir devletin çökmesine ilişkin açıklamalarının esas olarak adalet dairesi bağlamında üretim ilişkileri yoluyla açıklanabileceği ortaya konulmuştur. İbni Haldun'un adalete ilişkin açıklamaları, kapitalizm öncesi yapılarıdaki üretim ilişkilerinin geleneksel ilişkilerde içkin olması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre artığa devlet tarafından el konulması ve sonrasında artığın iktidardakilerin kendi aralarında yeniden dağıtılması adalet dairesi yoluyla meşru gösterilmiştir. Başka bir deyişle adalet dairesi yoluyla üretim ilişkilerinin manipüle edildiği iddia edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İbni Haldun, Çöküş, Adalet Dairesi

ABSTRACT

In Ibn Khaldun's analysis, Middle Eastern social formations are agricultural tributer states that can be characterized as Eastern despotism, patrimonial-bureaucratic administration, or Asiatic mode of production. In these states, the circle of justice, which has an ideological function in explaining the process of confiscation of the surplus by the state, forms an important conceptual framework. In this study, it was revealed that Ibn Khaldun's explanations of the collapse of a state could be explained mainly through relations of production in the context of the circle of justice. Ibn Khaldun's statements about justice were evaluated within the framework of embedding the relations of production in pre-capitalism structures in traditional relations. Accordingly, the confiscation of the surplus by the state and subsequent redistribution of the surplus among those in power has been made legitimate by the justice circle. In other words, it was revealed that production relations were manipulated through the circle of justice.

Keywords: Ibn Khaldun, Collapse, Justice Circle

* Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü), cumalispontik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8760-5253

1. GİRİŞ

İbni Haldun'un toplumların tarihsel gelişimi analizindeki Orta Doğu bölgesi toplumsal formasyonları Doğu Despotizmi, patrimonyal-bürokratik yönetim veya Asya Üretim Tarzı olarak karakterize edilebilecek yerel ilişkiler anlayışında birer tarımsal haraççı devletler olup bunlarda artışa devlet tarafından el konulması sürecinin açıklanmasında ideolojik bir işleve sahip adalet dairesi önemli bir kavramsal çerçeve oluşturmaktadır.

Her ne kadar doğrudan ifade etmemiş olsa da İbni Haldun'un bir devlette toplum tarafından üretilen artışa el koyulmasını adalet dairesi söylemiyle meşrulaştırdığı kabul edilebilir.

Bu çalışmada İbni Haldun'un bir devletin çökmesine ilişkin açıklamalarının esas olarak adalet dairesi bağlamında açıklanabileceği ortaya koyulacaktır.

Çalışmada İbni Haldun'un devletin çöküşüne ilişkin ortaya koyduğu düşüncelerle ilgili olmak üzere Mukaddime başlıklı çalışması ve konuyla ilgili ikincil kaynakların incelenip değerlendirilmesi, elde edilen bulguların konuya ilişkin literatürde kabul edilen görüşlerle karşılaştırılması ve bazı teorik çıkarımlarda bulunulması şeklinde bir yöntem izlenmiştir.

2. ADALET DAİRESİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Toplumsal kurumların ekonomik belirlenimi temel olarak kapitalist bir fenomendir ve kapitalizm öncesi toplumlarda üretim ilişkileri bağımsız bir görüntüye sahip değillerdir. Bu toplumlarda toplumsal kurumların teşekkülünde ve bunların toplumsal işlevlerinde ideoloji ve siyasetin (dinin) rolleri merkezi önemdedir. Her ne kadar bu toplumlar mutlak surette siyaset üzerine var olmasalar da siyaset, toplum hayatında ekonomik ilişkilerin kısmen ifadesi olarak yerleşmiştir. Bunun yanında kapitalizm öncesi toplumlarda ekonomik nitelik taşımayan inanç sistemlerinin gerektirdiği ritüeller ve uygulamalar, sosyal yapı unsurları, kurumsal yapılar, gelenek vb. ikincil nitelikte olmakla birlikte sosyal ilişkilerin yeniden üretimini düzenleyici işlev görmüşlerdir. Bu kapsamda sosyal formasyonda Orta Çağ Avrupası'nda din, Avustralya Aborijjin toplumlarında akrabalık ilişkileri ve Antik Yunan dünyasında mitos gibi "sözde" tam anlamıyla ekonomik olmayan üstyapı unsurlarının da üretim ilişkilerinde etkin işlev gördükleri belirtilebilir (Haldon, 1993).

Orta Doğu toplumlarında Antik Çağ'dan itibaren iktidarın meşrulaştırılmasında bazı ideolojik söylemlerden yararlandığı görülmektedir. Bunlardan biri adalet kavramıdır (Darling, 2002). Osmanlı literatüründe "daire-i adliye" yani "adalet dairesi" denilen bu kavram bir kapalı devreye benzer: Adalet, dünyada kurtuluşu garanti eder; dünya bir bağdır ki çiti devlettir; devletin esası nizamdır; padişahsız nizam korumasız kalır; ordusuz padişah hâkimiyet kuramaz; servetsiz padişah ordu oluşturamaz; serveti halk biriktirir; halkın padişaha kul olmasını ise adalet sağlar. Kabaca söyleyecek olarak olursak adalet dairesinin birbirine bağlı unsurları; mülk yani devlet (padişah), ordu, servet, halk ve adalettir. Bu bağlılık içinde padişah ile adaletin örtüşmesinin gereklilik arz ettiği ve keyfi bir padişahın gayrimeşru addedildiği söylenebilir (Öz, 1999). Bu ideolojik söylem¹, ideolojik boyutundan arındırıldığında ise kavramın şu içeriğe sahip olduğu kabul edilebilir: Toplumda üretim ilişkileri yoluyla şekillenen artışa devletin el koyması adalet icabı olduğu gibi toplumsal statülerin meşruluğu, ideolojik bir şekilde dinsel esastan kaynaklanmaktadır. Böylece adalet dairesi kanalıyla Orta Doğu toplumlarında "iktisadi yeniden üretimin ideolojik yeniden üretime yani artışın üretilmesinin toplumsal ve siyasal

¹ İnalçık (1964)'a göre de adalet dairesi artı-ürüne devlet tarafından el konulmasının (temellük edilmesinin) ideolojik temelini oluşturur. Şöyle ki hükümdarın gücü, sahip olduğu askerine bağlıdır; parasız asker de olmaz; hükümdarın tebaasının refahı olmaksızın para olmaz ve adalet olmaksızın tebaanın refahı da olmaz.

düzenin otoriteler tarafından adil bir biçimde idare edilmesine bağlı olduğu” aşılannmıştır (Keyder, 1989: 28).

Diğer taraftan İbni Haldun bağlamında, adalet dairesinin ilerleme kavramıyla da ilgisi bulunduğu düşünülebilir. Bu kapsamda İbni Haldun’un kullanımında, ilerleme yerine geçmek üzere toplumsal değişim kavramının döngüsellik içeriğine sahip olduğu ileri sürülerek ilerleme kavramının tarihsel gelişimine bakıp daha sonra toplumsal değişim kavramın İbni Haldun’un kullanımında bugünkü anlamda ilerleme içeriğine değil de döngüsellik içeriğine sahip olduğu ortaya konulacaktır².

İlerleme kavramının tarihsel kökeninin Antik Yunan toplumunda kullanılan ve günümüzde karşılığı “progress” olan “prokope” sözcüğü olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte “progress” sözcüğünün “prokope” sözcüğünün tam karşılığı olmadığı belirtilmelidir. Prokope, Antik Yunan toplumunda zaman boyutunda bütünsel kapsayıcı nitelikte bir değişim süreci içinde düşünülmemiştir. Bu sözcüğün kullanımı genel olarak yönetim (devlet), toplum ve ahlak alanlarıyla sınırlandırılmıştır. Böylece Antik Çağ’da ilerleme anlayışının sınırlı olarak değişim gösteren devlet ve toplum alanlarında kaldığı ortaya çıkmaktadır. Dahası, bu dönemdeki “ilerlemeyi esas alan değişimin seyri” Orta Çağ ile sonrası dönemin doğrusal anlayışından farklı olarak döngüsel bir içerikte olmuştur. Başka bir deyişle “iyi” ve “doğru”nun gelecek zamanda değil, yaşanan anda mevcut olduğu ve bunların elde edilebilmesi için bazı yetilerin kazanılması gerektiği kabul edilmiştir (Salgar, 2015: 44).

Diğer taraftan Antik Yunan mitolojisinden kaynaklanan bu anlayış dejenerasyon teorisi (degeneration theory) diye de adlandırılmıştır. Mitolojik kabule göre evrenin yaratılmasında yaratılış prensibinde oluş ve bozulma unsurları bir aradadırlar. Daha net ifade edilecek olunursa belirtilen unsurlar arasında geçiş varlığa içkin kabul edilmiş bir kanundur. Dahası, döngüsel niteliğe sahip bu kanun tüm mevcudiyeti kapsamına aldığından sosyal faaliyetler de bu kanuna uygun bir tertip içerir. Antik Çağ’ın ünlü filozofları Platon ve Aristoteles’in kendi düşüncelerinin oluşmasında “dejenerasyon teorisi”nden yararlandıkları ileri sürülmektedir³. Bu durumun etkisinin özellikle anılan filozofların devlet ve toplum üzerine düşüncelerinde belirgin bir şekilde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Buna göre; siyasi rejimler sürekli olarak değişmekte olup toplum daima aristokrasi, oligarşi, monarşi, tiranlık ve benzeri türden bir geçiş yani döngü içinde değişmektedir. İyi ve kötü şeklinde karşıt kavramlarla ifade edilecek bu döngüde geçişler, gelecekte değil, geçmişte gerçekleşmiş ya da şimdiki zamanda yaşanmaktadır. Başka bir deyişle “toplumsal değişim” anlayışının niteliği döngüselidir. Böylece Antik Çağ düşünürlerinin tarihi ve toplumu döngüsel bir anlayışla değerlendirdikleri ve buna bağlı olarak yarına bakışlarının iyimser nitelikte bir düşünce olmasının engellendiği ortaya çıkmaktadır (Salgar, 2015: 45).

² İbni Haldun, toplumu da diğer doğal varlıklar gibi ele alıp incelemiştir. Buna göre her toplum tıpkı bir canlı gibi doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu aşamalar her toplumsal organizmanın kaderidir. Dahası, söz konusu aşamalar tam bir döngüsel (devri, devrevi), süreç halinde kendini gösterir. Ayrıntılar için bk. Özlem (2012: 30-33).

³ “...hem Platon hem de Aristoteles, devlet biçimlerini tiplayen (aristokrasi, oligarşi, demokrasi vb.) bir öğretiyi geliştirmişlerdi. Ne var ki burada bu devlet tipleri aslında biricik ... bir devlet formunun çözülmüş görüntüleriydiler. Özellikle Aristoteles’te bu devlet tiplerinin hiçbirisi ‘yetkin’ değildi; olsa olsa birbirlerine göre daha iyi-daha kötü olarak nitelendirilebilirlerdi. Ama Aristoteles’te bu devlet tipleri, maddeye yaklaşımları bakımından yetkinleşemeseler de yine ‘form’ idiler. Bu nedenle de ... ‘yeni hiçbir şey içermeksizin’ her zaman geçerliklerini korurlardı. Yine ... ‘insani olayları doğal süreçlermişçesine yorumlayan bu tablo, döngüsel bir tabloydu.’ Bu döngüsel süreç içinde insanlar, örgütlü toplumlar halinde yaşadıkları sürece, bu devlet tiplerinin birinden öbürüne dönenip dururlardı. Bu nedenle Grekler için geçmiş ve gelecek, bu formların tekrarlanıp durduğu, gelip geçici bir evrenle ilgili zaman boyutlarıydı. Yani insanların ve toplumların geçmişleri de, gelecekleri de bu formlar çerçevesinde rastlantısal olarak dönenen, bir sürekliliği olmayan şeylerdir. İnsani-toplumsal yaşam, geçmişten geleceğe doğru sürekli bir gelişimi olmayan bir yaşamdı. Bu yaşam, belli devlet formları çevresinde rastlantısal olarak dönenen, bu formlara göre tekrar eden, kesik ve birbirinden kopuk halkalardan ibaretti...” (Özlem, 2012: 19).

İlerleme perspektifinden bakıldığında İbni Haldun'da teolojik bağlamda tarihi sürecin ilerleme olarak kabul edildiği bir kapsayıcı kavramın bulunmadığı belirtilebilir (Salgar, 2015: 60). Nitekim kır (bedevî) hayatından şehir (hadarî) hayatına geçişin nedenini kır üretiminin artan ihtiyaçları karşılayamaması olarak göstermekle birlikte hem bu geçişin nedenlerini açıklamamış hem de ikincisinin ilkinin göre toplumsal yönden bir ilerleme olduğuna dair ya da bunu ima edecek şekilde herhangi bir ifadeye yer vermemiştir⁴ (Salgar, 2015: 61).

Bununla birlikte İbni Haldun'un bir devletin aşamalarını insanın hayat aşamalarına benzetmesi ilerleme perspektifinden değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda İbni Haldun bağlamında “ilerlemeyi esas alan değişimin seyri”nin “prokope” kavramının içeriğinde olduğu ya da bu içeriğe yakın bir anlama geldiği belirtilebilir (Salgar, 2015: 63). Şöyle ki burada söz konusu olan değişim ilerleme (progress) kavramıyla öngörülen doğrusal bir düzlemde bugüne göre gelecekte iyi ve olumlu olabilecek bir noktaya gelinmesi değil prokope kavramının döngüsel yapısına uygun olarak bazen iyi bazen de kötü bir noktaya ulaşılmasıdır (Salgar, 2015: 63-4). Başka bir deyişle İbni Haldun bağlamında ilerleme, toplumsal formasyonun göçebelik ve sonrasında şehirleşme formları şeklinde gelişim gösterdikten sonra dejenere olarak çökmesidir (Salgar, 2015: 64). Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, İbni Haldun bu dejenerasyonu, adaletin bozulmasına bağlamıştır: “Adalet (hakkaniyet) Tanrı'nın kurduğu ve kontrolünü krala verdiği bir terazi gibidir” (İbni Haldun, 2014b: 70).

Oysaki söz konusu dejenerasyon belli aşamalardan oluşan bir süreç şeklinde tezahür etmekte olup adalet dairesi kavramının burada açıklayıcılığının olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte İbni Haldun, dejenerasyonu ekonomik determinizm çerçevesinde açıklamayıp nedenselliği adaletin bozulması bağlamında döngünün bir başlangıç noktasından açıklamaya çalışmıştır. Böyle yapmakla evrimci ve ilerici değil de, adalet dairesi bağlamında kaderciler bir zihniyete sahip olduğunu göstermiştir⁵. Başka bir deyişle buradaki kaderciliği adalet dairesinin ideolojik etkisi altında yorumlayarak ekonomik determinizm yerine adaletin bozulmasını ön plana çıkarmaktadır. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere İbni Haldun'un kullanımında adalet, aslında kapitalizm öncesi yapılarıdaki üretim ilişkilerinin geleneksel ilişkilerde içkin olması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece artığa devlet tarafından el konulması ve sonrasında iktidardakilerin birlik halinde artığın yeniden dağılımını el ele yapmaları üretim ilişkileri yoluyla değil de hükümdarın akrabası/yoldaşı/taftarı olmak yoluyla manipüle edilmiştir.

3. İBNİ HALDUN'UN DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ ÜZERİNE AÇIKLAMALARI VE ADALET DAİRESİ

İbni Haldun adalet üzerine bazı açıklamalarda bulunmuş olup bu açıklamalar adalet dairesi bağlamında kabul edilebilir. Buna göre İbni Haldun iktidarın refahının artışının yönetici kesimde hükümdar gibi lüks bir yaşama yol açacağını kabul edip bunun devlet giderlerini artıracığını belirtir. Devlet giderlerinin artışı ise devletin gelir ihtiyacını artırır ve bu da vergilerin yükseltilmesi ya da mevcut vergilere yenilerinin eklenmesine yol açar. Bu süreçte yönetici kesimin yaşam tarzı geleneksel hale geldiği için geri dönülmez bir yola girilir. Aynı

⁴ Söz konusu geçişin tam olarak ortaya konulması bu çalışmanın sınırlılığının ötesindedir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Şenel (1982) ve Yıldız (2010). İktisat tarihi perspektifinden toplumların gelişim aşamaları üretim tarzı kavramı çerçevesinde ele alınmakta olup tartışmalı bir konudur. Literatürde öne çıkan tartışma için bk. Dobb (1992). Diğer taraftan Hassan'a (2010) göre İbni Haldun'un üretim tarzı kavramsallaştırması farklıdır: Bedevîlik ve hadarîlik.

⁵ Burada bizim vurgumuz, İbni Haldun'dun, adalet dairesi bağlamında üretim ilişkilerinin veri kabul edilmesi ve iktidarın iktisadi artığa el koyması sürecinde el koyduğu artık miktarını artırmak için üreticilere gittikçe artan oranda baskı kurmasının yol açtığı üretimin ve buna bağlı olarak devlet gelirlerinin gerilemesini sorgulamayıp adaletin bozulması diyerek manipüle etmesidir.

zamanda vergiler yoluyla sağlanan devlet gelirleri de gerilemeye başlar. Şöyle ki bu durumda halk tarımın geliştirilmesi konusunda bütün coşkusunu yitirir. Kendi cüz'i geliri ile devletin harcamalarını ve kendisinden alınan vergileri karşılaştırıp güven kaybına uğramasına bağlı olarak umudunu yitirir. Pek çoğu toprağını terk eder. Böylece devlet gelirleri gerilemeye başlar (İbni Haldun, 2014b: 61). Süreci hızlandıran ve etkisini yoğunlaştıran başka bir gelişme saray çevresine tarımsal üretim yapılan toprakların dağıtımıdır. Burada İbni Haldun "Adalet (hakkaniyet) Tanrı'nın kurduğu ve kontrolünü krala verdiği bir terazi gibidir" diyerek hakkaniyetin bozulmasının yol açacağı dengesizliğe vurgu yapar. Bu dengesizlik kendini reyanın elinden toprağının alınıp saray çevresine vergiden muaf bir şekilde verilmesinin devletin vergi gelirlerini düşürmesi ve topraksız kalan reaya kesiminin –omuzlarına binen yükün artmasının sonucu olarak- göç etmesi şeklinde gösterir. Bu süreçte tarımın zayıflamasının ve çiftliklerin atıl kalmasının sonucunda devlet gelir elde edemez duruma gelir ve devletin hazinesi boşalır. Buna bağlı olarak ordu ve halk yıkıma doğru sürüklenir. Komşu hükümdarlar bu zayıflığı görerek yıkıma doğru sürüklenen ülkenin topraklarına göz dikerler (İbni Haldun, 2014b: 70). İbni Haldun'un adalet dairesine benzer açıklamalarında artığa el konulması mekanizmasını sorgulamadığı görülmektedir. Bu durum, artığa el konulması mekanizmasını meşru gördüğü anlamına gelmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, düzen dejenere olmaya başladıkça İbni Haldun'un adeta bir tevekkül içinde süreçte müdahale edilmesini önermemesidir.

Diğer taraftan İbni Haldun çöküş sürecinde hükümdar ve çevresindekilerin artan lüks hayatı ile devlet maliyesinin bozulmasını ayrı ayrı ele alarak birbirinden bağımsız gibi göstermektedir fakat burada tek bir süreçten bahsetmek mümkündür ki bu da devlet maliyesinin bozulmasıdır. İbni Haldun devlet maliyesinin bozulmasıyla ilgili olarak bazı tespitlerde bulunmuştur. İlk olarak; refah artışı yani artan lüks hayat daha büyük harcamalara sürükleyecektir, hükümdarın ve sarayın masrafları artacaktır, tebaanın hayat şekli de hükümdar ve çevresinininkine paralel olacaktır (tebaa hükümdarın yaşam tarzını izleyecektir), askerlerin ve memurların maaşları da artacaktır ve dolayısıyla harcamalar aşırı boyutlara varacaktır ve de sıradan tebaa da savurganlaşacaktır. İkinci olarak, halkın hükümdarın dinini ve onun adetlerini izlemesiyle devlet, gelirlerini artırmak için pazarlardan vergi alacak, pazar vergilerinin yetersiz kalması sebebiyle halkın mallarına el konulmasının yanında yeni pazar vergileri getirilebileceği gibi doğrudan zor alıma başvurulacaktır⁶. Üçüncü olarak bu dönemde vergi tahsildarları servetlerini artıracaklardır. Bunu, vergi tahsilatından gayri resmi bir şekilde kendilerine pay ayırmaları yoluyla gerçekleştirirler. Bu kimseler usulsüzlükler yüzünden birbirlerini gammazlayacaklar ve akabinde ardı sıra servetlerine el konulacak ve yıkıma uğrayacaklardır. Dördüncü olarak bu süreçte hükümdar da onlar sayesinde elde ettiği şöhretini kaybedecek ve askerinin maaşını ödeyemeyecek duruma gelip iflasa sürüklenecektir. Son olarak devlet iflas edecek ve ülkenin dışarıdan gelen saldırılara maruz kalarak ya onlar tarafından ele geçirilecek ya da "yağı tükenmiş bir lambanın sönüp gitmesi gibi azar azar yok olacaktır" (İbni Haldun, 2014b: 80-1; Uludağ, 2020: 561-2, 564-6).

⁶ "...Malum olsun ki, malları bakımından halka tecavüz etmek, bu malların elde edilmesi ve kazanılması hususunda onların heveslerini ve şevklerini yok eder. Çünkü bu takdirde, neticede ve eninde sonunda söz konusu malların yağma yoluyla ellerinden alınacağına kani olurlar. Mal kazanma ve edinme hevesleri gidince, artık bu maksatla çalışmaya elleri varmaz olur. Mal ve servet kazanma yolunda çalışmaktan halkın geri durması, bu hususta kendilerine (ve mallarına) yönelen tecavüz miktarınca ve nisbetinde olur. Tecavüz, maişet yollarının tümüne şamil olacak derecede çok olursa, kazançtan geri durma öyle olur. Çünkü zulüm ve tecavüz bütün mesleklere dâhil olduğu için hevesleri tamamen ortadan kaldırır. Şayet tecavüz az ise, kazançtan geri durmak da o nisbette olur. Umranın mükemmelliği, çarşı pazarın hareketliliği, halkın akşam sabah gide gele kazanç ve menfaatleri için çalışıp çabalamalarına bağlıdır. Halk, imaişetlerini temin etmekten geri durup mal kazanmaktan el etek çekti mi, umrandaki pazarlar durgunlaşır, ahval perişan olur, halk bu ülkenin dışındaki yerlere dağılır, rızkını bu sahanın haricinde arar. Bu yüzden o bölgede ikamet edenler seyrekleşir, nüfus azalır o diyar ıssız hale gelir, şehirleri harap olur, sultanın ve devletin halinin bozulmasıyla yerleşme merkezleri bozulur..." (Uludağ, 2007: 549).

Dağılma evresine gelmiş bir devlete ilişkin olarak ise İbni Haldun şunları söyler:

“...Hükümdar prens, kendi özel zevkleri için, kendi yakınlarına karşı da fazladan bir savurganlıkla, atalarının biriktirdiği hazineleri harcar. Çevresini güvenilmez, salık verilmez kişilerle kuşatır, en önemli devlet işlerini bunlara emanet eder. Ama bu yeni dostlar hiç de yetenekli kişiler değildir, neyin kendilerine düştüğünü neyin kendi yetkilerinin dışında olduğunu bile ayırtedemezler. Üstelik hükümdar kendi kabilesinin ve öncüllerinin büyük hizmetliler katını yıkmaya bakar. Bunun üzerine bunlar da ötekiler de ondan nefret ederler ve ona karşı fesat çevirmeye başlarlar. Böylece birçok askerini kaybeder, çünkü onların maaşlarıyla kendi şatafatlı masraflarını karşılar, onların görüşme istemlerini reddeder ve onlarla ilgilenmez. Böylece, öncüllerinin yatırımlarını yok eder, onların yükselttikleri yapıyı yerle bir eder. Hanedanı yaşlanmıştır, süreğen (kronik) ve devasız bir hastalığa yakalanmıştır ve sonunda yok olur...” (İbni Haldun, 2014a: 284-5).

Bundan başka, İbni Haldun bir devletin dağılmasının “doğal bir aksama” olduğunu ve bunun tıpkı insanın yaşlanması gibi aynı koşullar altında meydana geldiğini kabul eder: “Yaşlanma şu iyileştirilemeyen, yok da edilemeyen süreğen hastalıklardan biridir; böyledir çünkü doğa değişmez.” Dahası devletin akıl insanların çöküşün farkında olup bunun nedenlerini de bildiklerini ve hatta bunların ortadan kaldırılabilceğini sanarak ortaya çıkan zararları onarmaya çalışacaklarını, çöküşü kendilerinden önce gelenlerin yeteneksizliklerine veya ihmalkârlıklarına bağlayacaklarını fakat yanılacaklarını çünkü bir doğal evrimin ve onun adet ve geleneklerinin söz konusu olduğunu belirtir⁷ (İbni Haldun, 2014a: 77).

Yukarıda anlatılanların gösterdiği üzere İbni Haldun’un devletin çöküşü analizi artığa el konulması sürecinde merkezkaç güçlerin ortaya çıkışı merkezindedir. Böylece merkezi otoritenin güçlü olduğu sürece, merkezkaç güçlerin oluşmasını engelleyebileceği söylenebilir. Burada iktisat tarihi perspektifinden önem arz eden husus, üretim ilişkilerinin analize dâhil edilmemesidir. Esasında aynı durumun devletin ortaya çıkış sürecinde de geçerli olduğu söylenebilir. El-Câbirî’nin (2003) belirttiği üzere, devletin ortaya çıkış süreci de ekonomik temelli bir açıklamaya dayanmaz; bir istilacı grubun otoriteyi ele geçirip devleti inşa etmesidir söz konusu olan. Doğal olarak karşımızda son derece çürük bir temel üzerine inşa edilmiş bir yapı durmaktadır zira devletin kendi erkânına sarf etmek üzere topladığı malın kaynağı saldırı, ganimet, vergi, ticaret tekeli ve müsaderedir. Oysa bunların tümü toplanan malın çoğalmasına değil azalmasına yol açar. Sonuçta kaçınılmaz son gerçekleşir yani refah seviyesi yüksek zümrenin giderlerinin de artmasıyla gelirler bu lüks hayatı karşılayamaz hale gelir. İzleyen süreçte çözülme başlar. Kısaca saldırı ve müsadereye dayalı bir ekonomiden beslenen bir devlet türünden bahsetmek mümkündür. Böylesi bir üretim tarzında temel çelişki, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasında ortaya çıkmaktadır. İktidarın sürekli genişleyen tüketimini temel alan bir üst yapı ile bunun gerçekleşmesi uğruna zorla dayatılan bir ekonomik alt yapı arasındaki çelişkidir söz konusu olan. Nihayetinde alt yapı yükünü kaldıramaz hale gelmektedir çünkü ortada iktisadi esaslara dayalı tedrici bir büyüme bulunmamaktadır (El-Câbirî, 2003: 365-6).

Görüldüğü üzere İbni Haldun devletin çöküşe geçişine yol açan etkenleri açıklamakta yeterince başarılı değildir. Konuyla ilgili olarak iki faktörden yararlanmaktadır. İlki ekonomik gelişmenin bir sınırı olduğu ve bu sınıra varıldığında duraklamanın başlayacağı ve sonrasında gerilemenin ortaya çıkacağıdır. İkincisi zaman içinde devletin gelirlerinin giderlerini aşmasıdır. İbni Haldun’un bu iki faktöre dayalı açıklamaları yetersizdir: Ekonomik faaliyetlerin belli bir

⁷ Yıldız’a (2010) göre İbni Haldun İslami sosyal formasyonlarda görülen çöküş nedenini dini olandan uzaklaşılarak salt akli ilkelerle yürütülen siyasete bırakılmasına bağlamaktadır. Bu durum İslami zihniyette, peygamber döneminin “asr-ı saadet” olarak algılanıp sürekli ona dönüş özleminin yer almasının bir uzantısı olarak İslami tarih anlayışında olması gereken tarihte gerçekleşmiş olduğu ve yapılması gerekenin bu dönemin olabildiğince yeniden yaşama geçirilmesiyle sınırlandırılması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede tarih, devletin oluşum aşaması sürecinde bedevilikten hadariliğe doğru bir akıştır ve bu akış her zaman dairesel bir nitelik taşır (Yıldız, 2010: 32, 33. 41).

zamandan sonra toplumun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasının (işlevsizleşmesinin) nedenini açıklayamamıştır. Dahası, bu olumsuzluğun sorumlusu olarak toplumsal ihtiyaçların genişlemesini görmektedir. Bunun yanında üretimin ve gelirlerin bir noktadan sonra artmamasının nedenini irdelemek yerine toplumsal ihtiyaçların ekonominin kapasitesinin ötesinde artışının nedeni üzerine odaklanıp bunu da genel ahlakın bozulmasının sonuçlarına bağlamaktadır (Arslan, 2002: 147-8).

Son husus olarak İbni Haldun'un geleceğe bakışını ele almak uygun olacaktır. Temel olarak İbni Haldun'un gelecek hariç her şeyden bahsettiği söylenebilir. Dahası, günün problemlerinin dahi onun gözünde geçmişe delaleti dolayısıyla bir değer kazandığı kabul edilebilir. Gelecek ise onun ilgi alanından epey uzaktır zira onun düşüncesinde geleceğe ait bir iz bulunmamaktadır. Ne felsefi bir ütopya tarzında ne ıslahatçı bir çağrı ne de uyarı (vaaz verici) hiçbir şekilde gelecekle ilgilenmediği görülmektedir. Onun bu tutumunun bilinçsiz bir nitelikte olduğu da kabul edilemez. Zira Arap toplumuna dair bir tarih yorumu ve genel bilginin düzenlenmesini içerecek bir teori inşa etmeyi amaçlamıştır. Böylece odak noktası ve bu yolda tüm gayreti "meydana gelmiş olabirlere" dönük bir nitelikte olmuştur (El-Câbirî, 2003: 367).

4. SONUÇ

İbni Haldun'un analizindeki toplumsal formasyonlarda, üretilen artığa devlet tarafından el konulması sürecinin açıklanmasında adalet dairesinin ideolojik bir işleve sahip olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan her ne kadar doğrudan ifade etmemiş olsa da İbni Haldun'un devlet tarafından toplumun ürettiği artığa el konulmasını adalet dairesi söylemiyle meşrulaştırdığı kabul edilebilir. Ayrıca, devletin çöküşüne yol açan sürecin açıklanmasında da iktisadi gelişmelerin (üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişkinin büyümesinin) değil adaletin bozulmasının belirleyiciliğini kabul ederek benzeri bir meşrulaştırması söz konusudur.

İbni Haldun'un analizinde adalet, aslında toplumdaki üretim ilişkilerinin geleneksel ilişkilerde içkin olması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece artığa devlet tarafından el konulması ve sonrasında iktidardakilerin birlik halinde artığın yeniden dağılımını el ele yapmaları üretim ilişkileri yoluyla değil de hükümdarın akrabası/yoldaşı/taraftarı olmak yoluyla manipüle edilmiştir.

Son olarak İbni Haldun'un "çöküş" açıklamasıyla ilgili olarak onun ilerleme kavramının döngüsellik içeriğinde bir anlama sahip olduğu ve bu çerçevede sosyal formasyonların da canlılar gibi yaşam dönemlerinin bulunduğu yani canlılardaki hastalıkların etkilerine benzerinin sosyal formasyonlarda adaletsiz yönetimin yol açtığını kabul ettiği belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2002). *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası* (3. bs.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Darling, L. T. (2002). 'Do Justice, Do Justice, For That is Paradise': Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 22 (1-2), 3-19.
- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (F. Akar, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- El-Câbirî, M. A. (2003). *Felsefî Mirasımız ve Biz* (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- Haldon, J. (1993). *The State and The Tributary Mode of Production*. Verso: London & New York.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi* (4. bs.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İbni Haldun (2014a). *Mukaddime, I* (2. bs., S. Belli, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- İbni Haldun (2014b). *Mukaddime, II* (2. bs., S. Belli, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.

- İnalçık, H. (1964). The Nature of Traditional Society. R. Ward ve D. Rustow (Eds), *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde. Princeton: Princeton University Press.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (S. Tekay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1 (12): 27-33.
- Özlem, D. (2012). *Tarih Felsefesi* (12. bs.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Salgar, E. (2015). *İlerleme Kavramı ve Bilimdeki Yansımaları: ‘Prokope’, ‘Profectus’ ve ‘Progressus’a Evrilen Sürecin Öyküsü*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Uludağ, S. (Ed.). (2007). *Mukaddime 1* (5. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uludağ, S. (Ed.). (2020). *Mukaddime* (2. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yıldız, M. (2010). İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 25-55.

Odak (focus) Grup Tekniğinin Uygulanışı ve Geçerliliği Üzerine bir Çalışma

A Qualitative Data Collection Tool: A study on the Application and Validity of Focus Group Technique

Cem GÜLCAN*

ÖZ

Bu makalede nitel araştırma paradigması olarak, özellikle de sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan, kullanıldığı kadar da geçerliliği bilim çevrelerince tartışma konusu olan odak (focus) grup tekniği üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Sosyal Bilimler alanında sıklıkla kullanılmasına karşın odak grup yöntemi, hakkında en az bilgiye sahip olunan tekniklerinden biridir. Buna karşın bilim çevrelerinde odak grup yöntemine yönelik geçerlilik ve nesnellik kapsamında ön yargılar mevcuttur. Çalışmanın başında nitel araştırmalar üzerinden yürütülen geçerlilik tartışmalarına Epistemolojik bir yaklaşımla katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Her araştırma yöntemi gibi odak grup yöntemi de bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Bu çalışmayla bu yönler ortaya konmuş, daha sonra odak grup yönteminde geçerliliğin sağlanabilmesi için dikkat edilmesi gereken noktalar detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu çalışmayla, odak grup yöntemini kendi çalışmalarında kullanmak isteyen araştırmacılara kapsamlı bir yol gösterici makale ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nitel Araştırma, Odak Grup Görüşmesi, Focus Grup, Veri Toplama, Veri Analizi, Geçerlilik.

ABSTRACT

In this article, it has been studied on the focus group method, which is one of the qualitative research tools. Although it is frequently used in the field of social sciences, the focus group method is one of the least known technique. On the other hand, there are prejudices within the scope of validity and objectivity for the focus group method. At the beginning of the study, an epistemological argumentation have realized on qualitative researches. Like any research method, focus group method has some advantages and disadvantages. In this article, these aspects were revealed, and the points to be considered in order to ensure validity in the focus group method were explained in detail. By this study, it is aimed to present a comprehensive guiding article for researchers who want to use focus group method in their own studies.

Keywords: Qualitative Research, Focus Group Interview, Data Collection, Data Analysis, Validity.

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Doktora Programı,
cemgulcan26@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0771-3030

1. GİRİŞ

Bilim dünyasının 20. yüzyıldaki en büyük değişimi pek çok bilim insanına göre pozitivizmin çöküşü olmuştur. Dünya genelinde önde gelen bilim çevrelerinde (doğa bilimleri de dâhil) pozitivistten uzaklaşma trendi süregelmektedir. Buna rağmen bu durum özellikle ülkemizde karşılık bulmamıştır. Kökeni Aristoteles'e kadar uzanan pozitivism (olguculuk), özetle yeterli sayıda gözlem ve deneyin bir hipotezi doğrulayabileceği ve bu yolla bir gerçekliği ortaya koyabileceği görüşüdür. Buradaki temel soru, bilimsel bir gerçeklikten söz edilip edilemeyeceğine yönelik olmalıdır. Geçmişten günümüze kadar pek çok kuram, görüş, olgu veya kavram bazı dönemlerde gerçek olarak görülmüş ancak bir süre sonra durumun böyle olmadığı görülerek bu fikir terk edilmiştir.

Bu çerçevede, özellikle Newton'un meşhur mekaniği yaklaşık 3 asır boyunca test edildiği her ortamdan başarıyla geçmiş ve çürütülememiştir. Hatta ünlü filozof Immanuel Kant, "Saf Aklın Eleştirisi" adlı ünlü eserini Newton'un tümüyle "gerçeği" bulduğu görüşüne dayandırarak kaleme almıştır. Ancak 20. yüzyılın başında, Newton'un kuramının ışık hızına yaklaşıldığında ve uzay-zaman denkleminde çalışmadığı fark edilmiştir. Einstein, Newton'un yerçekimi kuramının yanlış olduğunu ortaya koyarak yeni bir çekim kuramıyla (İzafiyet Kuramı) mevcut hataları düzeltmiştir. İzafiyet Teorisi de ortaya atıldığı günden bugüne kusursuz şekilde çalışmış ve her testten başarıyla geçmiştir. Ancak Einstein, kendi teorisinin de hatalı olduğunu, daha iyisinin daha sonra geleceğini içtenlikle söylemiştir. Bu durumu ünlü bilim felsefecisi Karl Popper "Yanlışlanabilirlik" ilkesiyle kavramsallaştırmıştır. Popper'in örneklemesine göre, "Bütün kuğular beyazdır." hipotezi tek bir siyah kuğunun görülmesiyle tamamen çürütülebilir. Ancak yeryüzünde "gözlenen" tüm kuğuların beyaz olması bu hipotezin doğruluğunu kanıtlayamaz. Çünkü hipotezler ne kadar test edilirse edilsinler çürütülme ihtimalleri ortadan kalkmaz ve dolayısıyla "gerçek" olarak nitelenemezler.

Doğa bilimleri alanında dahi pozitivistin aksaklıkları fark edilip inkâr edilmezken, konusu birey ve toplum gibi çok daha öznel olgular olan sosyal bilimler alanında bir "gerçek" olgusundan bahsetmek, rasyonelliğini yitirmiştir. Tüm bu tartışmalar aslında epistemolojinin (bilim felsefesi) tartışma konusu olsa da beraberinde bir takım nicel araştırma yöntemleri ve nitel araştırma yöntemleri taraftarlarının meydana gelmesine sebep olmuştur. Nicel araştırma taraftarlarının, nitel araştırma yöntemlerine olan en büyük eleştirisi, içerisinde "öznellik" barındırmasıdır ki bu haklı bir tespittir. Nitel yöntemler yapıları gereği öznelirler. Ancak hiçbir araştırma yöntemi "tam nesnel" değildir. Bir araştırmacı, bir konuyu ne kadar uzaktan ve etkilemeden araştırmaya çalışırsa çalışsın kullandığı veri toplama yöntemi, hazırladığı sorular kendi öznel yapısını yansıtacaktır. Bu sebeple araştırmacının, özellikle sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda, birey ve topluluklara yönelik elde edeceği şahsi tecrübelerini, bilgilerini nesnellik kaygısıyla çöpe atmaması gerekir. Ancak elbette nitel araştırma yöntemlerinin de geçerliliği sağlamak adına belirli kuralları ve sistematigi vardır.

Bu makalenin de konusu, nitel bir veri toplama tekniği olan odak (focus) grup değerlendirilmesidir. Odak grubun, geçerliliği için uygulanması gereken adımlar, sürecin işleyişi, dikkat edilmesi gereken hususlar ve hangi konularda yöntemin daha etkin olduğuna dair noktalar bir araya getirilmiştir. Bu çalışmayla, akademide odak grup yöntemine dair zihinlerdeki belirsizliği bir nebze dağıtmak, öğrenci ve akademisyenlere araştırmalarında rehber olacak bir kaynak yaratmak amaçlanmıştır.

2. NİTEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Niteliksel araştırmalar, verilerin toplanması ve analizinde rakamlar yerine daha çok sözcüklere ve ifadelere odaklanan bir araştırma yöntemidir (Bryman, 2012: 380). Diğer bir tanıma göre ise nitel araştırma insan ve grup davranışlarının nedenini ve nasıldığını anlamaya

yönelik yapılan araştırmalardır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 400). Bu bağlamda tanımdan da yola çıkılarak denilebilir ki nitel araştırma yöntemleri daha çok birey, gruplar ve birey-toplum ilişkilerine yönelik yapılan araştırmalar için kullanılmaktadır. Hâlihazırda nitel araştırmanın temelleri de konusu insan ve toplum olan sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve felsefe gibi disiplinlere dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 37-38). Buna paralel olarak nitel yöntemi kullanan araştırmalarda ele alınan bazı araştırma soruları aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

- *Bireyin zihinsel süreçleri nasıl işler?*

Bireyin zihinsel süreçlerini anlamak, pazarlamadan psikolojiye, sosyolojiden reklamcılığa pek çok disiplinin arzusu olmuştur. Bu hedef doğrultusunda nitel araştırma desenleri, nicel yöntemlere nazaran daha derinlikli bir bakışa imkân sağlayabilmektedir. İnsanı sosyal, kültürel ve diğer pek çok bağlamda yorumlamak ancak nitel paradigmayla mümkün olabilmektedir.

- *Bireyin ve toplumun bir olay veya duruma tepkisini ne etkiler, belirler, değiştirir?*

Çağlar boyunca, insanoğlunun kararları, tutum ve davranışlarının kökeni gizemini korumuştur. Çiçek, verem, veba gibi hastalıkları yenecek aşuları üretip milyonlarca hayatın kurtulmasını sağlayan aynı zamanda da savaşlar başlatıp, radyoaktif saldırılarla katliamlar yapan aynı canlı türüdür. Bireyin dolayısıyla toplumun motivasyonlarını şekillendiren sayısız değişken olabilmektedir. Nicel paradigmlar böylesi durumlara dair gerçekleştirilen araştırmalarda anlamını büyük oranda yitirmektedir.

- *Birey neden ve nasıl bir topluluğun parçası haline gelir?*

İnsanoğlunun diğer canlılardan ayrışıp, başarılı bir tür olmasını sağlayan en temel özelliği topluluk oluşturup, bu toplulukları düzgün bir iş bölümü ile verimli hale getirebilmesidir. Topluluklar sayısız farklı amaçla kurulabilmektedir. Bireyin bu grup ve topluluklara katılmasını sağlayan dürtüler pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Özellikle küçük grup ve topluluklar üzerine yapılan araştırmalarda derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi gibi nitel veri toplama teknikleri oldukça kaliteli veriler elde edilmesini sağlayabilmektedir.

- *Birey ve topluluk davranışlarını ne belirler?*

Bireyi sosyal bir varlık olarak ele alan pek çok çalışmada araştırmacıların, sadece sayısal verilere dayanan bir gözlem yapması yetersiz kalabilmektedir. Bu kapsamda araştırmacının bir iç görü gerçekleştirebilmesini sağlayan zemini ancak nitel paradigma sağlayabilmektedir. Etnografik ve gözleme dayalı diğer teknikler özellikle grup davranışlarına yönelik çok çeşitli veriler elde edilmesini sağlamaktadır.

- *Birey ve toplulukların birbirinden ayıran farklılıklar ve bu farklılıkların kaynakları nelerdir?*

Aynı sosyal çevrede yetişen ve birbirine benzer genetik kodlara sahip olan bireyler arasında bile davranış boyutunda inanılmaz farklılıklar olabilmektedir. Aynı şekilde birbirine coğrafi olarak çok yakın olan toplumlar arasında da kültürel ve sosyal açıdan uçurum sayılabilecek farklılıklar bulunabilmektedir. Bu farklılıkları açıklayabilecek geçerli bir sayısal verinin varlığından söz edebilmek son derece zordur. Bu tür çalışmalarda da nitel paradigmaya dayalı desenleri kullanmak sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdir.

- *Bireylerin tek başına ve bir topluluk içerisindeki davranışları arasındaki farklılıkların sebebi nedir?*

Bireyin benliği, çok farklı boyutlara sahip bir olgudur. İnsanın, onu diğer insanlardan ayıran öz kimliğinin dışında, kendini dış dünyaya sunduğu bir sosyal kimliği de mevcuttur. Salt birey ve sosyal bireyin davranışları arasında çok büyük farklar gözlenmemektedir. Dahası bir bireyin bir topluluk içindeki davranışları ile başka bir topluluk içindeki davranışları dahi inanılmaz farklılıklar göstermektedir. Başta Goffman (2004) ile Tajfel ve Turner'ın (1986)

araştırmaları sosyal bireyi anlamaya yönelik adımlar olmuştur. Günümüzde halen pek çok çalışmaya konu olan sosyal birey, yine nitel araştırma desenleri aracılığıyla araştırılmaktadır.

Tanımlardan ve yukarıdaki genelleştirilmiş araştırma sorusu örneklerinden de anlaşılacağı gibi nitel araştırmalar; daha çok bireyler, gruplar, topluluklar, olaylar ve durumlar arasındaki süreçleri konu alır. Tüm bunlar üzerinde veri toplamak ve elde edilen verilerle bilimsel veriler ortaya koymak temel amaçtır. Nitel araştırmalarda veri toplamak için mülakat, derinlemesine görüşme, etnografik, netnografik ve odak grup görüşmesi gibi bazı teknikler kullanılmaktadır. Her tekniğin geçerlilik ve güvenilirlik için kendi içerisinde belirli sistemleri, kuralları ve süreçleri vardır. Sonraki bölümler, bu teknikler arasından odak grup yönteminin uygulanışı, kuralları, geçerliliği ve elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması gibi konulara ayrılmıştır.

3. ODAK GRUP YÖNTEMİ VE TANIMI

Odak grup (focus group) genellikle bazı ortak özelliklere sahip 4-12 katılımcıyla ve bir moderatörle gerçekleştirilen, katılımcıların gerçek düşüncelerini saklama gereği duymayacağı çok sesli bir ortam yaratılarak veri toplamayı amaçlayan bir tekniktir. Şahin, Suher ve Bir'e göre (2009) odak grup, niteliksel araştırmalarda en çok kullanan veri toplama tekniklerinden biridir.

Odak grup çalışmalarına sıklıkla başvurulmasında düşük maliyetli olması, verilerin hızlı elde edilebilmesi, uygun ortam sağlanırsa güvenilir bilgi vermesi ve özellikle topluluk araştırmaları için en uygun teknik olması gibi sebepler öne çıkmaktadır. Nitel bir yöntem olarak odak grup tekniği, geleneksel veri toplama yöntemlerinden daha geçerli sonuçlar verdiği düşüncesiyle 1930'lu yıllardan sonra popülerliğini arttırma fırsatı bulmuştur (Krueger ve Casey, 2000). Suter (2000: 1) ve Onwuegbuzie, Dickinson, Leech ve Zoran'a (2009: 2) göre ise günümüzdeki odak grup yöntemi ilk kez Paul Lazarsfeld isimli araştırmacı tarafından radyo dinleyicilerinin, radyo programlarına karşı geliştirdikleri olumlu veya olumsuz duygusal tepkileri ölçmek amacıyla 1940'lı yıllarda yapılan bir araştırmada uygulanmıştır.

Pek çok bilimsel yenilik gibi odak grup yöntemi de 2. Dünya Savaşı'nda devletler tarafından avantaj kazanmak amacıyla kullanılmıştır. Suter'e (2000: 2) göre ünlü sosyolog Robert Merton, odak grup yöntemini 2. Dünya Savaşı sırasında antrenman filmlerinin askerler üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla kullanmış, yöntemi odaklanmış görüşme olarak adlandırmış ve bu yöntemin kullanımlarını, prosedürlerini ve kriterlerini ortaya koymuştur.

Güncel tanımlamalar içerisinde, Şahin ve diğerlerine (2009) göre odak grup, "eğitilmiş" bir moderatör yönetiminde, yapılandırılmamış, kurgulanmamış ve doğal bir şekilde küçük bir grupla yapılan bir görüşmedir. Bryman'a (2012: 503) göre, odak grupların en orijinal tarafı, görüşmenin yapıldığı insan topluluğunun belirli ortak bir tecrübe paylaşmış kişilerden oluşmasıdır. Araştırmacı, yani moderatör, tartışmayı yönetir ve uygun hedef kitleden oluşan odak grubun konu üzerinde sağlıklı bir tartışma yapmasını sağlar. Böylece konu hakkında derin ve doğru bilgilere ulaşmayı hedefler (Şahin ve diğerleri, 2009: 55). Bryman'a (2012: 474) göre, odak grup görüşmelerinde katılımcılar tarafından hissedilen psikolojik veya fiziksel bir konforsuzluk durumu odak grup görüşmesinde beklenmedik olumsuz sonuçlar doğurabilir ya da elde edilen bilgilerin doğruluğunu şüpheye düşürebilir.

Odak grup yöntemi üzerine pek çok farklı tanımlama yapıldığı gibi tekniğin detayları üzerinde de bir fikir birliği söz konusu değildir. Ancak genel hatlarıyla odak grup kavramı ve yönteminin genel hatlarının çok da fazla değişmediği söylenebilir. Odak grup yönteminin gerek uygulama aşamaları gerekse bu aşamaların uygulanış biçimi hakkında literatürde farklılıklar

mevcut olsa da bütüne bakıldığında bu yöntem ve yöntemin geçerliliği üzerine bir tartışma söz konusu değildir.

Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 2) göre, odak grup yöntemi genellikle sosyal bilimler ve nitel araştırmacılar tarafından aynı anda birden çok katılımcıdan eşzamanlı olarak bilgi almak için kullanılan güvenilir bir yöntemdir. Ayrıca zamandan tasarrufun yanında odak grup yöntemi diğer veri toplama yöntemlerine nazaran, katılımcılar üzerinde çok daha az gerginlik yarattığı için bireylerin duygu, düşünce, fikir ve bakış açıları hakkında bilgi toplamada çok daha verimlidir (Krueger ve Casey, 2000). Odak grup yönteminde, grup üyesi görüşmeyi bir grup içerisinde toplu şekilde gerçekleştirdiği için kendisini yalnız ve baskı altında hissetmeyecek, dolayısıyla teke tek yapılan görüşmelere kıyasla bilgi paylaşımı daha kolay ve içten olacaktır.

Yöntem olarak odak grup, içerisinde pek çok farklı avantaj barındırmaktadır (Freitas, Oliviera, Jenkins, Popjoy, 1998: 4-5; Morgan ve Spanish, 1984: 259; Malhotra, 2007: 154; Yıldırım ve Şimşek, 2006, 166-167):

- 1) **Etkileşim:** Odak grup, yapısı gereği etkileşimli bir yöntemdir. Grup içerisinde bireylerin gerçek duygu ve düşünceleri daha kolay gün yüzüne çıkabilmektedir. Ayrıca etkileşim içerisindeyken bireyler daha önce tecrübe ettikleri ancak fark etmedikleri şeylerin ayırına vararak verilerin ortaya çıkmasına yardımcı olurlar.
- 2) **Hız:** Odak gruplarda aynı anda birden fazla katılımcıyla görüşme gerçekleştirilebildiği için oldukça hızlı şekilde veri elde edilebilir.
- 3) **Esneklik:** Görüşmenin süresi, derinlik yapısı, katılımcıların özelliği gibi görüşmeyi etkileyebilecek pek çok nitelik uzmanın kendi elinde olduğundan kendi araştırması için en uygun yapıyı kolaylıkla tercih edebilmektedir.
- 4) **Güven:** Araştırma bağlamında düşünüldüğünde katılımcılar, genel olarak birbirlerine benzer özellikte bireyler olduğundan güven ortamı içerisinde kendilerini daha korkusuzca ifade edebilmektedirler.
- 5) **Eşzamanlılık:** Katılımcılar görüşmeye aynı anda katılıp aynı anda cevap verdikleri için bire bir yapacakları görüşmelerden çok daha öz güvenli olmaktadır. Bu da elde edilen bulguların çok daha çarpıcı ve gerçekçi olmasını sağlamaktadır.
- 6) **Rastlantısal Keşifler:** Görüşme içerisinde tartışma belirli kalıplar içerisinde ilerlemediğinden, tartışma sırasında ulaşılmaması beklenmeyen veriler ortaya çıkabilir.
- 7) **Uzmanlık:** Görüşme hangi konu üzerine yapılıyorsa o konuda uzmanlığa ihtiyaç duyulduğundan, deneyimli bir moderatör gereklidir. Eğer bu durum yaratılırsa araştırma için bir avantaj oluşturur.
- 8) **Etnografik Gözlem:** Uzman kişi, görüşmeyi yapacağı grubun içerisine kısa bir süre içinde dâhil olduğu için çok daha sağlıklı bir gözlem yapabilir ve veri elde edebilir. O süre içerisinde katılımcılar dışarıdan aralarına katılan uzmanı kendilerinden biri gibi görürler. Bu sayede uzman, gerçekçi bilgiye ulaşabilir, görüşmeyi kaydedebilir ve daha sonra tekrar kullanabilir.
- 9) **Ön Bilgilendirme:** Görüşmenin başında moderatörün araştırma hakkında yapacağı kısa bir bilgilendirme ile katılımcılara konu hakkında düşünme ve düşündüklerini de beyan etme fırsatı verilmektedir.
- 10) **Düşük Maliyet:** Odak grup her aşamasıyla ve uygulanış şekliyle düşük maliyetli bir yöntemdir.

Tüm bu sıralanan avantajlarının yanında odak grup yönteminin dezavantajları da mevcuttur. Odak grubun bazı avantajları aynı zamanda dezavantajları olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu yöntemi kullanacak olan araştırmacıların avantajlar kadar dezavantajlara da hâkim olması gerekir. Moderatörün bu dezavantajlı durumlara hazırlıklı olup, oluşabilecek her olumsuzlukta sorunlara çözüm bulması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 167; Morgan ve Spanish, 1984: 262; Freitas ve diğerleri, 1998: 4):

1) Yapaylık: Odak gruplar, araştırmacı tarafından bir araya getirildikleri için doğal gruplar değildir. Katılımcılar grubun bir araya gelme amacının bilincindedirler ve bu sebeple doğal davranmayabilirler. Bu, bir sınırlılık yaratabilmektedir. Bu sebeple görüşmelerin gerçekleştiği ortam ve havanın olabildiğince yapaylıktan uzak kurgulanması gerekmektedir. Grup üyeleri kendi benliklerini ancak doğal bir ortamda hissettikleri anda su yüzüne çıkarabileceklerdir. İçten, samimi, risk barındırmayan ve hatta mümkünse dostça bir ortamın inşa edilmesi gerekmektedir.

2) Yüzeysellik: Grup görüşmelerindeki katılımcı sayısı, yöneltilecek soru sayısının azalmasına neden olur. Bu da araştırılan konu hakkında daha az derinlik ve ayrıntı anlamına gelmektedir. Örneğin, derinlemesine mülakat yönteminde rahatlıkla 20 soru hakkında katılımcının görüşleri alınabilir. Odak grupta bu rakamlara ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple soruların araştırmacı tarafından çok daha özenle seçilmesi ve hemen her sorudan veri elde edilmesi gerekmektedir.

3) Yanlış Kullanım: Odak grup yöntemi her araştırma türü için uygun bir yöntem değildir. Kesin veriler elde edileceği düşünülerek uygun olmayan araştırmalarda kullanılması durumunda ortaya bilimsel olmayan sonuçlar çıkabilmektedir. Bu sebeple araştırmacının araştırma konusunu, örneklemi ve diğer tüm değişkenleri göz önünde bulundurarak odak grup yönteminin araştırması için uygun teknik olup olmadığını saptaması gerekmektedir.

4) Hedeflenmeyen Veriler: Grup görüşmeleri, diğer yöntemlere kıyasla tartışma gündeminin üzerinde araştırmacının daha az kontrolünün olduğu yöntemlerdir. Görüşme sonucunda ortaya araştırmanın işine yarayamayacak, faydasız veriler çıkabilir. Araştırmacı bu sorunu en aza indirmek için katılımcı topluluğunun araştırmanın hedefinden sapmasını engellemeli, konunun dağıldığı veya farklı yöne gittiği durumlarda grubu tekrar konuya döndürmelidir.

5) Nitelikli Katılımcı Gereksinimi: Görüşme esnasında katılımcıların tamamının tartışmaya katılması ve katkı vermesi önemli bir noktadır. Ancak her katılımcı topluluk önünde iletişim kurma, görüşlerini aktarma yeteneğine ve yeterliliğine sahip olmayabilir. Bu durum grup içerisinde bazı katılımcıların geri planda kalmasına, bazılarının fazla öne çıkmasına sebep olabilir. Yine aynı şekilde pek çok farklı sebepten katılımcılar gerçek duygu ve düşüncelerini iletmede çekince yaşayabilirler. Bu durum, yönetime bir sınırlılık getirmektedir. Bu dezavantajdan etkilenmemek için moderatör, aşırı aktif olan katılımcıları bir miktar geri çekip, pasif olanları görüşlerini iletmeye yöneltmelidir.

6) Öznel Veri Analizi: Odak grup görüşmeleri, verilerin analiz edilmesi bakımından en riskli yöntemdir. Elde edilen bulgular, analizi yapan araştırmacılar tarafından subjektif bir yaklaşımla yorumlanabilir. Odak grup görüşmelerinin analizi, yönetime getirilen en büyük eleştirilerin başında gelmektedir. Bu noktada araştırmacının nesnel bir tutum içinde olması gerekmektedir.

7) Yönlendirme: Odak grup görüşmelerinde moderatörün rolü çok kritiktir. Moderatör, görüşme sırasında katılımcıların görüşlerine yön vermekten kaçınmalıdır. Moderatör, kendi rolünden çıkıp bir katılımcı gibi tartışmaya katılırsa, asıl katılımcıların beyan ettikleri görüşlerde sapma meydana gelecektir. Bir başka yönlendirme problemi ise araştırmacının beklediği araştırma sonuçlarına paralel olarak, grup üyelerini yönlendirmesiyle gerçek dışı verilerin ortaya çıkması ihtimalidir. Bu da sonuçların geçerliliğini büyük oranda etkileyebilecek bir risktir.

8) Dağınıklık: Görüşmenin doğası gereği katılımcıların vereceği cevapların belirli bir düzen içinde olması mümkün değildir. Tartışma spontane bir şekilde ilerlediği için bu durum analiz edilmek üzere verilerin düzenlenmesini güçleştirmektedir. Ancak araştırmacı iyi bir deşifre çalışmasıyla elde ettiği verileri düzenli bir hale getirebilmektedir.

9) Yanlış veya Yetersiz Örneklem: Odak grup görüşmelerine eleştirilerden biri de bu yöntemin temsil yeteneği üzerinedir. Odak grup, her ne kadar verimli bir yöntem olsa da ulaşabildiği kişi sayısı diğer yöntemlere göre çok daha azdır. Bu sebeple görüşmeden elde edilen bulgular doğru olmasına karşın bilimsel anlamda geçerli ve yeterli olmayabilir. Bunun temel sebebi örneklem

olarak küçük kitlelere ulaşılması ve bu küçük kitlelerden elde edilen verilerin büyük araştırma evrenlerine genellenemeyeceği görüşüdür. Bu sebeple, odak grup yöntemi her araştırma için kullanıma uygun bir yöntem değildir. Daha çok, araştırma evreni spesifik bir topluluk, cemaat veya cemiyet olduğunda odak grup yönteminden elde edilen bulgular bilimsel olarak geçerli olabilmektedir.

Bir arazi aracının asfalt yolda performans sağlayamayacağı gibi bir yarış arabası da zorlu arazi şartlarında istenen yararı sağlayamayacaktır. Tıpkı bu örnekteki gibi araştırma yöntemleri ve teknikleri de çeşitli avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Yöntem ve teknikler ancak uygun ortamda kullanıldıklarında bilimsel fayda sağlayabilir. Araştırmacıların bu konulara hâkim olması ve buna göre doğru tercihlerde bulunması çalışmaların niteliğini belirler.

3.1. Odak Grubun Planlanması ve Organizasyonu

Nitel araştırma yöntemleri konusunda literatür incelendiğinde, bir odak grubun nasıl oluşturulacağı, katılımcıların nasıl seçileceği, görüşmenin nasıl gerçekleşeceği (sorulacak sorular, görüşmenin uzunluğu, görüşmenin yapılacağı ortam, katılımcıları tartışmaya teşvik etme yöntemleri) hakkında oldukça fazla görüşün olduğu görülmektedir (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 3).

Morgan'a (1997: 5) göre, odak grubun planlanması sürecinde, ilk olarak verilmesi gereken karar tartışma grubunun üyelerinin kimler olacağıdır. Odak grubun üyeleri seçilirken, araştırmanın amacına yönelik katılımcılar tercih edilmelidir. Grup üyeleri birbirlerini daha önceden tanıyor veya tanımıyor olabilirler ancak üyeler arasında benzer seviyelerde deneyim ortaklığı olması beklenir (Şahin ve Diğerleri, 2009: 55). Örneğin, "Futbol Taraftarlığı" üzerine bir çalışmada katılımcıların tümünün bir şekilde futbol taraftarı sıfatına sahip olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde katılımcılar konu üzerine yorum yapıp, fikir yürütebilirler. Aksi halde diğer üyelerle benzer seviyede deneyimi olmayan herhangi bir katılımcı kendisini diğerlerine nazaran bilgisiz addedip görüş beyan etmekten çekinebilmektedir. Herhangi bir konu hakkında özgün görüşlerin ortaya çıkabilmesi, ancak o konuyu deneyimlemiş, o konu üzerine daha önce farkında olmasa da düşünmüş kişilerin bir araya gelmesiyle mümkün olabilmektedir.

Morgan'ın, odak grup üzerine sıraladığı ve pratik başucu kuralları olarak adlandırdığı başlıca kurallar şu şekildedir (Morgan, 1997: 5):

- Grup oluşturulurken, topluluğun homojen yapıda olması için katılımcılar arasında belirli ortak özellikler bulunmalıdır.
- Görüşme sırasında moderatörün yüksek katılımlı ve yarı yapılandırılmış görüşmelerine güvenilmelidir.
- Görüşme grubu 6 ile 12 kişi arasında olmalıdır.
- Her araştırma için en az 3 farklı grupla görüşme gerçekleştirilmelidir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak literatürdeki genel kanı, odak grup görüşmelerinin 1-2 saat kadar sürmesi gerektiği şeklindedir (Nyumba, Wilson, Derrick, Mukherjee, 2017: 20; Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 3; Leung ve Savihiri: 219). Görüşme için süre ve katılımcı sayısı arttığında her ne kadar elde edilecek bilgi miktarında artış olacağı düşünülse de katılımcıların kendilerini rahat bir ortamda hissedebilmeleri ve araştırmacının kaliteli veri elde edebilmesi için süre ve katılımcı sayısı sınırlandırılmalıdır. Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 3) göre, odak grup görüşmesine davet edilip daveti kabul eden adayların, en azından yüzde 20'si görüşmeye bazı sebeplerden ötürü katılım gösterememektedir. Bu sebeple katılması istenen kişi sayısından fazla katılımcı adayını görüşme için davet etmek gereklidir.

Krueger ve Casey'e (2000: 89) göre odak grup görüşmesinin ideal bir şekilde gerçekleşebilmesi için moderatör takımına ihtiyaç vardır. Bahsedilen bu moderatör ekibi bir

moderatör ve moderatör asistanı olmak üzere iki kişiden oluşmalıdır. Moderatörün, en temelde katılımcıları görüşlerini beyan etmeye teşvik etmek, aşırı sivrilen katılımcıları kontrol altına almak ve önceden cevap almak üzere seçilmiş sorularla tartışmayı yönlendirmek gibi görevleri vardır.

Bunun yanında daha önce planlanmamış ve o anda gelişen konuya paralel olarak sorular sormak ve bazı materyallerle (Haber kupürü, video klip, ses kaydı vb.) tartışmayı geliştirmek gibi görevler de moderatörün sorumlulukları arasındadır. Tüm bu detaylar bir kenara konduğunda moderatörün esnek, nesnel, inandırıcı ve iyi bir dinleyici olması beklenmektedir (Fontana ve Frey, 2000: 652). Asistan moderatör ise tartışmayı kayıt altına almak ve konuşmaları not etmek üzere iki temel sorumluğa sahiptir (Munn ve Drever, 1995). Görüşme tamamlandıktan sonra analiz etme ve verileri girme kısmından hem moderatör hem de asistan moderatör sorumludur (Krueger ve Casey, 2000: 94; Krueger, 2004: 124-125).

Bu bağlamda Yıldırım ve Şimşek'e (2006: 160-166) göre odak grup süreci yedi temel aşamadan oluşan nitel bir araştırma yöntemidir. Bunlar şu şekilde kronolojik olarak sıralanmıştır:

- Araştırmanın amacının belirlenmesi
- Araştırma ve görüşme sorularının belirlenmesi
- Yer ve teknoloji planlaması
- Bütün sürecin pilot denemesinin yapılması
- Katılımcıların belirlenmesi ve davet edilmesi
- Odak grup görüşmesinin gerçekleştirilmesi
- Verilerin düzenlenmesi ve analiz edilmesi

Yukarıdaki maddeler de göz önünde bulundurulduğunda, odak grup yönteminin geçerliliği ve kalitesi için kritik noktalar açıkça ortaya çıkmaktadır. Odak grup görüşmesi aynı grupta bir kere gerçekleştirilebileceği için araştırmacının görüşme öncesi hazırlığını ve planlamasını çok doğru yapması gerekmektedir. Aksi halde görüşme gerçekleşse dahi ortaya dış dokunur, geçerli veriler çıkmayacaktır. Bu sebeple bu yöntem için gerekli süreçler madde madde takip edilip uygulanmalıdır.

Araştırmanın Amacının Belirlenmesi: Araştırmacı, yapacağı görüşme öncesinde bu görüşmeyi hangi amaçla yapacağını kesin olarak belirlemeli ve genel çerçeveyi ortaya koymalıdır. Görüşmenin tüm planlaması ve organizasyonu, araştırmacının amacına yönelik bir biçimde şekillendirilmelidir. Aksi halde görüşme hatasız bir şekilde gerçekleşmiş olsa bile araştırmaya hizmet etmeyecektir.

Araştırma ve Görüşme Sorularının Belirlenmesi: Araştırma aracılığıyla ulaşılmak istenen amaç veya amaçlara yönelik araştırma soruları veya hipotezler görüşme öncesi belirlenir. Araştırma soruları, görüşme sırasında katılımcılara doğrudan yöneltilecek olan görüşme sorularına dönüştürülür. Bu soruların iki temel amacı vardır. İlki katılımcıların istenen konudan sapmasını engelleyip konuya yoğunlaşmalarını sağlamaktır. İkincisi ise test edilmek üzere belirlenen hipotezin araştırma sonunda doğru olup olmadığının saptanması yani test edilmesidir. Yapılan planlamaya göre, görüşme yapılandırılmış, yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış sorulardan oluşabilir. Eğer sorular yapılandırılmış şekilde ise daha önce belirlenen soruların dışına çıkılmaması gerekir. Yarı yapılandırılmış sorularda hem daha önce belirlenen sorular hem de o anda akış içerisinde kendiliğinden gelişen sorular sorulabilir. Yapılandırılmamış görüşmelerde ise tüm akış spontane şekilde ilerler. Açık uçlu, yönlendirme içermeyen, katılımcıları yargılamayan sorular tercih edilir. Eğer gerekli ise "Sebebi veya gerekçesi nedir?" gibi sorularla görüşme derinleştirilmeye çalışılabilir (Krueger ve Casey, 2000)

Yer ve Teknoloji Planlaması: Görüşme öncesinde görüşmenin yapılacağı yer önceden belirlenmeli ve görüşme için uygun hale getirilmelidir. Görüşmenin yapılacağı odanın sıcaklığı,

havalandırması, ışıklandırması gibi unsurlar katılımcıları rahat ettirecek şekilde olmalıdır. Görüşme daha sonra da incelenip, analiz edilmesi gerektiğinden görüntü veya ses kayıt cihazı hazır ve çalışır durumda olmalıdır. Bilimsel etik kuralları gereği katılımcıların görüşmelerinin kayıt altına alındığından haberi olması gerekir. Görüşme içerisinde katılımcılarla bazı çalışmalar gerçekleştirilecekse bunun için gerekli malzemeler (kâğıt, kalem, projeksiyon cihazı, tablet vb.) hazır bulundurulmalıdır.

Bütün Sürecin Pilot Denemesinin Yapılması: Odak grup görüşmesi aynı katılımcılarla, aynı ortamda sadece bir kere gerçekleştirileceği için yapılacak bir hata bütün araştırmayı olumsuz etkileyebilecektir. Bu sebeple görüşme öncesinde pilot bir çalışma gerçekleştirerek olası bir hatanın önüne geçilebilir. Pilot deneme için görüşmenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi gerekmez. Minimum şartların oluşup oluşmadığını anlamak, gözden kaçan büyük bir detayın olup olmadığını fark etmek bu aşamada temel amaçtır.

Katılımcıların Belirlenmesi ve Davet Edilmesi: Görüşmenin ve dolayısıyla araştırmanın kalitesi için uygun katılımcıların seçilmesi çok önemlidir. Daha önce de altı çizildiği gibi, araştırmanın hedefine uygun ve belirli bir konu üzerine ortak tecrübeleri olan katılımcıların seçilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda katılımcıların olabildiğince grup görüşmelerinde fikirlerini beyan edebilecek kişilerden seçilmesi de gerekir.

Odak Grup Görüşmesinin Gerçekleşmesi: Görüşmenin gerçekleştiği aşamadır. Odak grup görüşmeleri için ideal süre 1-2 saattir. Bu süre zarfında gerçekleşmesi beklenen aşamalar şu şekildedir (Krueger, 1998: 15):

a. Görüşmeye Isınma: Görüşmenin ilk anlarında katılımcıların gerginliğinin azaltılması için yapılan hazırlık aşamasıdır. Bu aşamada katılımcılardan kendileri hakkında bilgi sahibi olunması için kısa bir kayıt formunu doldurmaları istenir. Bu formda isim, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir seviyesi gibi basit bilgiler mevcuttur. Sonrasında katılımcıları ısıtma amacıyla ve rahat cevap vermeleri için önem arz etmeyen sorular sorulur. Bu sorular araştırma için kritik öneme sahip olmayan; ayrıca din, siyaset veya bu tür hassas konuları kesinlikle içermeyen sorulardan seçilir. Ayrıca bu aşamada katılımcılar moderatör ve asistan moderatör tarafından gözlemlenmeli, pasif durumdaki katılımcılar teşvik edilmek üzere belirlenmelidir.

b. Odak Görüşmeye Giriş: Görüşmenin ilk birkaç dakikası çok büyük bir öneme sahiptir. Moderatör bu ilk dakikalarda hoşgörülü, özenli ve gerginliğin bulunmadığı bir atmosfer yaratmalıdır. Odak görüşmenin başarısı, büyük oranda bu ilk 2-4 dakikalık sürede yaratılan atmosfere bağlıdır. Bu aşamada çalışma hakkında kısa bilgiler verilir ve katılımcıların bilgilerinin gizli tutulacağı beyan edilir. Bu süre zarfında katılımcıların moderatöre soru sorulması risklidir. Çünkü katılımcılar tarafından gelen sorular kartopu etkisiyle çoğalabilir. “Bu araştırmanın amacı nedir?”, “Neye hizmet ediyor?”, “Elde edilecek bilgiler kimlerle paylaşılacak?”, “Başka kiminle görüşeceksiniz?” gibi sorular art arda moderatöre sorulursa görüşmede bir kimlik karmaşası meydana gelecektir. Bu noktada katılımcıların soru soran, moderatörün de cevaplayan kimliğine bürünmemesi için bu aşama dikkatli yönetilmelidir.

c. Geçiş Soruları: Araştırmanın ısınma kısmı ile anahtar sorular bölümü arasında geçiş niteliği taşıyan aşamadır. Buradaki sorular giriş kısmındaki kolaylıkla cevaplanan sorulara göre daha derinlikli sorulardır. Ortalama 3-5 dakika süren konuşmalarla katılımcılar artık diğer katılımcılarla da etkileşim içerisinde bulunmaya başlarlar.

d. Anahtar Sorular: Araştırma kapsamında ulaşılmak istenen asıl bilgiler bu kısımda elde edilmektedir. En derin sorular bu kısımda sorulur. Soruların moderatör tarafından harfiyen ezberlenmesi şart değildir fakat sorular arasında belirli bir nizam ve sıra olması gereklidir. Bu soruların cevaplandırılması 10-15 dakika kadar sürebilmektedir. Eğer katılımcılardan bazıları soruları anlayamamışsa sorular aynı anlama gelecek şekilde revize edilip yeniden sorulmalıdır. Bu kısımdaki sorular genel olarak ağır sorulardan oluştuğu için görüşme katılımcılar için sıkıcı hale gelebilir. Bu noktada moderatör grubun nabzını iyi tutmalı, gerektiği anlarda kısa molalar vermeli, hatta küçük esprilerle ortamı yumuşatabilmelidir.

e. Araştırma Soruları: Anahtar sorular kadar derinliği olmayan ancak araştırmanın gövdesine de katkısı bulunan sorulardır. Bu soruların da cevaplanmaları ortalama 10-15 dakika kadar sürmektedir. Bu süre katılımcıların motivasyonuna göre değişebilmektedir.

f. Kapanış Sorusu: Genellikle gövde sorulara nazaran daha az önem arz eden tek bir sorudan oluşan aşamadır. Araştırma açısından kritik sorular bu aşamaya bırakılmamalıdır. Bu noktada katılımcıların motivasyonuna göre özellikle yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış görüşmelerde kapanış sorusu sayısı birden fazla da olabilmektedir.

g. Final Sorusu: Katılımcılara konu üzerine eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorulur. Katılımcılardan son cümleleri istenir.

h. Teşekkür ve Hediyelendirme: Bu kısımda katılımcılara, araştırmaya yaptıkları katılardan ötürü teşekkür edilir. Gösterdikleri çaba için moderatör ekibi tarafından ufak hediyelerle ödüllendirilirler. Ancak literatürde odak grup çalışmasına katılanlara belirli bir ücret ödenmesi gerektiğini savunan pek çok çalışmayla da karşılaşmak mümkündür.

i. Verilerin Düzenlenmesi ve Analiz Edilmesi: Odak görüşme sona erdikten sonra elde edilen ses, görüntü kaydı, alınan notlar ve varsa katılımcılar tarafından doldurulan kâğıtlar aracılığıyla elde edilen veriler, dağınık bir halde olacağından öncelikle düzenlenmelidir. Veriler, daha önce araştırmanın amacına yönelik belirlenen sorulara, hipotezlere ve konulara göre bölümlendirilirler. Ardından düzenlenen veriler, belirli nitel tekniklerle analiz edilirler ve varsa araştırmanın soru veya soruları bu veriler ışığında test edilir.

3.2. Odak Grup Verilerinin Analiz Edilmesi

Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009) göre odak grup görüşmesinin tarihçesi 80 yıl kadar geriye gitmektedir, ancak odak grup verilerinin analizi üzerinde uzlaşılmış kesin bir çerçeve mevcut değildir. “Odak Gruplarda Veri Toplama ve Analizinin Nitel Çerçevesi” adlı makalede Onwuegbuzie ve diğerleri (2009: 5), odak grup yönteminde kullanılabilecek dört temel veri analiz yöntemini sıralamıştır. Bu dört yöntem şu şekildedir:

- Sabit Karşılaştırma Analizi
- Klasik İçerik Analizi
- Anahtar Kelime Analizi
- Söylem Analizi

Sabit Karşılaştırma Analizi (Constant Comparison Analysis): Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 5) göre, sabit karşılaştırma analizi, Glaser ve Strauss (1967) tarafından geliştirilmiş ve ilk olarak gömülü kuram çalışmalarında kullanılmış olan yöntemdir. Leech ve Onwuegbuzie’ye (2007: 565) göre sabit karşılaştırma analizi gömülü kuram çalışmaları dışında, odak grup görüşmeleri gibi pek çok çalışma içerisinde de kullanılabilir. Bu analiz yönteminde öncelikle kod açımı yapılarak veriler küçük birimlere ayrılır. Ardından elde edilen kodlar sınıflandırıp, kategorik hale getirilirler. Akabinde, araştırmacı elde edilen bu kategori gruplarını temsil eden birer başlık veya yargı geliştirir.

Sabit karşılaştırma analizi, özellikle aynı araştırma içerisinde birden fazla odak grup görüşmesi gerçekleştirildiği durumlarda kullanılabilir. Böylelikle bir grupta ortaya çıkan yargının bir diğer grupta ortaya çıkıp çıkmadığı rahatlıkla analiz edilebilir.

Klasik İçerik Analizi (Classical Content Analysis): Klasik içerik analizi pek çok açıdan sabit karşılaştırma analizine benzemektedir. Tıpkı sabit karşılaştırma analizi gibi, klasik içerik analizi de verileri daha küçük parçalara ayırma ve bu küçük parçaları kategorize etme aşamalarını içerir. Ancak kategoriler sabit karşılaştırma analizinde olduğu gibi yargısal ifadeler yerine birbirleri arasında benzerlik içeren kodların bir araya gelmesiyle oluşturulur ve bu kodların sayısı hesaplanır.

Morgan’a (1997) göre klasik içerik analizinde, verilerin yorumlanması için üç temel yol mevcuttur. Bunlardan ilkinde, araştırmacı bir kodu her katılımcının kullandığına bakabilir. İkincisinde, araştırmacı bir kodun her grup tarafından kullanılıp kullanılmadığına

bakabilir. Üçüncüde ise araştırmacı, elde edilmiş bir kodun görüşme içerisindeki tüm örneklerini tanımlayabilir.

Onwuegbuzie ve diğerleri (2009), araştırmacılara, klasik içerik analizini, salt elde edilen kodları niceliksel bir yöntemle saymak yerine niteliksel bir yaklaşımla daha zengin ve karma bir yöntemle ele almalarını tavsiye etmektedir.

Anahtar Kelime Analizi (Keyword Analysis): Anahtar kelime analizi yönteminin temel amacı, görüşme içerisinde kullanılan kelimelerin diğer kelimelerle beraber nasıl kullanıldığının saptanmasıdır. Başka bir deyişle, görüşme içerisinde kullanılan kelimelerin kültürel kullanımına bakmaktadır (Fielding ve Lee, 1998).

Bu yöntemde altı çizilen en önemli nokta, aynı kelimeyi katılımcıların hangi farklı şekillerde hangi bağlamda kullandıklarının saptanmasıdır (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 6). Kelimelerin kullanım bağlamları, odak grup yönteminin doğasında etkileşimli bir yapı olduğu için özellikle önemlidir. Herhangi bir odak grup katılımcısı tarafından söylenen bir söz, sadece kendi başına değerlendirilmemeli, diğer katılımcıların da beyan ettiği sözlerle birlikte yorumlanmalıdır.

Söylem Analizi (Discourse Analysis): Söylem analizi, söylemsel psikoloji olarak da bilinen, başını Potter ve Wetherell'in çektiği bir grup İngiliz sosyal psikoloğun sosyal etkileşim ve sosyal biliş süreçlerini anlamak ve bu süreçlerin insanların günlük konuşma dilini nasıl etkilediği anlamak için geliştirdiği bir yöntemdir (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 6-7). Bir diğer tanıma göre, söylem analizi kişilerin başkaları ile konuşurken kullandığı özneler arası bileşenlere odaklanan sosyokültürel bir metottur (Elliot, 1996).

Söylem analizi yöntemi, bireylerin söylevlerindeki dil kullanımında toplum, din, kültür, edinilmiş tecrübelerin ne şekilde ortaya çıktığını saptamaktadır. Söylem analizi, üç temel varsayım üzerinde durmaktadır (Cowan ve Mcleod, 2004; Morales-Lopez, 2019; Fuhrman, Ellsworth ve Oehler, 1986; Flatschart, 2016). Bunlar, "Eleştirel Gerçekçilik (Critical Realism)", "Oluşturmacılık (Constructivism)" ve "Düşünümsellik (Reflexivity)" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eleştirel gerçekçilik, bilgi nesnelere biçimleri ile özlerinin aynı olmadığını savunan akımdır. Bu akıma göre gerçeğe ulaşmak için, biçimi incelemek yerine nesnenin biçimini oluşturan özü araştırmak gerekmektedir. (Flatschart, 2016: 24-25). Oluşturmacılık kavramı ise en basit haliyle, "yapıyı oluşturan parçaların bütünü şekillendirmesi, elemanların bir araya gelmesiyle birbirlerinin toplamından çok daha farklı bir bütün oluşturması" ifadesine karşılık gelmektedir (Morales-Lopez, 2019: 11). Son olarak da Düşünümsellik, "araştırmacının araştırma nesnesiyle olan ilişkisini radikal şüphe ışığında sürekli olarak nesnelleştirmesiyle bu ilişkinin araştırma pratiğine yansımaları yönetebilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.

Söylem analizi, araştırmacının dildeki retorik örgütlenmeye, ölçülebilirliğe, esnekliğe, konumlandırmaya karşı hassasiyetine göre değişkenlik gösterebilmektedir (Cowan ve Mcleod, 2004). Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009) göre, söylem analizini gerçekleştiren araştırmacı, konuşmacının ağzından çıkan kelimeleri mekân, tecrübeler, olaylar ve durumlar bağlamında değerlendirmelidir. Örneğin bir erkek çalışana, kadın bir yöneticinin yetkinliği ile ilgili görüşleri sorulduğunda, o anda cinsiyetçilikle suçlanmamak için aslında olmamasına rağmen feminist olduğunu belirtebilir. Bu durumda salt kişinin beyanı değil, ortamın şartları da göz önünde bulundurulur.

3.3. Odak Grup Tekniğinde Geçerlilik Sağlamak Üzerine

Çalışmanın pek çok kısmında belirtildiği üzere odak grup, sıklıkla başvurulan bir veri toplama aracı olmasının yanı sıra bilim çevrelerince geçerliliği sıklıkla tartışılan bir tekniktir. Geçerlilik konusundaki kaygıları en aza indirmek adına görüşmenin planlanma aşamasından son noktasına kadar her kısmında özenli bir şekilde uyulması gereken kurallar mevcuttur. Bu adımları görüşmenin tasarımı, görüşmenin gerçekleştirilmesi ve görüşme sonrası olmak üzere

üç başlıkta toplamak mümkündür. Araştırmacıların odak grup tekniğinin geçerliliğini sağlamaları adına uyması gereken kurallar şu şekilde ifade edilmektedir (Tong, Sainsbury ve Craig, 2007: 249; Klagge, 2018; Krueger, 1994, Krueger ve Casey, 200; Bader ve Rossi, 1998; Freitas ve diğerleri, 1998; Dawson, Manderson ve Tallo):

3.3.1. Geçerlilik İçin Görüşmenin Tasarımı Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

1. Odak grup görüşmesi mevcut araştırma için uygun mu?

Odak grup görüşmeleri diğer veri toplama teknikleri gibi ancak uygun araştırma için kullanıldığı takdirde verim sağlayabilmektedir. Öncelikle bu tekniğin söz konusu araştırma konusu için uygun olup olmadığı sorusu sorulmalıdır. Bu bağlamda araştırma soruları ve teknik arasındaki uyum göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Elde edilen veriler hangi analiz yöntemi ile analiz edilecek?

İkinci adım olarak henüz araştırma gerçekleştirilmeden verilerin analiz edilip, bulguların ortaya çıkmasını sağlayacak tekniğe karar vermek gerekmektedir. Bu noktada yine araştırmanın konusu ve bağlamı dâhilinde en uygun tekniğin tercihi, geçerliliğin sağlanması için büyük öneme sahiptir.

3. Moderatör ekibi görüşmeyi gerçekleştirmek için uygun ve yeterli mi?

Odak grup görüşmeleri sırasında her ne kadar asıl aktif olanlar katılımcılar olsa da moderatör veya moderatör ekibinin de niteliği geçerlilik için son derece önemlidir. Nesneliği olabildiğince korumak adına, araştırmanın sahibi ile görüşmeyi gerçekleştirenlerin farklı kişiler olması tavsiye edilmektedir. Ancak bu durum bazen zaman, emek ve maddi sıkıntılar sebebiyle mümkün olmayabilmektedir. Bunun dışında moderatörün konuya dair bilgi birikimi, tecrübesi ve uzmanlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı şekilde moderatörün yaşı, cinsiyeti gibi faktörler de önem teşkil etmektedir. Örneğin, kadın araştırmaları üzerine yapılan bir çalışmada kadın bir moderatör erkek bir moderatöre göre daha verimli olabilecektir. Moderatör yardımcısının ise iyi bir izleyici ve dinleyici olması, iyi not tutması temel gerekliliktir.

4. Görüşme için katılımcı olmak üzere kaç kişi davet edilecek ve katılacak?

“Odak Grubun Planlanması ve Organizasyonu” başlığı altında de belirtildiği üzere bir araştırma için en az 3 farklı görüşme gerçekleştirilmelidir. Yine bu başlıkta belirtildiği üzere görüşmeye davet edilip katılacağını beyan eden her 10 kişiden 2’si görüşmeye çeşitli sebeplerden ötürü katılmamaktadır. Bu sebeple onar kişinin katılımının istendiği 3 görüşmeye en azından toplam 36 kişi davet edilmelidir. Katılımcı sayısının yetersiz olduğu görüşmelerde geçerlilik sorunu ortaya çıkmaktadır.

5. Görüşmeye katılımcı olarak kimler davet edilecek?

Odak grup görüşmeleri için oluşturulan gruplar, alelade bir amaç dâhilinde kurgulanmadığı için katılımcıların da belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Katılımcıların konu hakkında birbirine benzer bilgi, birikim ve deneyime sahip olması bir gerekliliktir.

6. Görüşme nerede ve ne zaman gerçekleştirilecek?

Görüşmenin başarılı geçmesi için mekân da diğer bir önemli faktördür. Katılımcıların konforunun sağlanacağı, gürültüden ve diğer dış unsurlardan izole ortamlar uygun kabul edilmektedir. Yuvarlak bir masanın varlığı katılımcılara demokratik bir ortam izlenimi vereceğinden fikirlerin özgürce beyanına katkı sağlayabilmektedir. Görüşmenin gerçekleştirileceği yer ve zaman önceden ayarlanmalı ve katılımcılara bildirilmelidir.

7. Hangi teknolojik araçlar kullanılacak?

Görüşmeden elde edilen verilerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu sebeple ses veya görüntü kayıt cihazları odak grup görüşmelerinde sıklıkla başvurulan araçlardır. Her ne kadar moderatör veya moderatör yardımcısı not alsa da tüm ifadelerin deşifresi için teknolojik bir araca ihtiyaç duyulmaktadır.

8. Katılımcılara yöneltilecek sorular belirlendi mi?

Görüşmeler katılımcıların ifadeleri ve toplam sinerji bağlamında şekillense de genel hedeften şaşmamak adına katılımcılara bazı sorular yöneltilir. Bu soruların önceden belirlenmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir.

3.3.2. Geçerlilik İçin Görüşme Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

9. Katılımcılar bilgilendirildi mi?

Geçerlilik ve etik sebeplerden ötürü, katılımcıların araştırmının konusu, gerçekleştirilme sebebi ve nerede yayınlanacağı gibi konular hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra görüşmenin kayıt altına alındığı bildirilmeli ve bu duruma izinleri olup olmadığı öğrenilmelidir.

10. Katılımcılara dair bilgiler alındı mı?

Görüşmenin başında yazılı şekilde katılımcılara dair yaş, cinsiyet, meslek, gelir durumu vb. gibi bilgiler alınmalıdır. Bu bilgiler, veriler üzerinden anlamlı bulgular elde edilebilmesi ve bu verilerin çeşitli gruplara genellenebilmesi için gereklidir.

11. Katılımcıların fikirlerini özgürce ifade etmesi sağlandı mı?

Teknik kapsamında elde edilen verilerin geçerli olabilmesi ancak katılımcıların fikirlerini içtenlikle iletilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu sebeple katılımcıları çekinceye sürükleyebilecek her türlü fiziksel ve zihinsel engelden arınmış bir ortam sağlanmalıdır. Bu kapsamda bir veya birkaç katılımcının tahakküm yaratması engellenmelidir. Bazı katılımcıların sivrilmesi oldukça sık görülebilen bir dezavantajdır. Bu gibi durumlarda moderatör uygun ortamı sağlama sorumluluğuna sahiptir.

12. Görüşme sırasında notlar doğru şekilde alındı mı?

Katılımcıların ifadeleri veyahut moderatör ekibinin gözlemlediği önem arz eden herhangi bir durum doğru şekilde not alınmalıdır. Sözlü ifadeler kadar katılımcıların jest ve mimikleri, heyecanları, duyguları ve diğer şeyler de bulgu elde etme adına kritik olgulardır. Moderatör ekibinin bu tür doneleri gözden kaçırmaması ve not alması gerekmektedir.

13. Görüşmeler uygun zaman aralığında mı bitti?

Görüşmelerin gerçekleştiği süreler de geçerlilik için öneme sahip bir diğer değişkendir. Bir görüşmenin kısa sürmesi halinde yeterli veri elde edilemeyecek, uzun sürmesi halinde ise katılımcılar sıkılıp hedeften uzaklaşacağı için istenmeyen veriler elde edilebilecektir. Bir odak grup görüşmesinin 1-2 saat sürmesi ideal kabul edilmektedir.

3.3.3. Geçerlilik İçin Görüşme Sonrasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

14. Veriler doğru şekilde kodlandı mı?

Ses kaydı veya not şeklinde olan katılımcı ifadelerinin analiz için kodlanması gerekmektedir. Bu kodlama işlemi sırasında, ses kaydını otomatik olarak yazı haline döken programlar kullanıldığı gibi manuel yöntem de kullanılabilir. Her ne olursa olsun, her ifadenin kodlanması ve kategorize edilmesi veri analizi kısmı için büyük öneme sahiptir. Düzgün istiflenmeyen kodlar, anlamlı bulguların ortaya çıkmasını engelleyecektir.

15. Katılımcılar ne şekilde adlandırıldı?

Odak grup görüşmeleriyle elde edilen ifadeler, araştırmının yayın kısmında da yer alabilmektedir. Araştırmının yayınlanması halinde katılımcıların isimleri açık şekilde belirtilmemektedir. Genellikle, katılımcıların isim ve soy isimlerinin ilk harflerinin birleşimleri rumuz şeklinde kullanılmaktadır (C.G, E.A, M.Y gibi). Araştırmının niteliğine göre katılımcılar yaşları, cinsiyetleri veya meslekleri gibi farklı değişkenlerle de adlandırılmaktadırlar (Muhasebeci, Esnaf, Erkek 34, Kadın 22 gibi).

16. Her katılımcıdan veri elde edildi mi?

Araştırma sonunda elde edilen kodların katılımcıların geneline eşit şekilde yayılması beklenir. Belirli bir katılımcıdan diğer katılımcılara nazaran kat ve kat fazla veri elde edilmiş ise bu araştırmının geçerliliğinin sorgulanmasına sebep olabilmektedir.

17. Kodlar doğru şekilde deşifre edilip yorumlandı mı?

Katılımcıların ifadelerinin deşifre edilmesi geçerlilik adına en kritik noktalardan birisidir. Çünkü bir ifadenin söylendiği bağlam, kültürel dayanağı, eş anlamlılığı o ifadenin anlamını etkileyebilmektedir. Bir katılımcı için bir ifade farklı bir anlama gelirken bir diğeri için bambaşka bir anlama sahip olabilmektedir. Burada araştırmacının olabildiğince kültürel kodları, sosyal çevreyi, dinsel bağlamları ve her türlü değişkeni göz önünde bulundurarak yorumlar yapması gerekmektedir. Aksi durumda ifadeler farklı anlamlara çekilebilmekte ve var olmayan bulgulara ulaşılabilir.

18. Anlamlı bulgular elde edilebildi mi?

Araştırmanın son aşamasında elde edilen bulguların anlamlı olması beklenir. Birbiri ile çelişen veya anlam barındırmayan verilerin ortaya çıkması araştırmanın geçerli bir sonuca ulaşmasını engelleyecektir.

Tekniğin her aşaması bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Bu sebeple, tekniğin her aşamasında kurallara bağlı kalmak gerekmektedir. Hemen her veri toplama tekniğinin, kendine özgü bir yapısı ve gereklilikleri mevcuttur. Odak grup için de literatürde ifade edilen 18 adımın takip edilmesi ve sorulan sorulara yanıt verilmesi, araştırmalara yönelik geçerlilik kaygılarını en aza indirecektir.

4. SONUÇ

Nitel araştırmalar, sağladıkları verilerin bilimselliği ve geçerliliği temelinde sürekli tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte 20. yüzyılın başında yaşanmaya başlanan pozitivism ve gerçek-bilimsel bilgi bağlamlarındaki dönüşümler, nitel yöntemlere getirilen geçerlilik tartışmalarının git gide azalmasını sağlamıştır. Başını Karl Popper'in çektiği, eleştirel rasyonalizm gibi pek çok yaklaşım pozitivismi bilim felsefesine yönelik tek yaklaşım olmaktan çıkarmıştır.

Tüm bunların yanında, nitel yöntemlere ve dolayısıyla odak grup yöntemine yönelik eleştiriler varlığını halen sürdürmektedir. Odak gruba yönelik eleştirilerin başını, araştırmacının yönetime çok fazla müdahil olduğu ve dolayısıyla bu durumun öznellik yarattığı görüşü çekmektedir. Ancak özellikle konusu doğrudan insan ve toplum olan sosyal bilimler alanında, araştırmacının konu içerisinde elde edeceği tecrübeye dayalı bilgiler literatüre anlamlı, yenilikçi ve oldukça çarpıcı bulgular kazandırabilmektedir. Ayrıca diğer yöntemler kadar odak grup görüşmelerinin de kendi içerisinde sahip olduğu bağlayıcı kurallar ve süreçler, bunlara uyulduğu takdirde yöntemin maksimum seviyede geçerliliği yakalamasını sağlayacaktır. Bu sebeple her araştırmacının araştırma yöntem ve kurallarına hâkim olması büyük önem kazanmıştır.

Bilimsel araştırma konuları, kendi içerisinde farklı özelliklere sahiptir. Bu sebeple her araştırma için aynı araştırma yönteminin en uygun yöntem olduğu düşünülemez. Nicel araştırma yöntemleri ile nitel araştırma yöntemleri birbirinin alternatifi veya rakibi değildir. Her ikisinin de sunduğu imkân ve kabiliyet birbirinden farklıdır. Odak grup görüşmesi yönteminin de araştırmalara sunduğu imkânlar, kullanım alanı ve şekli kendisine hastır. Bu çalışmayla odak grup yöntemine yönelik her türlü soruya detaylı şekilde yanıt verilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Bader, G. and Rossi, C. (2002). Focus groups: A step-by-step guide. 3rd Edition, ISBN-10: 0966470877U.S: The Bader Group.

Bryman, A. (2012). Social Research Methods, 4. Edition, Oxford University Press, New York.

- Cowan, S. and McLeod, J. (2004). Research methods: Discourse analysis, *Counselling & Psychotherapy Research*, 4, 102.
- Dawson, S., Manderson, L. and Tallo, V. L. (1993). A manual for the use of focus groups, Boston: International Nutrition Foundation for Developing Countries, From: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41795>.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Fielding, N. G. and Lee, R. M. (1998). *Computer analysis and qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fontana, A. and Frey, J.H. (2000). The interview: From structured questions to negotiated text. *The Handbook of Qualitative Research* (Second ed), pp. 645–672.
- Freitas, H., Oliviera, M., Jenkins, M., Popjoy, O. (1998). The Focus Group, a qualitative research method. ISRC, Merrick School of Business, University of Baltimore (MD, EUA).
- Fuhrman, Ellsworth R., and Oehler, K. (1986). "Discourse Analysis and Reflexivity." *Social Studies of Science* 16(2), pp. 293-307.
- Glaser, G. B, Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, A division of Transaction Publishers, ISBN: 0-202-30260-1, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- Goffman, E. (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, Çeviren: Barış Cezar, 3. Basım, ISBN-13: 978-975-342-698-5, Metis Yayıncılık: İstanbul.*
- Gürbüz, S ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3. Baskı, ISBN: 978-975-02-3726-3, Seçkin Yayınları: Ankara.*
- Klagge J. (2018). Guidelines for conducting focus groups, from: <https://www.researchgate.net/publication/327607001>.
- Krueger, R.A. and Casey, M.A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research*. California: Sage Pub.
- Krueger, R. A. (1994). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (2nd edition). Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Krueger, R.A. (1998). Moderating Focus Group: What need to do during focus group, Online ISBN: 9781483328133, DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483328133.n4>
- Leech, N. L., and Onwuegbuzie, A. J. (2007). An array of qualitative data analysis tools: A call for qualitative data analysis triangulation. *School Psychology Quarterly*, 22, 557–584.
- Leung F.K. and Savithiri, R. (2009). Spotlight on focus groups. *Can Fam Physician*, 55(2), pp. 218–219.
- Morales-López, E. (2019) "Discourse analysis: Constructivist perspective and transdisciplinarity", Eds: Àngels Massip-Bonet and Gemma Bel-Enguix, Berlin: Springer, pp. 187-205.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morgan, D.L. & Spanish, M.T. (1984). *Focus Groups: A New Tool for Qualitative Research*, *Qualitative Sociology*. 7(3), Human Sciences Press.
- Munn, P. & Drever, E. (1995). *Using Questionnaires in Small- scale Research*, Scottish Council for Research in Education : Edinburgh.

- Nymunba, T.O., Wilson, K., Derrick, J.C. & Mukherjee, N. (2017). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation, *Methods in Ecology and Evolution*, 9(1), 20–32. doi:10.1111/2041-210x.12860.
- Onwuegbuzie, A.J., Dickinson, W.B., Leech, N.L. and Zoran, A.G. (2009). A Qualitative Framework for Collecting and Analyzing Data in Focus Group Research, *International Journal of Qualitative Methods*, 8(3), Sam Houston State University, Huntsville.
- Suter, E.A. (2000). Focus groups in ethnography of communication: Expanding topics of inquiry beyond participant observation. *The Qualitative Report*, 5(1/2).
- Şahin, Ş., Bir, A.A., Suher, H.K., (2009). Odak Grup Yönetimi: Uygulamacılar Açısından Bir Değerlendirme, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 11(11), ss51-74.
- Tajfel, H., and Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Uçar, R. ve Can, B. (2020). Pierre Bourdieu’da Epistemolojik Bir Tavrı Olarak Düşünümsellik ve Din Sosyolojisine Yansımaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(7).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Kitabevi: Ankara.